

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ІВАНА ФРАНКА

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

УДК 930 (477):929Гуменна(043.3)

САЧКО ДАР'Я ВІКТОРІВНА

ДИСЕРТАЦІЯ

ДОКІЯ ГУМЕННА: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ

спеціальність 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні
дисципліни

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

Д. В. Сачко

Науковий керівник –
Андрєєв Віталій Миколайович,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії
України Київського університету
імені Бориса Грінченка

Херсон – 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	13
ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	19
1.1. Джерела до реконструкції інтелектуальної біографії Докії Гуменної.....	19
1.2. Історіографія проблеми, методологія та методи дослідження.....	31
РОЗДІЛ 2. ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ 1920-х – СЕРЕДИНИ 1940-х рр.	45
2.1. Формування особистості та історичних зацікавлень майбутньої письменниці.....	45
2.2. Докія Гуменна в колах творчої та наукової інтелігенції в Радянській Україні 1920-х років – 1941 р.	55
2.3. Життя, професійна діяльність та літературна творчість Докії Гуменної у роки нацистської окупації України (1941 – 1944 рр.).....	70
РОЗДІЛ 3. ДОКІЯ ГУМЕННА В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ	86
3.1. Період Ді-пі в інтелектуальній біографії письменниці (1944 – 1950 рр.).....	86
3.2. Творче життя та організаційно-літературна діяльність Докії Гуменної у США (1950 – 1996 рр.).....	95
3.3. Актуальні проблеми української діаспори другої половини ХХ ст. у рецепції Докії Гуменної: збереження національної ідентичності, суспільно-політичні орієнтири, зв'язки з Батьківщиною.....	109
РОЗДІЛ 4. ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ ТА ЇХ ХУДОЖНЄ ВІДОБРАЖЕННЯ В ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРАХ.....	126
4.1. Теоретичні підвалини історичних поглядів та міфотворчості письменниці.....	126
4.2. Давня історія України в інтелектуальній спадщині Докії Гуменної.....	141
4.3. Історія українського народу Новітньої доби та перспективні тенденції цивілізаційного розвитку України в інтерпретаціях інтелектуалки.....	152
ВИСНОВКИ.....	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	171
ДОДАТКИ.....	197

АНОТАЦІЯ

Сачко Д. В. Докія Гуменна: інтелектуальна біографія. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, підготована в Херсонському державному університеті. Захист здійснюється в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка. Дрогобич, 2018 р.

Дисертація присвячена реконструкції інтелектуальної біографії української письменниці Д. Гуменної (1904 – 1996). Висвітлено основні етапи життя і літературної діяльності в контексті подій вітчизняної та світової історії. Простежено зміну світоглядних позицій письменниці. Проаналізовано її місце в радянському літературному процесі 1920 – 1930-х рр. Охарактеризовано особливості побутового життя та творчої діяльності письменниці в таборах для переміщених осіб у Європі та США. Визначено джерельну базу та концептуальні основи історичних студій Д. Гуменної. Стверджено, що в центрі історіософії письменниці центральне місце займає ідея тотемного минулого українського народу та гендерне питання. Окреслено особливості міфотворчості письменниці, її історичні погляди, особливості відтворення нею художніми засобами давньої історії України, радянської та діаспорної дійсності (протягом XX століття).

У першому розділі встановлено репрезентативність джерельної бази, охарактеризовано основні етапи в історіографії дослідження, визначено теоретико-методологічні засади написання інтелектуальної біографії письменниці.

У підрозділі 1.1 систематизовано джерельну базу дослідження та проаналізовано основні опубліковані та неопубліковані джерельні комплекси. У дисертації використано матеріали семи архівосховищ України (м. Київ). Запропоновано таку видову класифікацію джерел: І) документальні джерела, що засвідчують основні події життя, творчої, професійної та громадської діяльності;

II) джерела особового походження – мемуари, щоденники і листування; III) художні твори Д. Гуменної; IV) матеріали періодики представлені переважно у формі рецензій або оглядів, що відображають рефлексію читацької аудиторії в українській діаспорі на художній доробок Д. Гуменної; V) матеріали та офіційна звітність археологічної (1938) та фольклористичної (1939) експедицій, у яких письменниця брала участь; VI) підготовчі матеріали до літературних творів, у тому числі опрацювання наукових праць з історії й археології України, світової міфології. У підрозділі 1.2 визначено сучасний стан дослідження життя та творчої діяльності Д. Гуменної в історіографії та літературознавстві, охарактеризовано теоретично-методологічне підґрунтя дисертаційного дослідження. Враховуючи міждисциплінарність роботи, історіографічна база дослідження включає дві тематичні складові: наукові розвідки літературознавчо-мовознавчого та історико-історіографічного характеру. Історію дослідження життя та творчої діяльності Д. Гуменної умовно можна поділити на два етапи: перший – прижиттєвий, який співвідноситься із її літературно-організаційною діяльністю і представлений переважно рецензіями на її твори; другий – актуальний (після смерті письменниці у 1996 р.), який характеризується посиленням суспільного та наукового інтересу до її творчості (серед літературознавців) у незалежній Україні і виводить дослідження проблематики на фаховий рівень. У роботі було також застосовано мережевий та гендерний підхід.

У другому розділі окреслено основні віхи становлення особистості письменниці, життя та сфери її професійної діяльності протягом 1920-х – на початку 1940-х рр. та в часи нацистського режиму. У підрозділі 2.1 висвітлено ранні етапи біографії, соціальне походження, освіти, чинники формування національної свідомості, літературного хисту та інтересу до історії. Показано родинне коло та роль традиційного виховання у формуванні світогляду Д. Гуменної. Докладно висвітлено перші роки її навчання в інституті. Підрозділ 2.2 висвітлює життя, професійну діяльність, еволюцію літературних та наукових зацікавлень, коло спілкування письменниці за радянського режиму. Охарактеризовано середовище творчої інтелігенції, літературні течії та

письменницькі організації, літературні дискусії часів політики коренізації. Проаналізовано твори Д. Гуменної, присвячені актуальним проблемам соціалістичного будівництва (1924 – 1931), а також її членства в Спілці селянських письменників «Плуг». У підрозділі 2.3 показано, життя та діяльність письменниці у роки нацистської окупації Києва, коли вона намагалася бути активною учасницею українського культурного життя, реалізуватись як письменниця. Визначено особливості співпраці із Спілкою українських письменників, створеною похідною групою ОУН(м), її літературне оточення у Києві та Львові протягом Німецько-радянської війни (1941–1945 рр.).

Третій розділ присвячено розквіту творчого потенціалу, літературному доробку письменниці, його презентації, літературно-організаційну та видавничу діяльність таборового періоду і в США. Підрозділ 3.1 відтворює перебіг подій життя, творчості, громадської діяльності Д. Гуменної у специфічних умовах Ді-пі. Окрему увагу приділено її членству в Мистецькому українському русі (МУР) в Баварії (склад правління – У. Самчук, Ю. Шерех, І. Багрянний, Ю. Косач, Б. Подоляк, В. Петров) (1945 – 1949). Визначено роль Д. Гуменної у роботі журналу «Керма». Проаналізовано творчі контакти письменниці із археологами П. Курінним та Н. Кордиш, Л. Дражевською. У підрозділі 3.2 відтворено спосіб життя, літературний доробок та проблеми видання творів письменниці, її роль у роботі Об'єднання українських письменників «Слово» та її спогади про його членів. У підрозділі 3.3 охарактеризовано строкате українське інтелектуальне середовище в Західній Європі та Америці та місце в ньому Д. Гуменної, зміни пріоритетів молодшого покоління: зсув у системі цінностей від національних до матеріальних, підтримка національної єдності, культури та віри. Висвітлено спроби налагодження зв'язків Д. Гуменної із родиною та колегами з України після проголошення її незалежності.

В четвертому розділі аналізовано загальнотеоретичні засади історичних поглядів письменниці та їх літературно-художнього відображення, а також практичне висвітлення конкретно-історичних сюжетів української історії. У підрозділі 4.1 визначено концептуальні засади історичних студій Д. Гуменної та їх

роль у створенні «національного міфу». Досліджено авторське бачення рушійних сил розвитку українського народу та внутрішніх причин збереження його самобутності. Показано вплив досліджень міфології народів світу та філософсько-психологічних вчень Дж. Кемпбелла, Дж. Фрезера, К. Юнга на усталення історіософських поглядів Д. Гуменної. У підрозділі 4.2 розглянуто особливості авторського бачення давньої історії України та походження українського народу. Окреслено коло джерел для реконструкції поглядів Д. Гуменної на окремі епохи давньої історії України. Осмислено наукове підґрунтя формування уявлень Д. Гуменної: опрацювання письменницею наукових текстів В. Даниленка, Т. Пассек, В. Петрова, П. Єфименка, А. Потебні, М. Сумцова, С. Бібікова, І. Шовкопляса, Б. Гракова та ін., низки історичних, етнографічних, лінгвістичних джерел. Визначено низький рівень фаховості історичних студій Д. Гуменної, що пояснюється відсутністю відповідної підготовки авторки, обмеженим доступом до актуальних досліджень, свідомою вибірковістю і поверховими аналогіями заради обґрунтування давності українського народу та паритетності його історичних надбань з великими цивілізаціями.

Підрозділ 4.3 присвячений аналізу особливостей художнього висвітлення Д. Гуменною трагічних подій новітньої української історії та її прогностичного бачення майбутнього України: перші спроби колективізації кінця 1920-х рр., психологічну деформацію особистості та репресії за тоталітарного режиму, період нацистської окупації України. Визначено погляд письменниці на перспективи України у майбутньому Європи.

Ключові слова: Докія Гуменна, інтелектуальна біографія, історичні погляди, літературний процес, література, еміграція, міфотворчість, рецепція.

ANNOTATION

Sachko D.V. Dokiya Humenna: intellectual biography. – *Qualifying scientific work on the rights of manuscript.*

This thesis was prepared to obtain PhD degree in history, major 07.00.06 «Historiography, Source Studies and Special Historical Disciplines» in Kherson State University. The defense will be held in Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Drohobych, 2018.

The dissertation is devoted to the reconstruction of the intellectual biography of Ukrainian writer D. Humenna (1904 – 1996). The basic stages of her life and literary work are reflected in the context of native and world's history events. We've watched the change of writer's philosophical position. Has been analyzed the place of D. Humenna in the Soviet literary process of the 1920s – 1930s. We've characterized peculiarities of writer's everyday life and creative activity in camps for displaced persons in Europe and the United States of America. We've determined the sources and conceptual foundations of historical studios of D. Humenna. It's been defined that the main idea of writer's historiosophy concerns idea of totemic past of Ukrainian people and gender issue. It's been outlined the features of writer's myth-creation, her historical views, particularities of reproduction of ancient history of Ukraine, Soviet and diasporic life (during XX century) by artistic means.

In the first part – «The sources, historiography and methodological principles of the research» – has been determined representativeness of the sources, described the main stages in historiography of the research, defined theoretical and methodological principles of writing the writer's intellectual biography.

In unit 1.1 we have systematized the source of the research and analyzed the main published and unpublished source complexes. The dissertation used the materials of seven archival storage facilities of Ukraine (Kyiv). The following classification of sources is offered: I) documentary sources, certifying the main events of life, creative, professional and public activity; II) sources of personal origin - memoirs, diaries and correspondence; III) writings by D. Humenna; IV) the materials of the periodicals are presented mainly in the form of opinions or reviews reflecting the reflection of the

readership in the Ukrainian diaspora on the art creation of D. Humenna; V) materials and official accounts of archaeological (1938) and folklore (1939) expeditions in which the writer participated; VI) preparatory materials for literary works, including the processing of scientific works on the history and archeology of Ukraine, world mythology. In unit 1.2 we have determined the present state studying of life and creative activity of D. Humenna in historiography and literary studies and described the theoretical and methodological grounds of the dissertation research. Taking into account interdisciplinary character of work, the historiographical base of the study includes two thematic components: scientific investigations of literary and linguistic and historical and historiographical character. The history of studying D. Humenna's life and her creative activity can be divided into two stages: the first one is road in life, which correlates with its literary-organizational activity and is represented predominantly by reviews on its works; the second one is actual (after the death of the writer in 1996), which is characterized by increased social and scientific interest in her work (among literary scholars) in independent Ukraine and leads the study of issues to a professional level. The network and gender approach were also used in the work.

In the second part we have outlined the main milestones of the personality of the writer, life and spheres of his professional activity during the 1920s – beginning 1940s and during times of the Nazi regime. In unit 2.1 has been covered the early stages of a biography, social origin, education, factors in the formation of national consciousness, literary talent and interest in history. The family circle and the role of traditional education in the formation of D. Humenna's worldview are shown. The first years of her study at the institute are explained in detail: peculiarities of student life, domestic problems, interest in literary, artistic and scientific life of the city, influence on these processes of ideological and organizational transformations of Soviet power in the system of education. Unit 2.2 covers life, professional activities, the evolution of literary and scientific interests, and the circle of the writer's communication under the Soviet regime. The environment of creative intellectuals, literary currents and writer's organizations, literary discussions during the period of coronification policy was characterized. The works of D. Humenna devoted to the actual problems of socialist

construction (1924 – 1931), as well as her membership in the Union of Peasant Writers «Plug» were analyzed. In unit 2.3 we have shown the life and activities of the writer during the Nazi occupation of Kiev and her trying to be an active participant of Ukrainian cultural life, to be realized as a writer. The peculiarities of cooperation with the Ukrainian Writers' Union, with created original OUN(m) group, her literary environment in Kyiv and Lviv during the German-Soviet War (1941–1945) were determined.

The third part is devoted to the prosperity of creative potential, the literary work of the writer, presentation, the literary, organizational and publishing activities of the camp period and in the United States. Unit 3.1 reproduces the course of life events, creativity, public activity of D. Humenna in specific conditions of the Displaced Persons. Particular attention is paid to her membership in the Art Ukrainian Movement (AUM) in Bavaria (the board complement is U. Samchuk, Y. Sherekh, I. Bagryanyi, Y. Kosach, B. Podolyak, V. Petrov) (1945 - 1949). The role of D. Humenna in the journal «Kermma» was determined. The creative contacts between the writer and archaeologists P. Kurinnyy and N. Kordish, L. Drazhevskaya were analyzed. In unit 3.2 we have reproduced the way of life, literary works and problems of publishing the writer's works, her role in the work of the Association of Ukrainian Writers «Word» and her memories about its members. In unit 3.3 has been described the variegated Ukrainian intellectual environment in Western Europe and America, and the place of D. Humenna in it, changes in the priorities of the younger generation: the shift in the system of values from national to material, the support of national unity, culture and faith. The attempts made to organizing contacts between D. Humenna and her family and colleagues from Ukraine after the declaration of its independence.

In the fourth part we have analyzed the general theoretical principles of the writer's historical views and its literary and artistic reflection as well as practical coverage of specific historical plots of Ukrainian history. In unit 4.1 has been defined the conceptual foundations of D. Humenna's historical studios and their role in creating of «national myth». Author's vision of the motive forces of development of the Ukrainian people and internal reasons of preservation of its identity are investigated.

The influence of researches on the mythology of the world nations and the philosophical and psychological teachings of J. Campbell, J. Frezer, K. Young on the establishment of the historiosophic views of D. Humenna is shown. In unit 4.2 we have considered the peculiarities of the author's vision of the ancient history of Ukraine and the origin of the Ukrainian people. A circle of sources for the reconstruction of D. Humenna's views on separate periods of ancient history of Ukraine were outlined. We have comprehended the scientific basis for the formation of the ideass of D. Humenna: studying scientific texts V. Danilenko, T. Passek, V. Petrov, P. Efimenko, A. Potebnya, M. Sumtsov, S. Bibikov, I. Shovkoplyas, B. Grakov etc, a number of historical, ethnographic, linguistic sources. We have determined the low level of professionalism of historical studios by D. Humenna, due to the lack of adequate preparation of the author, limited access to actual researches, conscious selectivity and surface analogies in order to justify the antiquity of the Ukrainian people and the parity of its historical achievements with large civilizations.

Unit 4.3 is devoted the analysis of the peculiarities of D. Humenna's artistic coverage of the tragic events of modern Ukrainian history and its predictive vision of the future of Ukraine: the first attempts of collectivization the end of 1920's, the psychological deformation of the individual and the repression of the totalitarian regime, the period of the Nazi occupation of Ukraine. We have determined the writer's view on the prospects of Ukraine in the future of Europe.

Key words: Dokiya Humenna, Intelligent Biography, Historical Views, Literary Process, Literature, Emigration, Myth-Creation, Reception

ПУБЛІКАЦІЇ, ЩО ВІДОБРАЖАЮТЬ ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях України

1. Сачко Д. В. Докія Гуменна – співзасновниця Організації українських письменників «Слово». *Scriptorium nostrum*. 2018. № 1. С. 122-131.
2. Сачко Д. В. Ідея об'єднаної Європи у поглядах Докії Гуменної. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». Харків. 2017. Вип. 25. С. 120-125.
3. Сачко Д. В. Творча та громадська діяльність Є.К. Гуменної за нацистського режиму у Києві (1941 – 1943 рр.). *Література та культура Полісся*. 2017. Вип. 87. С. 55-164.
4. Сачко Д. В. Участь Докії Гуменної у трипільській експедиції Державної академії історії матеріальної культури на поселенні Коломийщина І. *Scriptorium Nostrum*. 2017. № 2 (8). С. 295-302.
5. Сачко Д. В. Скіфська проблематика у творчості Докії Гуменної. *Scriptorium Nostrum*. 2017. № 1 (7). С. 38-49.

Статті в закордонних виданнях

6. Сачко Д. В. Творча та громадська діяльність Є. К. Гуменної в умовах розвитку українського літературного процесу в еміграції (1944 – 1950 рр.). *Rozdroża. Europa środkowa i wschodnia w historii i historiach historyków*. Częstochowa-Humań-Poznań. 2018. С. 235-245.

Статті у збірниках наукових праць і матеріалах конференцій

7. Сачко Д. В. Формування особистості та історичних зацікавлень Докії Гуменної. *Scriptorium Nostrum*. 2016. № 1 (4). С. 59-67.
8. Сачко Д. В. «Листи із Степової України» Докії Гуменної. *Scriptorium nostrum*. 2015. № 3. С. 259-265.

9. Сачко Д. В. Докія Гуменна: життя радянської студентки 1920-х рр. (за матеріалами художніх творів та спогадів письменниці). *Scriptorium Nostrum*. 2014. № 1. С. 87-197.

10. Сачко Д. В. Докія Гуменна про місце України на політичній карті об'єднаної Європи. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації*: матеріали II Міжнародної наукової конференції. У 2-х частинах. Частина II. Суми, 2016. – С. 213-215.

11. Сачко Д. В. Роман «Діти Чумацького Шляху» як джерело до інтелектуальної біографії Докії Гуменної. *Спадщина Д.І. Багалія в контексті сучасності*. Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції «Теоретичні та прикладні аспекти біографістики». Харків. 2018. С. 134-143.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АРА – Американська організація надання допомоги голодуючим.
 ВАПЛІТЕ – Вільна академія пролетарської літератури.
 ВУСПП – Всеукраїнська спілка пролетарських письменників.
 ВРФТ ІЛ НАНУ – Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (м. Київ).
 ДАІМК СРСР – Державна академія історії матеріальної культури СРСР.
 ДАКО – Державний архів Київської області.
 ІА АН УРСР – Інститут археології АН УРСР.
 ІА НАНУ – Інститут археології НАН України
 ІМК АН УРСР – Інститут історії матеріальної культури АН УРСР.
 ІЛУ НАНУ – Інститут літератури України ім. Т.Г.Шевченка НАН України.
 ІМФЕ НАНУ – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України.
 КІНО – Київського Інститут Народної Освіти.
 КМУ – Київська міська управа.
 КПОПУЧ – Комітет поліпшення побуту учнів.
 МАРС – Майстерня революційного слова.
 МУР – Мистецький український рух.
 НА ІА НАНУ – Науковий архів Інституту археології НАНУ.
 НАФРФ ІМФЕ НАНУ – Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України (м. Київ).
 НТШ – Наукове товариство ім. Т. Шевченка.
 ОУП «Слово» – Об'єднання українських письменників «Слово».
 СКВУ – Світовий Конгрес Вільних Українців.
 СУП – Спілка українських письменників.
 УВАН – Українська Вільна Академія Наук.
 УВУ – Український вільний університет.
 ЦДАЗУ – Центральний державний архів зарубіжної україніки (м. Київ).
 ЦДАМЛМУ – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України (м. Київ).
 УГВР– «Українська головна визвольна рада».
 УКК – Український крайовий комітет (м. Львів).
 УНРРА – Адміністрації Організації Об'єднаних Націй для допомоги і відбудови.
 УЦК – Український Центральний Комітет (м. Краків).

ВСТУП

Актуальність теми. Процес глобалізації торкнувся всіх сфер життя сучасної людини. На наших очах формується єдиний інформаційний, культурний, науковий простір. Інтеграційні процеси піднімають питання збереження національної пам'яті та самобутності народів, їх духовно-інтелектуальних надбань, а також персональної індивідуальності людини в сучасному світі, а відтак і пошуку нових підходів до розуміння минулого.

В останні десятиліття спостерігається переосмислення предметного поля інтелектуальної історії – від вивчення історії ідей до дослідження інтелектуальної діяльності і процесів у їх соціокультурному контексті. Антропологічним виміром інтелектуальної історії постає «історія інтелектуалів», що ставить у центр уваги самих мислителів та їх міжособистісні зв'язки. Це породило новий жанр історичного знання – «інтелектуальна біографія».

Перспектива розвитку української національної держави серед іншого залежить і від репрезентації на загальноцивілізаційному тлі своєї історичної, зокрема інтелектуальної спадщини. Поразка національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., втрата державності призвели в подальшому до зменшення ролі українських політичних еліт у збереженні національної культури та ідентичності. Цей обов'язок перебрала на себе творча й наукова інтелігенція як у Радянському Союзі, так і в еміграції. Серед української інтелектуальної еліти XX століття виділяються й жіночі постаті – науковців (Н. Полонська-Василенко, К. Грушевська, О. Єфименко, Н. Степанів), письменниць (О. Кобилянська, О. Теліга, Л. Костенко), майстринь художнього мистецтва (О. Петрусенко, К. Білокур, М. Приймаченко, А. Горська) та ін.

Недостатньо вивченими залишаються життя і творчість представниць творчої інтелігенції в діаспорі – Е. Андрієвської, Г. Журби, Л. Дражевської, Г. Черінь та інших. Серед останніх особливою оригінальністю творчого доробку позначена постать Д. Гуменної (1904 – 1996) – української письменниці, авторки численних художніх праць з історичної тематики, учасниці організацій

українських письменників «Плуг», Український Мистецький Рух, «Слово». Сенса свого життя вона вбачала в поширенні засобами художньої літератури знань про давність і самодостатність українського народу, ґрунтування його права на незалежний статус у колі європейських держав.

Д. Гуменна прожила довге життя, була безпосередньою учасницею літературного процесу та очевидицею подій, що відбувалися в інтелектуальному середовищі Радянської України 1920-х – початку 1940-х рр., української діаспори Європи та Північної Америки у воєнні та повоєнні роки. Письменниця мала широкі наукові зацікавлення, багато знайомств у літературних колах і серед учених-гуманітаріїв. Відтворення інтелектуальної біографії Д. Гуменної надає можливість не тільки актуалізувати її постать та творчий доробок у сучасній історіографії, а й глибше зрозуміти духовний, соціокультурний та інтелектуальний виміри вітчизняної історії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснювалось у межах науково-дослідницької проблематики кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету, одним із напрямів якої є тема «Інтелектуальна історія України XIX – XX ст. та форми її презентації» (номер державної реєстрації 0116U005126).

Об'єктом дослідження є життя та творчість Д. Гуменної в контексті суспільно-політичних і геополітичних трансформацій, змін у соціокультурному та інтелектуальному середовищі в Україні та світі впродовж XX століття.

Предметом дослідження є інтелектуальна біографія Д. Гуменної, що передбачає висвітлення всіх напрямків творчої діяльності, їх умов, форм і результатів, а також їх суспільного сприйняття.

Мета дослідження полягає в реконструкції складових інтелектуальної біографії Д. Гуменної та художньо-літературного відображення її історичних поглядів у широкому контексті розвитку української гуманітаристики XX ст.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі **завдання**:

– визначити специфіку джерельної бази та стан наукового дослідження

проблеми, обґрунтувати теоретико-методологічні засади інтелектуальної біографії Д. Гуменної;

- виділити основні чинники становлення особистості, формування світогляду та історичних зацікавлень майбутньої письменниці;
- показати зв'язки інтелектуалки з представниками творчої та наукової інтелігенції, визначити її місце в літературному процесі 1920-х – 1930-х рр. у Радянській Україні;
- схарактеризувати умови життя й основні напрямки трудової діяльності та літературної творчості Д. Гуменної в роки нацистської окупації України;
- простежити основні віхи творчого життя й літературно-організаційної діяльності Д. Гуменної у таборах для переміщених осіб (Ді-пі) та в США;
- представити актуальні проблеми національного життя української діаспори другої половини ХХ ст. у рецепції письменниці як складову її інтелектуальної біографії;
- розкрити теоретичні підвалини та історико-наукове підґрунтя міфотворчості письменниці;
- реконструювати погляди Д. Гуменної на давню історію України;
- з'ясувати особливості бачення Д. Гуменною новітньої доби історії українського народу та перспектив його цивілізаційного розвитку.

Хронологічні межі дослідження насамперед визначаються роками життя Д. Гуменної – 1904-1996 рр. Але, зважаючи на історіографічний характер роботи та актуалізацію праць письменниці, верхня хронологічна межа зазнає розширення до сьогодення, що дає змогу визначити місце та значення доробку письменниці в українському інтелектуальному просторі впродовж ХХ – початку ХХІ ст.

Географічні рамки дослідження охоплюють практично всю територію України, зокрема основні осередки інтелектуального життя та історично-знакові міста (Київ, Харків, Одеса, Львів, Дніпропетровськ (зараз – Дніпро), Запоріжжя та ін.), територію Рейху (зараз – Австрія та ФРН), США (м. Нью-Йорк). Письменниця також здійснювала тривалі подорожі до Туркменської РСР, Канади та мандрувала територією США.

Наукова новизна роботи. Уперше в українській історіографії на рівні дисертаційного дослідження з використанням широкого кола різноманітних джерел реконструйовано інтелектуальну біографію Д. Гуменної та виокремлено її етапи.

Представлено образ Д. Гуменної як інтелектуала-гуманітарія, письменниці з широкими історичними зацікавленнями в контексті суспільно-політичних трансформацій та змін у соціокультурному й інтелектуальному середовищі.

Відтворено специфічні механізми рецепції науково-історичних знань у її художніх творах, продемонстровано свідоме використання письменницею наукового й художнього образів давньої та новітньої історії України у створенні «національного міфу».

Складено найбільш повну біографію Д. Гуменної, окремі епізоди життя та діяльності якої в гуманітаристиці висвітлені вперше (зокрема перебування в таборах для переміщених осіб і в США).

Уведено до наукового обігу широке коло джерел з архівних зібрань України, републіковано частину публіцистичних праць письменниці 1928 р. із правками та доповненнями, свого часу вилучених радянською цензурою. Складено найбільш повну бібліографію опублікованих і неопублікованих робіт Д. Гуменної.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що його зміст, основні положення та висновки можуть бути використані під час підготовки курсів з української історії та історіографії, укладання бібліографічних покажчиків і в подальших студіях з історії української діаспори, історії літератури.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету, висвітлювалися у доповідях на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: Міжнародній науковій конференції «Херсонщина у контексті соціокультурної історії України» (Херсон, 2014); II Міжнародній науковій конференції «Історико-краєзнавчі дослідження:

традиції та новації» (Суми, 2016); II Міжнародній науковій конференції «Україна і США: досвід та перспективи співпраці: традиції та новації» (Київ, 2017); Всеукраїнській науковій конференції «Україна і українці в світових війнах XX століття» (Умань, 2014); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філософські проблеми сучасності» (Херсон, 2015); Всеукраїнській науковій конференції «Історія Степової України XVII – XX століття» (Запоріжжя, 2016); VIII, IX Новицьких читаннях (Запоріжжя, 2016, 2017); II Всеукраїнській конференції «Теоретичні та прикладні аспекти біографістики» (до 160-річчя від дня народження Д. І. Багалія) (Харків, 2017); VII Всеукраїнській краєзнавчій конференції «Важкий шлях до свободи: сучасний погляд на події та долі людей Придніпров'я (1917 – 1991 рр.)» (Дніпро, 2018).

Публікації. Головні результати дослідження відображено в 11 наукових роботах, зокрема в 5 статтях, опублікованих у фахових виданнях України, 1 – у закордонному, а також 4 статті та 1 тези у збірниках наукових праць і матеріалах конференцій.

Структура роботи відповідає поставленій меті та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (354 позиції) та додатків (6). Основний текст становить 170 сторінок. Загальний обсяг рукопису – 224 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Джерела до реконструкції інтелектуальної біографії Докії Гуменної

Мета і завдання дослідження зумовили специфіку джерельної бази щодо реконструкції інтелектуальної біографії непересічної постаті української гуманітаристики Докії Гуменної. Вона складається з комплексу історіографічних, історичних джерел і літературних творів, що дозволяє узагальнити життя, творчість та історичні погляди письменниці.

За формальною ознакою комплекс актуалізованих джерел поділяється на архівні та опубліковані. У роботі використовувалися матеріали семи архівосховищ України, локалізовані в Києві.

Колекція Докії Гуменної в Національному музеї літератури України представлена офіційними документами, що засвідчують результати навчання та трудову діяльність письменниці, чотирма щоденниками довоєнного часу, фотокартками, листами, чернетками її художніх творів і неопублікованою роботою «Маленький всесвіт та безмежна Я».

Архів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтв України (далі – ЦДАМЛМ України) (Ф. 1301. Черінь Ганна Іванівна, Ф. 1398. Віта Вікторія Антонівна) та Центрального державного архіву зарубіжної україніки (далі – ЦДАЗУ) (Ф. 22. Черінь Ганна Іванівна) зберігають особисті фонди українських письменниць, в епістолярній спадщині яких збереглися згадки та характеристики Докії Гуменної.

Науковий архівний фонд рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України містить рукопис-звіт фольклористичній експедиції, в якій брала участь Докія Гуменна, – «Матеріали експедиції до Одеської області в травні-червні 1939 р.» (ф. 8. Інститут українського фольклору АН УРСР).

В Архіві відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури

України ім. Т.Г.Шевченка НАН України створено особистий фонд Гуменної Докії Кузьмівни (1904-1996 рр.) (ф. 234), який складають щоденники, мемуари, листи, неопубліковані роботи Д. Гуменної («Тайнопис кам'яної книги», «Данапріс») та їх чернетки. Крім того, особисті фонди У.О. Самчука (ф. 195), та Ю.А. Лавріненка (ф. 215) містять колекції листів, які презентують переписку з письменницею, та листи до третіх осіб, що містять згадки про письменницю.

Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України зберігає офіційну документацію та звіти археологічної Трипільської експедиції (1937-1939 рр.) Інституту історії матеріальної культури Інституту археології УРСР, в якій вона працювала 1938 року (ф. ПМК / Трипільська експедиція (1934-1936 рр.), ф. ІА / Трипільська експедиція).

У Державному архіві Київської області зберігається документація про роботу Докії Гуменної в Музеї-архіві Переходової доби в роки нацистської окупації, а саме «Книга наказів 1942 р.» (Р-2412 Музей-архів Переходової доби).

В останні роки життя письменниця особисто скопіювала машинопис своїх мемуарів (чотири екземпляри) та передрукувала оригінали рукописних щоденників (два екземпляри). Копії мемуарів та передрукованих щоденників вона передала в подарунок незалежній Україні через українського літературознавця О. Зінкевича. Зараз вони зберігаються в Архіві відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури України ім. Т.Г.Шевченка НАН України, складаючи основу її особового фонду.

Особистий архів (оригінали щоденників, мемуарів та окремі листи) за заповітом письменниці із накладанням обмежень на відкриття зберігаються в архіві Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку.

Опублікованими є основні праці Гуменної з его-джерел – два томи спогадів «Дар Евдотії» [84] та окремі епістолярії [116; 117]. На сучасному етапі в Україні здійснено перевидання окремих її праць («Благослови, Мати!» [79], «Хрещатий Яр» [114], «Листи із Степової України» [97]). Окремі згадки про письменницю зустрічаємо в широковідомих мемуарах визначних постатей діаспори Г. Костюка та Ю. Шереха, а також в епістолярії української еміграції.

Історіографічний характер дослідження зумовив застосування такої прикладної класифікації джерел: I) документальні джерела; II) джерела особового походження – мемуари, щоденники, листування тощо; III) художні твори Докії Гуменної; IV) матеріали періодики, зокрема наукової; V) матеріали та офіційна звітність археологічних і фольклористичних експедицій, у яких письменниця брала участь; VI) підготовчі матеріали до написання літературних творів, зокрема опрацювання наукової літератури.

До першої групи джерел належать матеріали, що дозволяють відтворити основні віхи життя та діяльності письменниці. Серед цієї групи можна виділити документи, що засвідчують основні події її індивідуальної та професійної біографії: освіту Докії Гуменної, зокрема свідоцтва про закінчення Жашківського двокласного сільського училища, Ставищанської педагогічної школи, Державних курсів стенографії та машинопису; членство у професійних об'єднаннях письменників «Плуг», МУР та «Слово» (посвідчення, офіційна документація, статутні та програмні документи); її трудову діяльність, зокрема трудові списки, довідки Гуменної Євдокії Кузьмівни, а також довідки, видані різними установами, що підтверджують місце роботи письменниці впродовж 1930-х років та в окупованому Києві.

Для розширення уявлення про особливості світогляду письменниці, становлення її історичних поглядів, епізодів особистого життя, емоційних переживань, реакцій на суспільно-історичні зміни важливою є друга група джерел. Традиційно та справедливо вадою его-джерел вважається її суб'єктивність. Потрібно враховувати такі чинники: особливості пам'яті та індивідуального психічного складу, вплив умов епох, у яких писалися спогади. Також можливе штучне суб'єктивне «конструювання» автором самого себе, пошук рушійних чинників тощо.

Однак, на думку Л. Репіної, такі матеріали є дуже важливими для розуміння зв'язку між життям та творчістю особистості, психологічною та інтелектуальною сферами, саме в его-джерелах персонаж постає не ізольовано, а взаємодіючи з іншими людьми, зі своїм соціальним оточенням, зі світом у найрізноманітніших

його проявах, з культурними та інтелектуальними традиціями. І без аналізу цієї взаємодії не є можливою персональна історія («історія одного життя»)[256, с. 444].

Его-джерела Д. Гуменної представлені щоденниками, мемуарами й листуванням. Насамперед слід відзначити спогади «Іспит пам'яті» і «Дар Евдотеї», написані упродовж 1960-1974 років. Рукопис складається з 9 книг (12 частин).

Частково ці спогади були опубліковані після смерті письменниці під назвою «Дар Евдотеї Іспит пам'яті. Книга 1» (2004 р.) (відповідно сюди ввійшли перші дві книги рукопису, вступна стаття журналіста І. Пеппи, післяслово історика-краєзнавця С. Горошка). У них письменниця докладно розкрила своє походження, ранній період життя, особливості навчання в початковій та середній школах, гімназії. Значну увагу приділено студентським рокам і першим спробам літературної діяльності. На тлі особистого життя письменниця відтворила широкий історичний контекст: особливості літературного життя 1920-1930-х років, побуту радянського населення, деякі соціально-економічні перетворення в країні.

Наступні за хронологією сім неопублікованих книг спогадів письменниці охоплюють період нацистської окупації України, життя в еміграції до 1980-х років. Поділ на книги та їх внутрішня структура типові, за хронологічно-тематичним принципом викладу: «Іспит пам'яті. Перша серія – (Європа). Смерч. Частина VII. Не на Схід, а на Захід. Частина VIII», «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Хапайся за вітер.... Частина I. Загнуждана неможливість. Частина II», «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Шляхетна фікція. Частина III», «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Ізоляція. Частина IV. Пустеля. Частина V», «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Кольорова терапія. Частина VI. Змаг Опіки з Долею. Частина VII», «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Я мушу. Частина VIII. Чи ти працюєш? Частина IX», «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Добра Богиня Вода. Частина X», «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Чорторіки. Частина XI. Та й о! Програма. Частина XII». Виклад

спогадів авторкою послідовний, усі частини мають авторські назви, до кожного з них додається анотований зміст роботи [62-70].

Досить оригінальними є щоденники Докії Гуменної. Письменниця вела щоденникові записи зі шкільних років, однак значна частина з них не збереглись, а саме радянського, окупаційного та перших років емігрантського періоду. Існування таких щоденників, крім свідчення самої авторки, доводить співставлення текстів мемуарів і власне щоденників, що збереглись. Безперечно, базу для написання мемуарів склали саме щоденники. Окрім жанрово-видової відмінності, мемуари подають широкий зовнішній, соціокультурний контекст через події її індивідуальної біографії, у щоденниках авторка концентрується на внутрішніх переживаннях, викликаних зовнішнім впливом.

З довоєнних років збереглись лише окремі щоденники Докії Гуменної. Вони становлять собою чотири робочі загальні зошити пожовклого кольору. Текст написано рукописним чорнилом, нумерація сторінок відсутня, записи хаотичні. Зошит № 1 (48 арк.), датований 16 липня 1938 р. – 12 серпня 1938 р. та присвячений участі письменниці в археологічній експедиції; зошити №2 (46 арк.) 9 жовтня 1939 р. – 16 листопада 1939 р., № 3 (38 арк.) 15 січня 1940 р. – 20 лютого 1940 р., № 4 (25 арк.) 19 березня 1941 р. – 9 травня 1941 р. містять особисті записи письменниці, а також конспекти наукових робіт Л. Л.-Брюля, Д. Фрезера, Ф. Ніцше, Л. Моргана та інших (зберігаються в Національному музеї літератури України (Р-2278, Р-2279, Р-2280, Р-2281)) [8-11].

Щоденники 1948-1984 рр., складенні в роки еміграції, є багатим джерелом світобачення та його перетворень упродовж життя Д. Гуменної. Вони наповнені особистими переживаннями та роздумами над процесом творчої, громадсько-організаційної, професійної діяльності, її взаємовідносин з емігрантськими літературними та науковими колами (автор користувалась копією, що зберігається в Інституті літератури України ім. Т.Г. Шевченка НАН України) [48-61].

У машинописі щоденників містяться правки та пояснення авторки, зроблені власноруч. Нерозбірливі фрагменти тексту оригіналу Докія Гуменна не включала

в передрук, про що робила відповідні позначки. Тому немає гарантії повного ототожнення тексту копії з оригіналом.

Машинопис розбитий на частини, що відповідають окремим зошитам за роками. Нумерація подвійна: щоденники мають наскрізну нумерацію, а також кожен зошит окремо. До зв'язки зошитів авторкою додано зміст.

Щоденник «5 зв'язка» (зошити 20, 21, 22, 23, 24) датовано 19 березня 1948 р. – 28 березня 1950 р., 111 арк., містить записи про життя у таборах для переміщених осіб, особисті переживання та враження від таборового життя; про підготовку до виїзду до США; роздуми про історію, археологічні культури, нищення цивілізацій. Щоденник «6 зв'язка» (зошити 25, 26, 27, 28, 29) датовано 9 червня 1950 р. – 10 грудня 1952 р., 110 арк. Присвячено першим рокам життя в США: пошуку житла та роботи, першим спробам видання власних книжок. Щоденник «7 зв'язка» (зошити 30, 31, 32, 33) датовано 20 грудня 1952 р. – 16 травня 1954 р., 111 арк. Наповнений він роздумами про особисте життя, філософськими міркуваннями про історію та археологію України, магію, сенс власного життя, важкі взаємовідносини з довколишнім оточенням. Щоденник «8 зв'язка» (зошити 34, 35, 36, 37) датовано 18 травня 1954 р. – 22 лютого 1956 р., 110 арк. Присвячено його роздумам про становище жінки в сучасному їй світі, місце людини на Землі, враження від діяльності ОУП «Слово» та поїздки до Канади. Щоденник «10 зв'язка» (зошити 40, 41, 42) датується 28 червня 1957 р. – 19 червня 1958 р., 118 арк., а Щоденник «11 зв'язка» (зошити 43, 44, 45) – 12 червня 1958 р. – 25 липня 1959 р., 104 арк., Щоденник «14 зв'язка» (зошити 52, 53) датовано 28 січня 1964 р. – 2 грудня 1967 р., 107 арк. Вони наповнені переважно особистими переживаннями та роздумами про сенс буття, важкість переживання самотності, захоплення теоріями позитивного мислення, самовдосконалення й самодисципліни. Щоденник «15 зв'язка» (зошити 54, 55) датовано 9 червня 1968 р. – 27 вересня 1972 р., 104 арк. Присвячено його роздумам про українців за межами України, про діяльність ОУП «Слово» та критиці його учасниками творчості авторки, роздумам про сенс життя людини та можливості виживання в ньому, осмисленню природи моралі. Щоденник

«16 зв'язка» (зошити 56, 57) датовано 6 жовтня 1972 р. 12 грудня 1977 р., 112 арк. Наповнений він роздумами про всесвітню історію, теорію походження слов'ян. Щоденник «17 зв'язка» (зошити 58, 59) датовано 12 грудня 1977 р. – 21 березня 1980 р., 119 арк., Щоденник «18 зв'язка» (зошити 60, 61) датовано 23 березня 1980 р. – 29 червня 1982 р., 104 арк., Щоденник («19 зв'язка» зошити 62, 63, 64) датовано 5 серпня 1982 р. – 10 грудня 1984 р., 126 арк. Вони присвячені особистим переживанням, депресивному становищу, що змінюється сплеском потреби в діяльності, розмірковуванням про підсвідомість людини, її релігійність, місце України в світі та її приналежність до індоєвропейського світу, лінгвістичним і гендерним студіям письменниці.

Щоденники переважно містять опис особистих переживань письменниці, філософські роздуми, ідеї пошуку свого місця в світі, сні та скарги на самотність, про нерозуміння з боку довколишніх і неприйняття її рефлексій. Важливо, що виклад деяких епізодів життя радянської доби органічно поєднано з актуальними питаннями життя української еміграції. Таким чином авторка заповнює прогалини реконструкції інтелектуальної біографії відповідного періоду.

Окремо слід виділити епістолярну спадщину Докії Гуменної. Неопубліковані листи [12-22; 23-30; 32-47] письменниці зберігаються в архіві Відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури України ім. Т.Г.Шевченка НАН України (ф. 234. Гуменна Докія Кузьмівна (1904 – 1996); ф.195. Самчук Улас Олексійович (1905 – 1987), ф. 215 Лавріненко Юрій Андріанович (1905 – 1987)); Національного музею літератури України, куди були передані її листи внучатим племінником Євгеном Безносюком. Річ у тім, що Докія Гуменна вела широку переписку з колегами МУРу, переважно з Ю. Лавріненком та У. Самчуком.

Для відтворення широкого історичного та соціокультурного контексту Радянської України 1920-х років залучено мемуари В. Петрова (В.Домонтовича) та Н. Полонської-Василенко, періоду нацистської окупації Києва 1941-1943 рр. – спогади Г. Костюка, У. Самчука та ін., про побутове та літературне життя в еміграції – Г. Костюка, У. Самчука та ін.

Зважаючи на професійну складову інтелектуальної біографії Докії Гуменної, важливою групою джерел (третьою) визначаємо її художні твори, які можна класифікувати за різними критеріями.

Відповідно до основних віх у біографії письменниці та змін у суспільно-історичному й ідеологічному контекстах її творчості можна виділити етапи її літературної діяльності та запропонувати власну типологію художніх творів: 1) робота в радянській Україні – від появи першого оповідання 1924 р. до 1941 р., до початку війни СРСР з Німеччиною; 2) часи нацистської окупації – 1941-1944 рр.; 3) період еміграції (Австрія, Західна Німеччина, США) – 1944-1996 рр.

В УСРР першим побачило світ оповідання Докії Гуменної «У степу» 1924 року, надруковане в журналі «Сільськогосподарський пролетар», пізніше вона публікувала роботи в журналах «Плужанин», «Радянська література». Також з'являються серія репортажів «Листи із Степової України» (1928 р.), нариси «Ех, Кубань, ти Кубань, хлібородная» (1929 р.) та «Стрілка коливається» (1930 р.), повість «Кампанія» (1931 р.), де письменниця описує життя та працю в комунах, технічне зростання села й, разом із тим, аналізувала революційні перетворення в сільському господарстві, викривала суперечності, які зароджувалися в новому суспільстві.

Друга «хвиля» творчої діяльності письменниці за радянської доби припадає на кінець 1930-х – початок 1940-х рр. і характеризується переходом від актуальної до історичної тематики – нариси «Із історії сивої давнини» (1939 р.), «Трипільська статуетка» (1939 р.), оповідання «Про мустьєрського хлопчика» (1940 р.).

У період окупації України німецькими військами Д. Гуменною було написано, а пізніше видано в США праці, присвячені історичній тематиці давньої та новітній доби в історії України.

Різним періодам праісторії України присвячено історичну повість «Велике Цабе» (1952 р.), есе «Благослови, Мати!» (1966 р.), роман «Золотий плуг» (1968 р.), есе «Родинний альбом» (1971 р.), історичні повісті «Минуле пливе в прийдешнє» (1978 р.) і «Небесний змій» (1982 р.).

Сцени радянського життя, утиски та розправи над інтелігенцією, нищення

селянського стану було відображено письменницею в романах «Діти Чумацького шляху» (1948-1956 рр., 1983 р.) та «Скарга майбутньому» (1964 р.).

Художнє відтворення реалій Другої світової війни, довоєнного та післявоєнного часу стало предметом роману «Хрещатий Яр» (1956 р.) та збірки «Чотири Сонця» (1968 р.).

Життя й побут української діаспори в США та Канаді відображено у збірці нарисів «Багато неба» (1954 р.), книзі репортажів «Вічні вогні Альберти» (1959 р.), збірках новел «Серед хмарочосів» (1962 р.) та «Внуки столітнього запорожця» (1981 р.).

Історіософські роздуми Докії Гуменної щодо проблем рушійних сил історичного процесу, конфліктів ідей, світоглядних філософських та етичних позицій, взаємозв'язку давньої історії України з новітньою письменниця виклала у творах «Епізод із життя Європи Критської» (1957 р.) та «Прогулянка алеями мільйоноліть» (1987 р.), «Скарга майбутньому» (1964 р.), «Маленький всесвіт та безмежна Я» (1968 р.).

Особливістю творчої діяльності Докії Гуменної є значна тривалість написання творів. Робота над деякими переривалась і поновлювалась у різних суспільно-політичних, соціокультурних умовах. Не всі праці у зв'язку з проблемами їх видання бачили світ безпосередньо після написання (див. бібліографію творів Докії Гуменної у додатках).

Як ми бачимо, за змістовим навантаженням твори Д. Гуменної можна поділити на підгрупи: 1) історіософські роздуми; 2) твори, присвячені давній добі в історії України; 3) твори, що відображають сучасність письменниці (практично все ХХ ст.).

На нашу думку, уточнення потребує визначення окремих жанрово-стилістичних особливостей творів Д. Гуменної.

Український філолог О. Коломієць одна з перших дослідила проблемно-тематичні й жанрово-стильові особливості прози Докії Гуменної. Вчена умовно розділяє художній спадок письменниці за тематичним спрямуванням: твори про сучасність і твори праісторичної проблематики. Твори з історичної тематики

«Велике Цабе», «Благослови, Мати!», «Золотий плуг», «Родинний альбом», «Минуле пливе в прийдешнє», «Небесний змій» схарактеризовано як наукову фантастику. Твори про сучасність письменниці авторка відзначає як такі, що написані в реалістичному стилі, а жанри, визначені самою письменницею, дослідниця не коригує та не уточнює.

Однак зауважимо, що, по-перше, титульно заявлений жанр видання не завжди відповідає основним усталеним уявленням про його ознаки. Так, твір «Минуле пливе в прийдешнє» визначено як повість, «Золотий плуг» – як роман, але «повість» та «роман» передбачають наявність розгорнутого сюжету, головних і другорядних персонажів. Ці характеристики у творі відсутні, твір радше треба схарактеризувати як есе, яке лежить на перетині художньої та публіцистичної літератури, має довільну композицію, присвячене конкретно визначеній проблемі, з приводу якої висловлюється індивідуальний погляд автора і не претендує на вичерпне і визначальне трактування теми.

Есе «Родинний альбом» та «Благослови, Мати!» сама письменниця в передмовах схарактеризувала як «казки-есе», вважаючи, що будь-яке відтворення минулого є казкою. Однак джерелами для її робіт були досягнення археології, історії, етнографії, мовознавства, фольклористики та міфології, що не дає нам право зарахувати їх до казкового жанру – це есе з історичної тематики.

По-друге, більшість творів Д. Гуменної можна схарактеризувати саме як історико-белетристичні, адже їх мета – у легкій, доступній читачеві формі розкрити проблему з метою її популяризації. Найбільш наукове підґрунтя відчувається в есе «Родинний альбом», яке і сама авторка називає новим жанром, що вперше випробувала, «белетристикою на науковому тлі» (так, «Золотий плуг», на думку філолога П. Сороки, є белетристичною оповіддю, що захопливо розповідає про минуле).

По-третє, доречним буде окремо виділити збірки репортажів, нарисів і новел, що за жанровими характеристиками близькі до публіцистики. Це праці «Багато неба», «Серед хмарочосів», «Вічні вогні Альберти», «Внуки столітнього запорожця».

По-четверте, деякі її твори можна віднести до інтелектуальної прози («Золотий плуг», та почасти «Небесний змій»), яка була актуальною в Україні ще в 1920-1930-ті роки (аналогічно «Місто» В. Підмогильного та «Доктор Серафікус» В. Домонтовича). Інтелектуалізм у творах письменниці виявився у формально-змістових характеристиках художнього твору – зосередження автора на інтелектуальному житті особистості, її динаміці й сутнісних особливостях.

Також особливостями літературної творчості Д. Гуменної треба визначити поєднання в одному творі різних жанрів, переплетіння в одному творі різних сюжетних ліній з різних історичних епох, використання сюжету лише як контексту для роздумів на історичні та історіософські теми.

Жанрово-стилістична специфіка творчості Докії Гуменної визначає її оригінальність серед інших письменників, що писали з історичної тематики: І. Білик, Д. Міщенко, П. Загребельний, В. Малик, Ю. Мушкетик, І. Романичук, С. Складенко та інші.

Найбільш вагомим у творчому доробку Д. Гуменної є роман-тетралогія «Діти Чумацького Шляху». Основна мета його написання – відтворення історії декількох поколінь однієї селянської родини впродовж кількох дореволюційних десятиліть до 20-30-х років ХХ століття. Цей жанр є характерним для літератури модерної доби – аналогічно Т. Манн «Йосип і його брати», Дж. Джойс «Улісс», В. Малик «Таємний посол», У. Самчук «Ost», Ю. Буряківець «Нездоланні», С. Любомирський «Слідами заповіту», Л. Коваленко «Наша не своя земля» тощо.

Події роману «Діти Чумацького Шляху» розгортаються в епоху української національної революції 1917-1920 рр., 1920-х років у Радянській Україні, масових репресій та голоду в 1930-ті роки. Кожен том роману розкриває особливості соціального та побутово-культурного характеру певного часу в різних локаціях – село-місто.

Роман «Діти Чумацького Шляху» є важливим джерелом для вивчення історичних поглядів Д. Гуменної, насамперед щодо злочинів радянської влади проти українського народу. При ототожненні текстів роману-тетралогії «Діти Чумацького Шляху» і роману-хроніки «Хрещатий Яр» із мемуарами Докії

Гуменної бачимо багато ототожнень сюжетів з її особистого життя та життя головних героїв роману. Це свідчить про певну автобіографічність цих творів, що дає можливість використання їх як джерела для реконструкцій не лише її історичних поглядів, а й певних етапів інтелектуальної біографії.

Як джерела з теми дослідження використано матеріали періодичної преси, які становлять четверту групу. Хоч комплекс рецензій літературознавців та істориків на художньо-історичні студії Докії Гуменної є важливим історіографічним джерелом дослідження творчості письменниці (про що докладніше йдеться в підрозділі 1.2), вони також відбивають рефлексію широких суспільних кіл читачів в українській діаспорі США та Канаді і так постають як історичне джерело. Завдяки ним можна простежити вплив літературної творчості Д. Гуменної на пробудження самосвідомості українського народу.

П'яту групу джерел становлять матеріали й офіційна звітність археологічної та фольклористичної експедиції до різних регіонів України, у яких письменниця брала участь.

У попередньому звіті археологічної Трипільської експедиції (1937 – 1939 рр.) Інституту історії матеріальної культури (згодом Інститут археології) АН УРСР до с. Халеп'є Київської області, підготовленому археологом Т. Пассек, демонстровано обсяги, методику та результати розкопок одного з перших досліджених трипільських поселень-гігантів. Щоденники розкопів ділянки №17 доповнені кресленнями на міліметровому папері, що були зроблені Докією Гуменною. Відповідні записи на кресленнях було зроблено безпосередньо нею.

Рукопис-звіт «Матеріали експедиції до Одеської області в травні-червні 1939 р.» фольклористичної експедиції Інституту українського фольклору АН УРСР (відділ оповідної історії) написаний рукою Д. Гуменної. Зафіксовані матеріали представлені віршами, частівками, записами пісень, розповідями очевидців і цілими історичними мемуарами, що відбивають особливості сприйняття населення південного регіону воєнних подій 1917 – 1920 рр., колективізації, суспільно-політичного устрою.

Також певне значення для реконструкції творчої лабораторії Д. Гуменної

має шоста група джерел – чернетки, підготовчі, а також власне наукові праці з історії та археології України, світової міфології.

Отже, залучена джерельна база дозволяє дослідити основні етапи життя та творчості Д. Гуменної. Залучення значного кола художніх творів письменниці, які переважно мають автобіографічний характер, допомагає відобразити різні сфери інтелектуального її життя. Це дозволяє простежити особливості історичних поглядів Д. Гуменної та кореляції наукового знання в його художньому відтворенні. Значний обсяг щоденників і мемуарів письменниці, їх інформативність робить цю групу джерел невід’ємними не лише для реконструкції життєвого шляху, еволюції світогляду, професійної та інтелектуальної біографії Докії Гуменної, а й джерелом до вивчення різних соціокультурних контекстів її інтелектуальної біографії.

1.2 Історіографія проблеми, методологія та методи дослідження

Ураховуючи міждисциплінарність роботи, історіографічна база дослідження включає дві тематичні складові: роботи літературознавчо-мовознавчого та історико-історіографічного характеру.

Історію дослідження життя та творчої діяльності Докії Гуменної умовно можна поділити на два етапи: перший – прижиттєвий, який відповідає її активній літературній, організаційній, видавничій, громадській діяльності і представлений переважно рецензіями на твори; другий – актуальний (після смерті письменниці 1996 року), який характеризується посиленням інтересу в українській гуманітаристиці (переважно серед літературознавців) і виводить дослідження проблематики на фаховий рівень узагальнення окремих питань її літературної творчості і представлений статтями, монографією та дисертаціями.

У межах першого етапу за ідеологічним спрямуванням та хронологічно-географічним принципом окремо розглянуто дослідження тематики в радянській Україні (1929 – початок 1980-х рр.) та в діаспорі (1943 – 1996).

Перші критичні статті на роботи Докії Гуменної вийшли друком упродовж 1929-1932-го рр. Рецензії М. Жовтобрюха [180], І. Приймаченка [254], Г. Рикліна

[272], В. Сухіно-Хоменко [301], А. Хвилі [322] та інших радянських письменників і критиків зводилися до відкритих звинувачень письменниці в «наклепі на радянську дійсність», а її художній доробок називали «куркульською контрабандою» [180, с. 67]. Так, Г. Риклін звинуватив Д. Гуменну та редакцію журналу «Плуг» у розпалюванні ворожнечі між українськими та російськими письменниками [272, с. 37]. Жодної конструктивної критики її художнього відтворення соціалістичної дійсності не спостерігалось.

1940 року розгорнулася друга хвиля критики творчості Докії Гуменної. У центрі уваги опинилась її повість «Вірус» (1940 р.). Відповідальний редактор журналів «Літературна критика» та «Радянська література», критик, літературознавець І. Стебун (Кацнельсон) наголошував на потребі очистити радянську партійну літературу від класового ворога, а авторів, що не бажають або не спроможні органічно в неї влитись, – зневажати і піддавати презирству [298, с. 17]. Критик А. Фарбер своєю рецензією остаточно закріпив за письменницею репутацію наклепниці [308, с. 3]. Інші також долучилися до цькування [323; 328].

Автори «Історії української літератури» (том 6, 1970 і том 7, 1971) [186-187] наголошували на ідейній шкідливості робіт Д. Гуменної, адже вона нібито спотворено зображала радянську дійсність, демонструючи чужі й ворожі ідеологічні настанови.

Навіть у роки перебудови її називали «найнебезпечнішим ворогом», що «заплямувала себе зрадою». В «Українській літературній енциклопедії» (1989) та «Історії української літератури» (1998) її ім'я взагалі не згадується.

У діаспорі переважна більшість критичних публікацій та рецензій на художні роботи Докії Гуменної припадають на 1950-1970 рр. Так, археологи В. Петров [239] та П. Курінний [209] у своїх рецензіях на повість «Велике Цабе» схвалюють задум письменниці, яка не побоялась звернути увагу на проблему українського минулого та зв'язку українців із прадавніми народами, що заселяли територію нашої держави. Учені, проаналізувавши авторське бачення «трипільського» минулого українців, наголошували на доброму володінні Д. Гуменною науковим матеріалом, хоча й наголосили на певних неточностях і помилках письменниці.

Однак обидва вчені припустили можливість існування такого роду художніх робіт. Ці рецензії були зроблені заздалегідь до виходу праці друком і вміщені як додатки до видання 1950 р.

Наступні рецензії були безпосередньою реакцією на вихід друком творів Д. Гуменної в США. Так, видатний український літературознавець та письменник Ю. Шерех (Шевельов) опублікував рецензію на повість Д. Гуменної «Мана», яка в подальшому стала одним із розділів його спогадів. Дослідник наголосив на великому значенні творчості письменниці, зокрема повість «Мана» називає новаторською «камерною прозою» в українській літературі та спробою деполітизувати українську еміграційну літературу. Роман «Діти Чумацького Шляху» він схвалює за «документально-психологічну цінність» [336, с. 498].

Реалістичну основу роману «Діти Чумацького шляху» у висвітленні трагедії Голодомору 1932-1933 рр. також відзначив журналіст і літературознавець М. Степаненко [299].

Загалом позитивні відгуки отримала збірка Докії Гуменної «Серед хмаросягів», присвячена повсякденності українців у Нью-Йорку. Так, В. Сварог наголосив на лінгвістичних особливостях оповідань, які наповнені американізмами, діалектними західноукраїнськими словами й виразами [289], А. Юриняк називає її цікавою і корисною книгою для всіх представників української діаспори [341], І. Смолій звертає увагу на оптимізм і життєрадісність, якими наповнена збірка [295].

Велику кількість загалом позитивних і схожих за змістом відгуків викликала повість «Минуле пливе в прийдешнє (Розповідь про Трипілля)». Зокрема, С. Голубенко [154], Л. Горлиця (О. Костюк) [156], Н. Кібець [195], П. Маляр [220], М. Мироненко [225], І. Смолич [294], О. Соколишин [296], С. Федорівський [309] відзначили важливість появи такої роботи, присвяченої дослідженням трипільської культури на основі наукової фахової літератури та результатів особистих вражень письменниці від археологічних розкопок. Відзначалося, що повість написана доступною зрозумілою будь-якому читачеві мовою. Як зауважила українська письменниця Лада Горлиця, ця книга, що є

результатом десятирічної праці авторки, полегшує пересічному читачеві ознайомлення з висновками науки [156, с. 30].

Серед рецензій на зазначену роботу виділяється стаття українського письменника, літературо- і мовознавця В. Чапленка «Про одне псевдонаукове видання», що з'явилась як реакція її автора на попередні відгуки [326-327]. Учений, хоч і погоджується з тим, що письменниця виконала надзвичайно велику пошукову роботу, але висуває претензії щодо жанру твору, використання русизмів тощо. Авторку ж він називає дилетанткою [326, с. 7].

Така стаття В. Чапленка породила дискусію. Так, М. МIRONENKO [225] та О. Журавський [181] у відповідь відзначили потребу видання подібних робіт, адже вони виховують самоповагу, сприяють духовному збагаченню та самоствердженню українського народу у світі.

Український літературо- і мовознавець, редактор часопису «Українська книга» Б. Романенчук упродовж 1950-1970- рр. опублікував кілька рецензій та оглядів на художні роботи Д. Гуменної. Позитивний відгук критик надав казці-феєрії «Епізод із життя Європи Критської», вказуючи на оригінальність використання міфології як способу викладу поглядів авторки на сучасні її політичні та ідеологічні проблеми, віддає належне спробі письменниці звернути увагу на місце України у світовій політиці, однак критикує негативне ставлення письменниці до націоналізму [268, с. 41]. Б. Романенчук, аналізуючи роман «Скарга майбутньому», відзначає гарну, чисту мову авторки, що влучно передає її думки [266]. Критик характеризує роботу як психологічний твір, що не матиме значної популярності серед читачів, адже не наповнений динамічністю, подіями, але вважає, що це не зменшує високої вартості роману [266, с. 167]. Біографічні дані та короткий аналіз літературної творчості Докії Гуменної літературознавець виклав у своїй роботі «Азбуковник. Енциклопедія української літератури» (1973 р.). Б. Романенчук підкреслює вміння письменниці вдало поєднувати давню історію України із проблемами сучасності [265]. До того ж сподобався йому і «Хрещатий яр» [267].

В. Державін у рецензії на повість «Велике Цабе» наголошував на

сумлінності Д. Гуменної в підборі наукового матеріалу для своєї повісті, далекосяжності ерудиції, але її роботу вважав «чудасією заради власної розваги та літературного задоволення накопичених під советами жіночих ресентиментів», а саму авторку – «повістяркою-натуралісткою», яка здатна добре зобразити лише те, що сама бачила й чула [168, с. 37].

Значного розголосу та переважно позитивну оцінку отримала повість Докії Гуменної «Небесний змій». Критики та літературознавці Л. Горлиця [157, с.77], Н. Пазуняк (Іщук-Пазуняк) [188, с. 247-265], І. Качуровський [191, с.4] наголошували на потребі ознайомлення якомога ширшого кола читачів з цим твором, адже він має важливе пізнавальне значення та пробуджує інтерес до давнього минулого України. Творчість Д. Гуменної завжди була в центрі уваги критиків [155; 165; 195; 203; 220; 231; 247; 289; 293; 294; 332; 342].

За життя письменниці вийшла і перша узагальнювальна стаття про життя та творчість Д. Гуменної – український літературознавець та її колега Григорій Костюк опублікував у журналі «Сучасність» огляд «На перехрестях життя та історії: До 70-річчя життя і 50-річчя літературної діяльності Докії Гуменної» [207]. Автор подає короткі біографічні відомості Докії Гуменної, пропонує свою періодизацію її життя та літературної діяльності: I період – 1904-1943 рр., коли Д. Гуменна жила і працювала в Україні; II період – 1943-1996 рр. – продуктивний еміграційний період. Крім того Г. Костюк запропонував поділ творчого доробку письменниці за ідейно-жанровим принципом: 1) побутово-психологічні оповідання, повісті і романи, 2) жанр соціальної проблематики, 3) жанр історіософічної та міфологічної візії, 4) художні нариси-репортажі, спогади. Григорій Костюк завжди високо цінив Докію Гуменну та відзначав, що вона «пройшла важкий, але чесний творчий шлях ніколи не йшла на привабливі кон'юктурно-догідливі теми та ідеї». Критик вказував на надзвичайно сильну любов письменниці до українського народу та України, якою вона й керувалась у своїй роботі [207, с. 71].

Другий етап представлено науковими студіями переважно в незалежній Україні, що зумовлено сплеском наукового та суспільного інтересу до постаті і

творчості Д. Гуменної. Так, у монографії П. Сороки «Докія Гуменна. Літературний портрет» [297] здійснено літературознавчий аналіз творчості письменниці в США, розділивши її роботи за тематичним спрямуванням: твори, що відтворюють радянську дійсність («Діти Чумацького Шляху», «Скарга майбутньому», «Мана»); твори, що присвячені висвітленню життя української діаспори («Вічні вогні Альберти», «Багато неба» інші); роботи з історичної тематики («Родинний альбом», «Благослови, Мати!» інші).

На початку ХХІ століття в Україні було захищено декілька дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, присвячених вивченню художньої творчості Докії Гуменної. Так, у дисертації Т. Николук «Інтелектуальний інтертекст прози Докії Гуменної» (2005) [233] здійснено аналіз праць письменниці в контексті наукової белетристики. Дослідниця дійшла висновку, що твори письменниці з історичної тематики є художніми, а не науковими чи науково-популярними працями, а її висновки – гіпотетичними.

2007 року О. Коломієць захистила кандидатську дисертацію з теми «Проза Докії Гуменної (проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості)», систематизувавши опубліковані роботи письменниці за проблемно-тематичними і жанровими особливостями на різних етапах розвитку української літератури [198].

2010 року В. Родигіна захистила кандидатську дисертацію з теми «Мемуаристика Докії Гуменної: інтерпретація української ідентичності в літературі та культурі» [260], здійснивши першу спробу літературознавчого аналізу спогадів письменниці; 2017 року Т. Швець – «Щоденник Докії Гуменної: типологія жанру, історико-літературний контекст» [334], присвячена дослідженню жанрової особливості щоденників письменниці, їх інформативності та значення для вивчення еміграційного літературного процесу; О. Філіпенко – «Естетичні функції символів у творчості Докії Гуменної» [310], що мала за мету вивчити естетичні функції символів, які використовує Д. Гуменна, її міфологічно-архетипний спосіб мислення.

2014 року М. Лаврусенко в монографії «Праісторія в українській літературі:

проблема кореляції наукового і художнього пізнання» характеризує роботи Докії Гуменної з історичної тематики як такі, що максимально правдиво відтворюють події історії, а через образи персонажів художньо подає певну наукову концепцію минулого [211, с. 28].

А. Погрібний, український письменник та літературознавець, спираючись на своє листування із Д. Гуменною, вказує на основні причини зацікавлення письменницею археологією та історією України [250-251], а В. Пепа [237] наголошував на бездоганному володінні нею українською мовою.

Короткі біографічні відомості та окремі проблеми літературної творчості розкрили В. Жила [179], Л. Онишкевич [234], В. Андрєєв [127], В. Брюховецький [141], Н. Довганич [171], М. Лаврусенко [212], В. Марценішко [223], М. Мушинка [229-230], Г. Саранча [281], Д. Сачко [282-288], В. Родигіна [261], Т. Садівська [274], Т. Шептицька [335], О. Шостак [338]. У сучасних узагальнювальних працях з історії української літератури доробок Д. Гуменної згадується нейтрально, у контексті огляду літератури української діаспори.

Для відтворення суспільного та інтелектуального контекстів, способу життя, політичних трансформацій залучено широке коло узагальнювальних і спеціальних праць з історіографії, зокрема роботи С. Водотики [150], Я. Калакури [189], І. Колесник [196], В. Масненка [224], В. Яремчука [343], О. Ясь [345]), загального літературознавства [139; 152; 186-187; 292], історії діаспори [131; 174; 176; 201; 221, 249; 269; 303; 305, 306; 350], біографістики [178; 313-320; 325].

Проаналізовано досягнення археології, міфології, етнографії та фольклористики свого часу, що вплинули на формування наукових уявлень Д. Гуменної та сучасний стан розвитку цих галузей знання [137; 149; 151; 162; 166; 175; 177; 213; 228; 244; 245; 333; 337; 344 та ін.].

Окрему увагу приділено літературним творам, що писалися та функціонували в одному інтелектуальному просторі з доробком Д. Гуменної: історичної белетристики [138; 183; 218; 227; 264; 291], романів-епопей [169; 215-217; 278-280], інтелектуальної прози [173].

Таким чином, упродовж останніх десятиліть підвищився інтерес до

вивчення життя та літературної діяльності Докії Гуменної. Однак на сучасному етапі, як і раніше, дослідження обмежені вивченням окремих епізодів життя або певним проблемам чи етапам художньої діяльності письменниці.

Теоретико-методологічне підґрунтя дисертації зумовлено визначеними завданнями роботи та специфікою досліджуваного матеріалу. Роботу виконано відповідно до загальнонаукових принципів історизму, об'єктивності та системності.

Принцип історизму передбачає дослідження та викладення матеріалу відповідно до конкретно-історичних обставин, їх взаємозв'язку та взаємозумовленості.

Принцип системності вимагає всебічного та цілісного дослідження інтелектуальної біографії письменника у взаємозв'язку всіх її проявів та з історичним контекстом.

Принцип об'єктивності зобов'язує до вивчення інтелектуальної біографії особистості у всій її складності, багатогранності та суперечності на основі історичних та історіографічних матеріалів відповідно до історичних і соціокультурних умов визначеного періоду.

Автором використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, загальноісторичні методи: проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-генетичний, періодизації.

Базовими в цьому дослідженні стали теоретико-методологічні принципи «інтелектуальної історії» та «інтелектуальної біографії». Предметне поле інтелектуальної історії як актуального історичного знання в найширшому сенсі охоплює всі види творчої діяльності людини (умови, форми та результати) в загальному інтелектуальному просторі та в довгостроковій історичній ретроспективі [219, с. 135].

З кінця XIX-го до 80-х років XX століття дослідники інтелектуальної історії вивчали ідеї як дещо автономне, не залежне від багатьох інших видів людської активності, соціального контексту, а іноді й окремо від їх творців і носіїв. Проте під впливом нової соціальної історії цей напрямок набуває широкого

контекстуалізму, вивчає зв'язок ідей з культурними, соціальними, релігійними, політичними контекстами, в яких вони народжувались, трансформувались і транслиувались.

На сучасному етапі спостерігаємо тісний зв'язок інтелектуальної історії з культурною історією, що відбилося в новій дефініції «нова культурно-інтелектуальна історія» [219, с. 136-237].

Під впливом історичної антропології активізувався інтерес до людського виміру в інтелектуальній історії, і упродовж 80-90-х рр. XX століття в західній історіографії відбулося становлення нового жанру історичного дослідження зі специфічним визначенням предметного поля – «інтелектуальна біографія». Започаткували розроблення теоретико-методологічних засад реконструкції інтелектуальної біографії французькі дослідники П. Нора та Ф. Ар'є (установивши зв'язки між творчою лабораторією вчених та їх життям). Теоретичному обґрунтуванню, практичному розвитку та інституалізації цього наукового напрямку сприяли праці та діяльність цілої плеяди вчених – І. Берліна, Д. Брауна, Д. Вокера, Б. Колвела, Д. Холла, В. Джонсона, П. Аліпова, М. Базанова, О. Волкогонова, М. Лаптева, Л. Рєпіної, Е. Соловйова, С. Хатунцева, В. Шестакова, В. Андрєєва, В. Ващенко, Я. Грицака, Ю. Капарулїна, І. Колесник, Г. Михайленко, М. Суздаль, Т. Попової та ін. [124; 126-128; 133; 145; 160; 184; 190; 196-197; 225; 230; 252; 255-256; 347-348; 345-349; 351-352 та ін.].

У найширшому розумінні інтелектуальна біографія є результатом синтезу біографічного, текстуального й соціокультурного аналізу життя та діяльності особистості (Л. Рєпіна) [257, с. 455]. Інтелектуальна біографія має бути квінтесенцією життєвої активності інтелектуала в усіх її проявах. При цьому життя окремої людини, формування її внутрішнього світу, внесок у розвиток зовнішнього світу постають одночасно і як мета дослідження, і як засіб пізнання історичного соціуму (В. Андрєєв) [126, с. 339].

На сьогодні в історичній науці можна виокремити кілька моделей інтелектуальної біографії. Найпопулярнішою та найбільш оптимальною з них є модель, сформована на основі типології біографічного жанру в дослідженнях

історико-економічної думки американського економіста Д. Вокера (1983 р.) [353-354], яка широко увійшла в практику завдяки російському досліднику А. Нейману (2002 р.) [230]. Вона вміщує в собі: 1) біографію особистості (дані про час і місце народження, смерті, освіти, родинні впливи, риси вдачі, особисте життя, психологічні особливості); 2) професійну біографію (позиції в наукових та інших колах, професійна діяльність); 3) бібліографічну біографію (аналіз наукових конструктів автора, історія створення праць, джерельна база, техніка та методологія досліджень, понятійний апарат та міждисциплінарні зв'язки); 4) ситуаційну біографію, або біографію середовища (події та умови соціально-економічного та політичного контексту епохи, в яких жив та працював персонаж, який досліджується). На думку російської вченої Л. Рєпіної, ця схема може бути застосована до інтелектуальної історії в цілому [257, с. 452].

Означена модель інтелектуальної біографії була адаптована й доповнена українським істориком В. Андрєєвим для дослідження інтелектуальних біографій фахових істориків. Він запропонував у ході дослідження визначити роль ученого у структурі наукового кола: визначення особливостей участі вченого у науковому дискурсі, співвідношення обраних істориком напрямку та проблематики із загальними тенденціями історіографії, визначення рівня сприйняття науковим співтовариством результатів наукових пошуків історика, створення особистісного портрета дослідника [122; 126].

Український історик В. Ващенко запропонував власний погляд на вивчення інтелектуальної біографії, шляхів виконання таких завдань: виявлення генези та сутності інтелектуальних досягнень суб'єкта, установлення його раціональності у категоріях мотивації, дослідження мотивації, або «внутрішньої логіки», якої дотримувався суб'єкт упродовж життя і яка визначала підбір конкретних методів його наукового пошуку [145].

Інноваційною є мережева модель української дослідниці І. Колесник, яка передбачає вивчення не лише біографії історика, а культурний простір, у якому той перебуває (професійний, науковий, побутовий тощо) [197].

Говорячи про «інтелектуала» розуміють людину з приналежністю до

певного професійного кола (письменник, учений, юрист, журналіст), зацікавлення якої не обмежуються лише професійною діяльністю. Сфери зацікавлень такої людини змінюються та трансформуються упродовж всього напруженого інтелектуального життя. Відповідно це впливає на формування особливої поведінки, мовної моделі, зовнішнього вигляду. А головне, інтелектуал має власний стиль життя і мислення, які визначають коло його спілкування, формують політичну культуру, громадянську позицію, має свою чітко сформульовану мотивацію як у життєвих, так і у професійних ситуаціях, може бути творцем політичних ідеологій, наукових програм, культурних проектів.

В українській культурній свідомості довгий час формувалося уявлення про українського інтелектуала як про носія національної ідеї, головним завданням якого було пробудження самосвідомості українського народу. Підпорядкування українським інтересам і зумовленість національною ідеологією характеризували політичну поведінку українського інтелектуала, протистояння владі набувало форм культурної, моральної або мовної опозиції режиму.

Постать Докії Гуменної цілком відповідає зазначеним критеріям. Як особа, яка працювала в напрямку інтелектуальної прози, вона мала чіткий погляд на предмет, який зображала в художній літературі (давня історія України), він логічно поєднувався з її історичною свідомістю, громадянською позицією та переконаннями. Свою творчу енергію вона реалізовувала не лише в літературній сфері, а була активним учасником суспільних подій, організаційної діяльності української письменницької спільноти на Батьківщині, в діаспорі у США та Європі. У своїй творчій діяльності письменниця вбачала певну місію – звернути увагу істориків, письменників, громадських діячів і загалом небайдужих українців до минулого України з метою знайти там обґрунтування права на незалежність та самовизначення.

У сучасній українській історіографії жанр інтелектуальної біографії набув практичної реалізації переважно щодо персоналій істориків-фахівців (О. Рябінін-Скляревський, О. Лотоцький, А. Яковлів та ін.), за деякими винятками – особи В. Петрова (В. Домонтовича) – гуманітарія широкого профілю – та І. Франка.

Водночас у світовій практиці методологію інтелектуальної біографії широко застосовують до представників інтелектуальної еліти різного фаху, зокрема митців і гуманітаріїв-неісториків – М. Бердяєва, А.К. Дойля, Ф. Ніцше, П. Сорокіна тощо.

З огляду на інтелектуальну діяльність представників творчих професій певний дослідницький потенціал є і в сучасних методологічних розробках літературознавців.

Біографія письменника – особлива категорія науково-біографічних досліджень, у якій органічно поєднані життєпис і творчість письменника. Довгий час була домінантною модель «літературний портрет», її започаткував ще у XIX ст. французький літературний критик, письменник і поет Ш.-О. Сент-Бев, виділивши головні аспекти дослідження митця: вивчення обставин формування особистості в родині; ознайомлення з характером його освіти та виховання; визначення довколишнього кола осіб у період становлення таланту; аналіз перших творчих успіхів; визначення періоду послаблення таланту; вивчення особливостей світобачення, релігійних поглядів, ставлення до природи, дітей, грошей тощо; виявлення таємних слабкостей; дослідження специфіки стилю; виявлення духовних наступників, учнів; аналіз оцінок творчості.

На сучасному етапі означена модель була трансформована в «персональну модель письменника». Російський літературознавець В. Луков пропонує власну стратегію побудови персональних моделей: виявлення всіх видів співвідношення письменника як творця текстів з тією реальністю, з якою він вступає в контакт (література, політика, особисті відносини тощо). Важливо, що об'єктом персональних моделей є персональні тексти письменника, який створив вагому модель творчості та який розглядається у співвідношенні з попередніми та сучасними йому персональними моделями, а також співвідношення, що є результатом взаємодії цих моделей. Важливим є те, що «модель» не є універсальною, а розробляється для кожного конкретно визначеного діяча літератури у його взаємозв'язку з довколишнім світом [253, с. 39-48].

Результатом побудови персональної моделі письменника є літературний

портрет, який охоплює система жанрів, співвідношень із різними напрямками, стилями, іншими портретами. Однак літературний портрет є статичним і не демонструє розвитку письменника в часі.

Тому при написанні інтелектуальної біографії Докії Гуменної, як письменниці в жанрі історичної белетристики та з широкими гуманітарними зацікавленнями, варто скористатися перевагами вищезазначених підходів. За основу варто взяти модель Д. Вокера (з доповненнями В. Андрєєва), яка якнайкраще дозволить продемонструвати життя та діяльність інтелектуалки в умовах суспільно-політичних та геополітичних трансформацій, змін у соціокультурному та інтелектуальному контекстах.

Тривалу інтелектуальну біографію Докії Гуменної запропоновано поділити на кілька основних періодів, що відбито в структурі дисертаційного дослідження. Підставою для періодизації став комплекс таких критеріїв: загальноісторичний контекст і події вітчизняної та світової історії; політичні режими та панівні ідеології; умови творчої діяльності та можливості для самореалізації, презентації результатів роботи; пріоритетні теми літературної творчості та сфери науково-історичних зацікавлень; особливості літературного, соціокультурного середовища, зв'язок з офіційними письменницькими організаціями; події приватного життя та місце перебування, еволюція світогляду та суспільно-політичних позицій.

У роботі було також використано феміністичний підхід, який передбачає вивчення жіночого бачення історії, життя та діяльності її учасниць. Історична фемінологія бере свій початок з середини 1970-х років, із започаткуванням досліджень жіночої історії В. Вульф, Н. Коч та інших і функціонує як аналог таких понять, як «жіноча історія» або історія жінок [143; 182]. На сьогодні найбільших успіхів фемінологічні дослідження в Україні досягли саме в літературознавстві. В Україні впродовж двох десятиріч сформувалась гендерна школа у вітчизняній літературній критиці, серед інших можна згадати С. Павличко, Т. Гундорову, В. Агеєву, О. Забужко.

Застосування фемінологічного підходу дозволить дослідити «жіночу

історію» Докії Гуменної в її багатогранності та різноманітності. Це є виправданим з огляду на феміністичні погляди письменниці та гендерні підходи в її історіософських працях і творах з історичної тематики.

У роботі використано підхід мережевого аналізу, що передбачає дослідження інтеграції розрізнених елементів (теорій, ідей, біографій тощо) у безшовну мережу взаємопов'язаних елементів, між якими постійно циркулює інформація. У цьому дослідженні такий підхід дозволяє простежити функціонування українського літературного товариства в СРСР 1920-1930-х рр. та інтелектуального середовища українців-емігрантів в умовах проживання у таборах для переміщених осіб (Німеччина, Австрія), США, Канаді. Відповідно модель-мережа вимагає вивчення співіснування ідеологій та стереотипів, основні риси організаційної діяльності (утворення різноманітних товариств, інститутів, клубів тощо), зокрема письменників, та побудови міжособистісних зв'язків.

Специфіка методологічного підходу дисертаційного дослідження полягає в її міждисциплінарному характері та широті творчих і наукових зацікавлень самої Докії Гуменної, що вимагає використання широкого спектру теоретичних і практичних досягнень, термінології та методів інших гуманітарних наук – фольклористики, релігієзнавства, літературознавства, культурології, археології, етнології, основ гендерного та цивілізаційного підходів.

Вивчивши сучасний стан дослідження проблеми та узагальнивши джерельну базу дослідження, можна перейти до комплексного вивчення життя та творчої діяльності Докії Гуменної як феномена вітчизняної інтелектуальної історії в єдності всіх видів творчої та життєвої активності.

РОЗДІЛ 2

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ 1920-Х – СЕРЕДИНИ 1940-Х РР.

2.1 Формування особистості та історичних зацікавлень майбутньої письменниці

Становлення особистості Докії Гуменної відбувалося в умовах трансформації українського села, викликаній столипінською аграрною реформою, складних часів Першої світової війни, визвольних змагань 1917-1920 рр. та остаточного утвердження радянської влади.

Народилася Докія Гуменна 23 лютого (10 березня) 1904 р. у с. Жашкові Таращанського повіту на Київщині (нині Черкащина) в селянській родині. Батько Кузьма Гуменний – син заможного селянина-хуторянина Герасима Гуменного, рід якого походив із Волині. Мати Дарія Кравченко походила з бідної селянської родини.

Перші роки життя, умови, в яких вони проходять, взаємовідносини в родині, особливості виховання – усе це є надзвичайно важливим чинниками формування особистості. Саме в цей період формуються творчі здібності людини, здатність до саморозвитку й освіти. У родинному колі відбувається її первинна соціалізація. Саме батьківське виховання та настанови стали основою для сформованих пізніше ідеологічних поглядів, ціннісних орієнтацій, понять про моральність тощо.

Відносини в родинному колі завжди були напруженими. Дарія Кравченко вийшла заміж за Кузьму Гуменного у 24 роки, що на той час уважалося пізно. Долю молодих вирішили їх батьки, незважаючи на те, що бажання укласти шлюб не мали ні мати, ні батько майбутньої письменниці. Як згадувала Докія Гуменна, «щось терпке і гірке було в її [Дарії Кравченко – авт.] розповідях про заміжжя, ще багато недоговореного» [84, с. 64].

Після одруження сина Герасим Гуменний виділив йому частину землі. Але Кузьма відмовився від неї та вирішив зайнятись комерцією, до того ж невдало.

Мати в цей час доглядала за садом і городом. Скрутне матеріальне становище, яке спричиняло лайки та часті переїзди з одного місця проживання до іншого, Гуменна називала «лихоманкою безгрошів'я».

Крім того, Докія Гуменна ще дитиною чула докори батька своїй дружині в бідності, неписьменності, щирості та чесності. Сам же Кузьма Гуменний намагався за будь-яку ціну знайти собі якомога вище в соціальному та матеріальному сенсі товариство. Серед людей він завжди був привітний, жартівливий, але вдома зі своєю родиною був неласкавий, кожна дрібниця ставала приводом покарати дітей. Незадоволений він був і наявністю трьох дочок, у чому знову ж таки звинувачував дружину. Ще його батько Герасим Гуменний завжди повторював, що з дівчатами тільки клопіт і жодної допомоги, і вчити їх не треба. Таке ставлення до жіноцтва в родині призвело до формування в майбутньої письменниці відчуття провини за своє існування та бажання самоствердитися в майбутньому [84, с. 75].

Докія Гуменна дуже любила матір. Її вона згадує як єдину подругу з дитинства. Мати завжди відповідала взаємністю, із терпінням давала відповіді на всі, навіть безглузді, запитання, передаючи народну мудрість та світосприйняття, кодекс поведінки та бажання пізнавати щось нове. Дарія Гуменна із задоволенням розповідала про своє життя, як їй подобалось ходити до школи, хоч відвідувала її лише рік. А пізніше, уже коли Докія пішла вчитись, з цікавістю слухала про те, що дізналась її донька у школі або з книжок.

Можливо, саме такі умови родинного життя, взаємовідносини між батьками стали причиною її зацікавлення проблемою ролі жінки в історії, її ролі в розвитку дописемних суспільств. А відчуття другосортності, яке прищеплювалось дідом Герасимом Гуменним, породило бажання самоствердитись у дорослому житті, продемонструвати свою жіночу повноцінність без допомоги чоловіків.

Пристрасть до читання виявилась у Докії Гуменної дуже рано, у 5 років. Письменниця вдячна батькові, який підтримував доньку в її «психозі читання» [84, с.59]. Книжки відкривали дівчині невідомий світ, що сприймався нею реальніше за фізичний. Тому вона читала все, що було в шкільній бібліотеці та

вдома, у книгарні батька: М. Вовчка, Б. Грінченка, М. Левицького, Г. Квітку-Основ'яненка, Г. Данилевського, І. Нечуй-Левицького, Г. Гейне та багато інших. Улюбленим письменником юної Докії Гуменної був Кнут Гамсун, а поетом – Тарас Шевченко. Останній користувався особливою пошаною в родині Гуменних. У хаті висів його портрет, а «Кобзаря» батько читав уголос.

Дівчина не любила шумні колективні ігри та не мала великої дитячої кампанії. Для неї найкращою розвагою, окрім безсистемного читання, були будь-які справи, що не вимагали товариства: експериментувала із затримкою повітря, спостерігала за довколишніми, особливо коли вони не бачать, і аналізувала їх жестикуляцію, голос, тип їх співрозмовників тощо.

Ще з дитинства Докія Гуменна відчувала певне переживання двох психоемоційних станів: періоди емоційного піднесення (щастя, екстаз, бажання працювати) змінювались періодами емоційного спаду (нудьга, сум, почуття вини, муки сумління). Подібні зміни у її поведінці спостерігались упродовж всього її життя і, як правило, виявлялись у бажанні/небажанні спілкуватись із довколишніми, коли її соціальна активність змінювалась затяжною депресією.

З дитинства і все життя не покидало письменницю відчуття відмінності від довколишніх. Ще з дитячих років вона була впевнена, що її чекає щось надзвичайне, що вона має виконати якусь місію. Обдумані та пережиті подібні емоції в майбутньому будуть покладені в основу її твору «Маленький всесвіт і безмежне Я», де письменниця в образі «Неприкаяної душі» намагається знайти своє місце в цьому світі, хто вона була в минулому, чим вона буде в майбутньому, і яке воно буде – те майбутнє [13].

Етнографія та фольклор займають вагоме місце серед зацікавлень Докії Гуменної. Найбільшим захопленням ще молодій письменниці були відвідини материних родичів у с. Роскішна, біля містечка Ставища. Серед них вона відчувала «атмосферу чистоти й шляхетної бідності» [84, с. 41]. Саме там письменниця почувала себе якнайкраще, наповнюючись любов'ю до української історії, фольклору, землі. Через багато років, складаючи свої спомини «Дар Евдотеї» Докія Гуменна раз-у-раз згадує прислів'я, приказки, пісні, казки, що

чула на хуторі у Кравченків. Саме мати прищепила Гуменній любов до української мови та зневагу до тих українців, які віддавали перевагу російській. Тому через багато років вона згадує, що Україна – це «кравченківський хутір, і весілля, і свята, і город, де я вродилася...», а найголовніше – українські народні пісні, які супроводжували всі зустрічі, весілля та свята [84, с. 83]. Перші розповіді були про історію селищ Ставища і Трояни, вали-укріплення, які були побудовані князем Володимиром у X-XI ст.

Таким чином, психологія особистості Докії Гуменної, фундамент її майбутніх літературних уподобань, зацікавлення українським фольклором та історією були закладені родинним колом дівчини, що довгі роки зберігало українські народні традиції. Від батька письменниці перейняла любов до навчання та внутрішнє бунтарство проти неприємних обставин. Від матері – риси, що домінували в її характері: чесність, щирість, сором'язливість. Упродовж всього життя вона залишалась тихою і мовчазною, зосередженою на власних переживаннях [84, с. 193].

Важливе значення для становлення особистості письменниці мала освіта, яку бажав дати Кузьма Гуменний своїм дітям.

Першим прикладом освіченого українського діяча для малолітньої Докії Гуменної став фольклорист, етнограф, композитор, а в майбутньому професор Музично-драматичного інституту імені М.В. Лисенка Порфирій Демуцький. Упродовж 1889-1918 рр. він працював лікарем у сусідньому селі Охматове, а у вільний час збирав і записував народні пісні, які чув від представників українського селянства, керував місцевим хором, організовував безкоштовні концерти, репертуар яких складали зібрані ним народні пісні.

Початкову освіту Докія отримала в докласовій школі в Жашкові, де особливих успіхів не продемонструвала. Оцінки мала досить низькі: половина оцінок з десяти предметів – це трійки й жодної п'ятірки, про що свідчить відповідне свідоцтво [6, арк. 1]. Крім того, вже в початковій школі проявився страх аудиторії, який вона не змогла побороти за все життя. Середню освіту здобула у Звенигородській гімназії упродовж 1917-1919 рр. І знову нічим себе не

проявила, а отримала статус «троїшниці» [84, с. 97].

З 1920 р. Докія Гуменна навчалась у середній педагогічній школі у Ставищах на Київщині, де було закладено міцний фундамент літературних та історичних зацікавлень, бажання присвятити себе фаху письменника.

Історію української та світової літератури викладав у цій школі поет, автор збірок «На грані», «З зелених гір» Дмитро Загул, який розгледів у дівчині здібності до літературної діяльності та неодноразово відзначав її роботи як зразкові. У 16 років вона спробувала себе як письменниця та поетеса, редактор шкільного журналу.

У ставищанській школі вона вперше почула лекцію про матріархат від викладача історії Віталія Самійленка. Розуміння того, що жінка може вчитися і бути рівною з чоловіком у всьому, дали юній Докії переконання в потребі подальшого розвитку своєї особистості. Він же привернув увагу дівчини до історичної тематики, яка зайняла центральне місце в її літературній творчості.

Закінчивши 1922 року Ставищанську педагогічну школу, Д. Гуменна відразу вирішує їхати до Києва і вступає до Київського інституту народного господарства, а згодом переведена приймальною комісією до Імператорського університету без іспиту на навчання за основним (підготовчим) курсом, як і безліч інших селян, військових, дітей представників духовенства та непманів [84, с. 150]. Імператорський університет ім. Святого Володимира тоді було перейменовано в Київського Інститут Народної Освіти. Докія стає студенткою літературно-лінгвістичного факультету.

Молоді роки запам'яталися лише тотальним безгрошів'ям, дівчина залишалася осторонь ідейно-політичних та військових баталій. Однак, потрапивши до Києва, Докія Гуменна зіткнулась зі значними перетвореннями радянської влади.

На фоні студентського життя формувався радянський світогляд та нові ціннісні орієнтири Докії Гуменної. На момент утвердження радянської влади в Україні дівчині було 17-18 років. Вона була молода і сповнена бажання бути частиною чогось великого й надзвичайно важливого. Прихід до влади рад із

революційними радикальними гаслами знаменував ґрунтовні перетворення, особливо в очах молодшої студентки. Бажання не виділятися серед пролетарського загалу змушувало Докію Гуменну переглянути свої погляди на дійсність, сформовані в досить консервативному родинному колі. Захоплювала майбутню письменницю й ідея рівності чоловіка та жінки.

У цей час перетворення на радянський устрій торкнулися і родини Гуменних. Ще 28 листопада 1918 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України оголосив Маніфест до робітників, селян і солдат про негайне передання селянам усіх поміщицьких земель з живим і мертвим інвентарем, а 28 січня 1919 року було видано Декларацію уряду, відповідно до якої передбачалась конфіскація поміщицьких, куркульських і монастирських земель і їх передання малоземельним або безземельним селянам.

Під дію зазначених документів потрапили дід та батько Докії Гуменної, їх майно було націоналізовано. Подібні заходи майбутня письменниця трактувала як потребу побудови нового суспільства. Бажання молодшої мрійниці пояснити батькові, що настали нові часи, які вимагають змін, зустрічали гнів батьків. Протилежність поглядів та оцінки радянської дійсності призвело до дистанціювання Докії Гуменної від родичів. Вона це пояснювала небажанням «тримати в голові дві бухгалтерії, одну вдома, а другу – у виші». У новій політиці письменниця вбачала можливість отримати освіту, право самостійно обирати свою долю, фах, а не чекати запланованого батьками заміжжя [84, с. 171].

На початку 1920-х років більшовики розгорнули революційні перетворення й у системі освіти: були встановлені нові правила вступу до вищих навчальних закладів, система управління ними, ліквідовувалась їх автономія і т. ін. Пролетаризація та принцип «відкритих дверей», що дав можливість будь-кому отримати вищу освіту, призвели до повного знищення вищої школи як науково-освітньої установи, її наслідком було також збільшення кількості студентів [120, с. 198]. Такий результат було досягнуто завдяки тому, що «молодь перла до вишів з підготовкою різного калібру» [84, с. 150]. Одна з них – Докія Гуменна.

Основний курс навчання об'єднував студентів різного соціального та

матеріального походження, всі зливались в одну масу. Однак, склавши іспити та обравши факультет, молоді люди одразу розділились за вказаними критеріями: «одна група – «селяки» і «плебеї», а друга – «непмани» або «аристократи». Перші – україномовні діти трудового елементу (діти селян, учителів), другі – російськомовний міський елемент, що «дивились на нас (дітей села) із явним презирством, як на нижчу інтелектуально верству» [84, с. 185].

Початок 1920-х рр. – складні часи для київської інтелігенції. Це не тільки випробовування голодом, як і для всієї України, а й певна «помста» радянської влади, адже саме Київ був столицею української державності в часи визвольних змагань. Столицю більшовики перенесли в Харків, а Київ, за висловом Н. Полонської-Василенко, наче знелюднів [252, с. 318]. Найкращі представники літературної та наукової еліти змушені були шукати собі прожитку за межами міста [172].

Однак у період 1922-1923 рр. інтелігенція потроху повертається в Київ, розгортається робота освітніх та наукових інститутів, в умовах непу покращується економічний стан, а політика коренізації є певним «реверансом» у бік національної еліти.

Про проблеми студентського та викладацького життя в зламні 1920-ті роки свідчать багато сучасних досліджень [255; 324; 200], але саме живий виклад безпосередньої учасниці та очевидця подій «оживлює» ці непрості роки історії

Задоволена навчанням в університеті, Д. Гуменна одразу відчула на собі всю важкість студентського життя. У мемуарах та художніх творах вона докладно висвітлила досить типове для свого часу існування бідного студентства в Києві в першій половині 1920-х років.

Щоб забезпечити себе найнеобхіднішим, Гуменній доводилось заробляти «вишиванням ламбрекенів» у артілі «Кустарспілка», миттям вікон, дописами та редакторською роботою в газетах [84, с. 207]. Скрутне матеріальне становище вимагало постійного пошуку дешевого або й безкоштовного житла (зупинилась у давніх знайомих, сім'ї Коберників, винаймала кімнату у флігелі дому на Жилянській ще з шістьма дівчатами, безкоштовно займала кімнату в

архієрейському корпусі Михайлівського монастиря, лише 1924 року переїхала в гуртожиток у віданні Комітетів поліпшення побуту учнів (КПОПУЧ)). Тому не дивно, що одна з перших художніх робіт Докії Гуменної – новела «Кімната з примусом» – присвячена проблемам житла для студентів, демонстрації проблематичності знайти, а потім закріпити за собою житлову площу. А головне, окреслила мрію кожного студента 1920-х років: «Сонячна, суха кімната, приятельський примус, загальний коридор з усякими вигодами, включно до жанрових історійок «бабів Парасок і Палажок...» Звичайно, модернізованого міського типу» [111, с. 32].

Постійна відсутність грошей на трамвай вимагала пересуватись містом пішки. Тому користуватись перевагами Києва та відвідувати вечірні заходи було незручно та небезпечно. Залишившись одного разу до кінця вистави театру «Березіль» на постановці Леся Курбаса «Гайдамаки», Докія Гуменна була змушена під страхом ночі переночувати на сходах невідомого дому.

Ще однією вічною проблемою письменниці у студентські роки був голод, особливо у 1920 – 1921 роки. Вона була змушена заробляти гроші на продукти самостійно чи привозити з дому. Останніх вистачало на кілька днів чи тижнів. «Привезені з дому харчі дуже скоро пройшли, – та й що я привезла? Хліб, цибулю, гречану крупу, якої не було на чому зварити, не було де ... лизала цукор і крупу, щоб втишити голод. Муку я міняла в пекарні на хліб» [84, с. 162]. Деякі студенти, маючи картки Американської організації надання допомоги голодуючим (АРА), користувалися їдальнею останньої. Там давали суп, котлети із квасолем гарніром і какао. Такою карткою володіла одна з подруг Докії Гуменної Мотря Мельник. Вона іноді брала із собою Докію та розділяла навпіл свій обід із нею. Після переїзду до гуртожитку «КПОПУЧ» право користуватись їдальнею АРА отримала й письменниця. АРА розпочала свою роботу в УСРР з метою організації допомоги голодуючим наприкінці 1921 – на початку 1922 рр. і, за спогадами Гуменної, також присилала одяг і взуття.

Такі умови життя та побуту, як правило, призводили до послаблення здоров'я студентів. Однією з найпоширеніших хвороб був туберкульоз. Ті, хто

оминув низку важких захворювань, страждали від постійного недоїдання та фізичного виснаження. Як згадує Д. Гуменна про середину основного курсу, «з наближенням весни та весною я зовсім охляла і вже не розуміла, що на лекціях читали професори. Ходила – ледве волокла ноги... прийду у неділю до Коберників, та нагодують» [84, с. 165]. Крім того письменниця довгий час страждала на сухоти.

Паралельно з погіршенням фізичного здоров'я в Докії Гуменної спостерігались і психологічні проблеми. Жахливе матеріальне становище породжувало песимістичні настрої. Хворіючи, вона кожного разу готувалась до смерті, адже в лікарнях не вистачало ліків, практично не підтримувався режим гігієни.

Справжнім жахом для багатьох студентів 1920-х років стали систематичні «чистки» студентського складу. Їх основна мета – розвантажити переповнені навчальні заклади, виявити і відрахувати не бажаних для нової влади студентів [273, с. 136]. «Нетрудовий елемент, всякі там попівни, офіцерські синки, діти поліцаїв чи куркулів, торговців – нещадно викидаються з пролетарського вишу», – згадувала Докія.

Згадані заходи очищення вищих навчальних заходів від шкідників радянського суспільства відбувались систематично упродовж навчального року. Вони досить негативно впливали на психологічний стан студентів, ставали причиною неврозів і депресій. Д. Гуменна не стала винятком. Вона, як дочка колишнього куркуля, мала брехати комісії, що її батько – селянин, має 6 десятин землі, та показувати фіктивну картку члена Комітету незаможних селян «з усіма печатями й підписами» [84, с. 161]. Такими незаконними методами діяли й інші: підкупамі – діти мануфактуристів, знайомствами – попівни та куркулівни, демонстрацією підроблених документів – усі, хто міг їх дістати. На систематичних допитах майбутня письменниця мусила спокійно підтверджувати своє селянське незаможне походження.

Крім того, у роки навчання у Києві Д. Гуменна вперше зіткнулась із проблемою невідповідності між дійсністю і тим, що щодня писалось в газетах і

настирливо вносила у вуха пропаганда.

В університеті Докія Гуменна мала можливість відвідувати лекції О. Грушевського, О. Оглоблина, М. Зерова та інших. Особливо поважала молода студентка О. Оглоблина, бо лекції він читав тільки українською мовою (хоча й жажливим писклявим голосом).

Порятунок від побутових проблем та іноді нудного навчання для Докії Кузьмівни стали всі доступні та цікаві для дівчини розваги, вона занурилася у вир культурного та літературного життя. По-перше, пішла солісткою в об'єднаний студентський хор під керівництвом композитора, хорового диригента Г. Вірьовки. По-друге, не пропускала будь-яких публічних виступів і лекцій відомих поетів, письменників, публіцистів, сама писала літературні твори, відвідувала засідання Математичної, Літературознавчої комісії, із захватом слухала доповіді учасників, зазвичай навіть не розуміючи їх суті. Саме тоді з'явилась у Докії Гуменної увага до давнього минулого України, коли вона за власним бажанням відвідувала засідання Археологічного комітету Всеукраїнської академії наук (Всеукраїнського археологічного комітету), з'їзди Інституту археології Академії наук УРСР та читання історичних розвідок і монографій про праісторичні часи на території України, відвідувала курси вивчення англійської та французької мов. Самостійно додатково проробляла навчальні курси та теми в бібліотеці («Політекономію», «Діалектичний матеріалізм і т. ін.». По-третє, за можливості не пропускала літературні вечори, концерти капели «Думка» під керівництвом хорового диригента Н. Городовенка, захоплювалась театром.

Таким чином, формування особистості Докії Гуменної відбувалось під значним впливом родини. Особливе місце в житті дівчини займала мати, яка прищепила їй любов до української мови, культури, фольклору, повагу до рідної землі та українського народу.

Важливим чинником формування особистості, самосвідомості, творчих уподобань майбутньої письменниці було навчання у Ставищанській середній школі, де викладав український поет Д. Загул, що відкрив у дівчині здібності до літературної діяльності. Навчання в Київському інституті народної освіти,

культурно-просвітницькі та наукові заходи, що відбувались у Києві, допомагали майбутній письменниці самовдосконалюватись та розширювати коло своїх зацікавлень.

2.2. Докія Гуменна в колах творчої та наукової інтелігенції в Радянській Україні 1920-х років – 1941 р.

Особливості суспільно-політичного, культурного, літературного та наукового життя Радянської України 1920-1930-х років визначили сфери творчих зацікавлень і перші спроби публікації творів письменниці, яка впевнено увійшла в інтелектуальний контекст Києва в перші роки навчання в КІНО.

1920-ті роки характеризуються розквітом національного культурного життя в Радянській Україні. Першими офіційними документами радянської влади у справі українізації були декрет Раднаркому «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ» від 27 липня 1923 р. і декрет ВУЦВК і Раднаркому УРСР «Про заходи рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови» від 01 серпня 1923 р. Далі упродовж кількох років одна за одною з'являлися постанови ЦК КП(б)У, ВУЦВК, Раднаркому УРСР щодо тих чи інших аспектів українізації. Усе це засвідчувало, що ця політика зводилася до того, аби історично неминуче задоволення елементарних національних потреб українського народу відбувалося під контролем партії і в бажаних їй межах та формах. Політика непу також сприяла покращенню економічної ситуації в країні. Радянська влада таким чином хотіла завоювати довіру селянства та україномовної інтелігенції.

Незважаючи на те, що політика українізації мала прагматичний характер, проводилась непослідовно, ця політика сприяла національно-культурному розвитку. Змінилася національна структура міського населення, зростала мережа наукових інституцій та відбувалась їхня переорієнтація на комплексне дослідження проблем України; до 1933 р. початкове й семирічне шкільництво було українізовано на 88,5% (вища освіта до 1929 – на 69 %), преса – на 89%, книгодрукування – на 83%. Незважаючи на суворий ідеологічний нагляд,

зберігався певний світоглядний і естетичний плюралізм у сфері літератури та мистецтва, і вони переживали бурхливе піднесення, що дає підстави називати цей час добою культурного відродження України [185, с. 24].

В УРСР у 1920-ті роки відбувся нечуваний доти розквіт літературного життя, ґрунт для якого був підготований попереднім етапом розвитку української літератури. До літератури прийшло нове покоління молодих письменників, переважна більшість яких була активними учасниками революції та громадянської війни: В. Еллан, П. Тичина, В. Сюзюра, С. Зеров, М. Рильський, П. Филипович, М. Йогансен, М. Хвильовий, Є. Плужник, М. Куліш, В. Домонтович (Петров), Т. Осьмачка та ін. Н. Полонська-Василенко навіть схарактеризувала значення саме творчої та академічної еліти в житті міста як «Київ часів М. Зерова та П. Филиповича» [252, с. 324-325]

У Радянській Україні з'явилося багато літературних угруповань: «Плуг» (Спілка селянських письменників), «Гарт» (Спілка пролетарських письменників), «Аспанфут» (Асоціація панфутуристів), «Авангард», «Нова генерація», «неокласики», МАРС (Майстерня революційного слова), ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури), «Пролітфронт», ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників), «Молодняк» (Спілка комсомольських письменників) тощо. Але мистецьке життя в УРСР мало право на існування лише в межах лояльності до панівної комуністичної ідеології [185, с. 25].

В українській літературі склалась ситуація співіснування різних літературних течій. Модерністські напрямки розвивались паралельно з реалізмом. З утвердженням модернізму з'являються нові напрямки – імпресіонізм, символізм, футуризм тощо. Особливого значення набувають інтелектуальна проза (В. Домонтович), психологічні та філософські романи (В. Підмогильний, В. Винниченко), вітаїстичні новели М. Хвильового. Загальна тенденція розвитку літератури передбачала звільнення від надмірного соціологізму та ідеологізації.

Саме на цей час припадає початок літературної діяльності Докії Гуменної. Навчаючись, вона відвідувала засідання Літературознавчої комісії, де із захватом слухала виступи С. Єфремова, М. Рильського, М. Драй-Хмари, О. Бурггардта,

М. Зерова, В. Сосюри та інших. Вона не пропускала й літературних ранків, що проводились у Всенародній бібліотеці Академії наук та яких виступали П. Тичина, Т. Осьмачка ті інші. Особливо зачаровували її, як і багатьох інших студентів, лекції М. Зерова.

Вона не пропускала будь-яких публічних виступів і лекцій І. Еренбурга, С. Єфремова, М. Рильського, М. Драй-Хмари, О. Бурггардта, М. Зерова, П. Тичини, С. Пилипенка, В. Сосюри.

А критика перших робіт письменниці-початківця Г. Косинкою лише привернула увагу дівчини до діяльності Майстерні революційного слова, до якої належали Б. Антоненко-Давидович, Т. Осьмачка, Г. Косинка, М. Галич, В. Підмогильний. Їй подобалась іронічно-саркастична манера письма Б. Антоненка-Давидовича, а також була вражена мистецьким читанням і талантом Г. Косинки.

20 січня 1924 р. Докія Гуменна стала членом Спілки селянських письменників «Плуг», а Сергія Пилипенка, голову спілки, згадує, як свого «літературного хрещеного батька». Вона не пропускала жодної недільної зустрічі членів «Плугу», незважаючи на те, що її звинувачували у «втечі від дійсності», «безхребетності», «безідейності», у «небезпечному аполітизмі» [84, с. 188].

Сама ж Докія Гуменна спробувала себе як митець слова 1924 року, надрукувавши в київському журналі своє перше оповідання «В степу». Пізніше друкувалась у журналах «Глобус», «Плужанин», «Плуг», «Життя і революція» та інших. Усі вони були написані в рамках соціалістичного реалізму та відбивали успіхи радянської влади в перетвореннях в українському селі.

Це визначило місце Д. Гуменної в літературному середовищі. Як вона пізніше згадувала, такі «аристократи літератури», як М. Зеров, уважали її «плебейкою», дивилися як на «селяка». Особливо «упали акції» письменниці, коли вона стала членом «Плугу» [7], а не, наприклад, елітарного «Марсу» [57, арк. 45].

Поряд із захопливими згадками про талановитих митців 20-х років ХХ ст. Д. Гуменна згадує і письменників із посереднім літературним талантом.

Насамперед про своїх соратників – представників організації «Плуг». Вона болісно реагувала на безталанні твори своїх колег, а ще більше – на їх успіхи в літературній кар’єрі. Від першої зустрічі, наприклад з О. Корнійчуком, авторка зрозуміла пристосуванську сутність його натури: «Він виступав з смішними каламбурами, анекдотами, скетчами, які кінчав словами: «Ви ж розумієте!»... Він був син залізничника з Христинівки, отже, з упривілейованої класи, з усіма був на «ти» [84, с. 196]. Пізніше письменниця згадувала, як кардинально зміниться ця людина, ставши членом Спілки письменників Радянської України, як виробиться в неї зверхність до колишніх друзів.

Докія Гуменна, як член спілки селянських письменників «Плуг», була свідком протистояння «Плугу» і «Гарту» і того, як їх члени спотворюють молодих митців: «...набирали значення нові лайки. «Нова генерація» ставала «Новою дегенерацією»» [84, с. 101].

Значною подією стала літературна дискусія 1925-1928 рр., яку розпочав М. Хвильовий. Упродовж 1925-1926 років з’явився ряд памфлетів, об’єднаних у цикли «Камо грядеши?», «Думки проти течії», «Апологети писаризму» та «Україна чи Малоросія?», у яких письменник виступив проти примітивізму та епігонізму нової радянської літератури і закликав митців орієнтуватися на найкращі зразки світового та, насамперед, західноєвропейського мистецтва. До дискусії приєдналися майже всі провідні письменники та літературні критики, включаючи емігрантів. Від обговорення шляхів розвитку української літератури дискусія поступово перейшла в політичну площину, коли М. Хвильовий проголосив кінець російській гегемонії на Україні, бо Україна має свою месіанську ідею, яку він окреслив метафорою «азіатський ренесанс».

На очах Докії Гуменної відбулось піднесення і падіння М. Хвильового: «Хвильовий умів заводити в інший, фантастичний світ, Хвильовий бачив його по-своєму і несамовито сміливо рушив у бій проти пігмеїв, що навратилися завалити все довкола...» [86, с. 102].

1926 року Докія Гуменна закінчила Київський інститут народної освіти й була змушена покинути Київ. Вона була направлена викладати українську мову та

літературу до трудової школи Наросвіти у Запоріжжі.

Загальне враження від Запоріжжя було негативним. Вона була розчарована розбудовою міста, називала його оплотом «великої русской імперії» [84, с. 231-232].

Уже навесні наступного року, маючи тверде рішення покинути «глухе Запоріжжя», Д. Гуменна не бажає відмовлятися від справді «запорозьких вражень» і відвідує з екскурсією пароплавом Хортицю. Це було саме перед будівництвом Дніпрельстану, «все було в первісному стані»; «Такого високого буйного зела, такого цілющого запаху до того й після того часу я вже не вдихала... Само повітря п'янить і веселить». Але історичних слідів князівських чи козацьких часів у цьому «заповіднику дикого степу», звісно, вона не побачила [84, с.234].

Відпрацювавши рік вчителем української мови та літератури в старших класах трудової школи, Докія Гуменна повертається до Києва.

Українська інтелігенція не була ще уніфікованою всередині 1920-х рр. Її моделі поведінки та світогляд, сформовані в дореволюційні часи, не змінилися зі зламом суспільно-політичного устрою [199, с. 162]. А молода генерація швидко пристосовувалася до умов щоденного виживання, зокрема і в творчому плані, чого не можна сказати про Д. Гуменну.

У Києві Д.Гуменна безуспішно пробує далі друкувати свої праці. Вона ніяк не може натрапити на тему і форму, яка б прийшла до смаку тогочасним редакторам. Багато оповідань не друкують через незрозумілу для неї «ідеологічну її невитриманість». Ще з лекцій Д. Загула вона пам'ятала, що право й обов'язок письменника – писати правду і тільки правду, що дійсні чи вигадані образи й ідеї мусять відповідати своїм мистецьким зображенням життєвій правді. І вона старанно цього дотримувалась. Вона пише правду, а їй кажуть, що ідеологічно не витримано. І як наслідок, настає глибоке розчарування. Вона практично перестала писати. А якщо й писала, то не подавала до друку.

З цієї ситуації рятує її С. Пилипенко. Як член «Плугу» Д. Гуменна поїхала на все літо 1928 р. по Україні для всебічного вивчення життя та побуту

сільгоспкомун і колективів та написання літературних творів на своїх враженнях. Керівництво організації висловило письмове прохання до всіх державних і громадських установ допомагати їй у роботі [84, с. 261 – 262]. Авторка відвідала Канів, шахтарські міста, Маріуполь, Кубань тощо.

Найбільше запам'яталися їй пам'ятки козацької старовини з Дніпропетровського музею ім. Поля, екскурсія, яку їй провів сам Д. Яворницький. Натхненна музейною експозицією та розповідями академіка, вона спонтанно вирішила іти з Дніпропетровська до Запоріжжя пішки понад Дніпром, щоб побачити славні пороги. Подорож була відстанню близько 80 км, дорога була важка – стежка понад берегом або просто скеляста поверхня без стежки. Спочатку дівчина побоювалася мандрувати самотужки, але згодом боятися перестала – за два дні не зустріла ні душі. Здивування її викликало те, що історична місцевість колишньої польської фортеці Кодак занедбана як для видатної пам'ятки часів Хмельниччини. Ночувала вона біля найбільшого порога Ненаситця в хатині на взгір'ї, що вікнами виходила на Дніпро, засинала під клекіт славетного порога. Удень Ненаситець виглядав ще краще: «Цей острів-гора посеред Дніпра був у клекоті білої піни. Над бризками й білими потоками літають чайки, синє небо розкрило своє шатро. Життя й непереставний рух. Сиди тут хоч день, хоч тиждень, хоч вік. Так було й за козаччини, і за Святослава, за часів непам'ятних...» [84, с. 262].

Ці свідчення цінні тим, що внаслідок будівництва Дніпрогесу мальовничі пороги незабаром мали бути затоплені. Письменниця жалкує: «...Так стало шкода та жаль! Отож довго сиділа я на камінчику, ноги спустивши в прозору воду, і не хотіла душею сприймати, що цю відвічну красу скоро залле вода і вже ніколи більше не побачу цього чуда» [84, с. 262].

Таким чином, спогади Д. Гуменної є джерелом вивчення осередку запорозької історії, що зникло [127].

Повернувшись до Києва, письменниця написала два цикли репортажів. Обидва були опубліковані: «Листи із Степової України» – у місячнику «Плуг» (1928-1929 рр.), «Ех, Кубань, ти Кубань, хліборобная» [89] – в журналі «Червоний

Шлях» (1929 р.). У роботах простежується розчарування молодой дівчини, яка щиро вірить у світле комуністичне майбутнє. Докія Гуменна, як дитина свого часу, на собі відчула всі зміни радянського села кінця 1920-х років. Вона старанно занотовувала всі передові починання, але поруч із цим показала й ті негативні явища, що існували в народному середовищі.

Незважаючи на щире бажання реалістично продемонструвати успіхи початку колективізації села у 1920-х роках, Докія Гуменна потрапляє під жорстоку критику. Завідувач культпропвідділом та агітпромпресвідділом ЦК КП (б) України А. Хвиля розпочав наступ на письменницю, назвавши її «представником куркульської літератури» [322, с. 8]. Пізніше вийшли друком статті радянського письменника Г. Рикліна, який звинувачував Гуменну в наклепі на письменника Ф. Гладкова [272, с. 37], І. Приймаченко відкрито називав Докію Гуменну «відвертим класовим ворогом пролетарсько-колгоспної літератури», «її творчий шлях і літературі був шляхом одвертих наклепів на радянську дійсність», «куркульська агента в літературі» [254, с. 25], група письменників на чолі із М. Жовтобрюхом художній доробок письменниці назвали «куркульською контрабандою» [180, с. 67]. Єдиним, хто виступив на підтримку молодой письменниці та підтримав її, став С. Пилипенко [247].

1930 року вона написала ще й третій цикл нарисів про початки колективізації на Київщині під назвою «Стрілка коливається» [110] і того ж року – повість «Кампанія» [94], що були присвячені проблемі розвитку колгоспного господарства, небажанню українців об'єднуватись у комуни та загалом повторювали основні картини комунного життя, викладені у «Листах зі Степової України». На ці праці також не було позитивних рецензій.

Згортання політики українізації та непу, початки індустріалізації та посилення сталінського тоталітарного режиму супроводжувалися жорстокими переслідуваннями технічної інтелігенції, діячів культури та науки. Письменниця одна з перших потрапила під критику більшовицької влади. У квітні 1932 р. була ухвалена постанова ЦК ВКП (б) «Про перебудову літературно-художніх організацій», відповідно до якої ліквідовувались існуючі літературно-художні

об'єднання і було створено Спілку радянських письменників України (1934 р.), в яку Д. Гуменна навіть і не намагалась вступити.

З цього часу літературний процес потрапляв під контроль партійних чиновників, а письменники у своїй творчості суворо мали дотримуватись методу соціалістичного реалізму. На практиці все зводилось до прославлення радянської дійсності. Активно публікувалися автори, імена яких сьогодні в історії української літератури нічого не варті: Лев Плоткін, Лазар Смульсон, Авраам Кацнельсон, Єфим Мартинич, Іван Ле та ін. [185, с. 379]. Не випали з літературного процесу М. Рильський та П. Тичина, які виявили певну поступливість.

З 1931 р. до 1939 р. Докія Гуменна не опублікувала жодного слова. Подальша критика радянської влади, хоча і конструктивна, була небезпечною. Письменниця припиняє не тільки писати з актуальних тем радянського будівництва, а й писати взагалі.

Упродовж 1931-1932 рр. жила у Харкові, працювала позаштатним редактором у Державному видавництві України [5, арк. 1].

1932 року Докія Гуменна записалась слухачем курсів східних мов при ВУНАС у Харкові, закінчення яких передбачало обов'язкове стажування у країні, мову якої вивчали. Письменниця обрала туркменську мову і після декількох місяців її вивчення відбула у творче відрядження до Туркменської РСР [2, арк. 1]. Ця поїздка давала можливість вирватись з-під нагляду радянської влади.

У своїх спогадах і художніх роботах, присвячених поїздки до Туркменістану, Докія Гуменна відзначала екзотичну неповторність цієї землі та її народу, зблизька познайомилася з традиційним кочівницьким світом. Вона відтворювала фрагменти його історії, етнографії, світогляд населення, вписує мову, побут, зовнішність, культуру цього народу в загальносвітовий контекст, знаходячи паралелі між поважним старцем із посохом на вулиці Ашхабада і біблійним патріархом Авраамом («ця сценка має тисячі і тисячі літ!»), жіночим головним убором тапи й одягом цариць Хорезму і «єгипетською фараонесою» Нефертіті [84, с.151]. Також Д. Гуменна відзначила позитивні зміни в статусі

жінки Сходу, пов'язані з радянізацією.

Наприкінці 1932 р. Докія повернулася до Києва, де упродовж 1933-1934 рр. навчалась на Київських державних курсах стенографії [3, арк. 1]. Саме стенографічна робота стала головним джерелом її прибутків. Працювала помічником завідувача складу Київської копіювальної фабрики, пізніше там же стенографісткою, стенографісткою в Народному комісаріаті здоров'я, Інституті експериментальної біології та патології, Обласному земельному управлінні, Обласному комітеті заготівель сільськогосподарської продукції [4, арк. 1-3]. 1938 року Докія Гуменна відвідувала курси комбайнерів, і 1939 року працювала комбайнеркою [10, арк. 10].

Трагедія Голодомору була відома Д. Гуменній, адже її родичі проживали в селі. Сама ж вона в розпал подій перебувала в санаторії. Упродовж 1930-х рр. були репресовані М. Яловий, О. Вишня, О. Слісаренко, М. Зеров, розстріляні Г. Косинка, Д. Фальківський, О. Вльзько, М. Семенко та інші. Загалом жертвами сталінських репресій стали близько 500 письменників [246]. Вона з острахом спостерігала події «великого терору», який знищив більшість її вчителів і колег.

Утиски влади активізували зацікавленість письменниці минулим свого народу, потребою в самоосвіті та пошуком альтернативних тем для літературної творчості. Найбільший інтерес викликала трипільська культура на території України. Вона навіть зверталась до Інституту історії матеріальної культури (згодом Інституту археології) Академії наук УРСР за повною бібліографією з цієї теми. Докія Гуменна, готуючись до написання роману «про занепад матріархату» [8, арк. 11], вивчила доступні їй друковані матеріали – відповідну літературу, звіти про археологічні розкопки, описи археологічних пам'яток тощо. Масштаби досліджень і рівень розвитку трипільської цивілізації настільки її захопили, що вона поставила собі за мету написати роман про цю культуру з метою популяризувати те, що вже відкрила археологія [84, с. 450].

Загалом на момент 1938 р. через масові репресії Інститут археології АН УРСР фактично був спустошений. Замість 41 співробітника, передбаченого штатним розкладом, реально працювали лише 17 [118, с. 30]. Саме в таких умовах

довелось працювати представнику «молодих радянських дослідників» Л. Славіну, який переїхав до Києва з Ленінграда для розвитку української науки [142, с.297]. Боротьба зі «шкідництвом» та звільнення старої професури з Державної академії історії матеріальної культури (м. Ленінград) відбулося ще на початку 1930-х років. Л. Славін пройшов там ґрунтовну школу впровадження марксистських засад у наукові дослідження.

Надзвичайно важливою подією в житті та роботі Д. Гуменної стала участь у запланованій на літо 1938 р. Трипільській експедиції до с. Халеп'є Київської області, організована Інститутом археології АН УРСР та Державною академією історії матеріальної культури (Ленінград). Д. Гуменна безпосередньо доторкнулась до багатства трипільської культури, познайомилась із провідними на той час її дослідниками, які стали її вчителями, цікавими знайомими та навіть друзями.

Письменниця звернулась до директора Інституту археології АН УРСР Л. Славіна з проханням включити її до складу експедиції як літератора. Однак уже в процесі роботи Д. Гуменна висловила бажання стати повноцінним учасником польових досліджень, пояснюючи це необхідністю «пройти виучку археологічній техніці, щоб читати спеціальну археологічну літературу...» [8, арк. 11]. Керівник українсько-ленінградської експедиції – Т. Пассек – дала на це свій дозвіл. Письменниця була включена до складу експедиції як студентка-практикантка Київського інституту народної освіти. Про це були зроблені відповідні записи в «Короткому попередньому звіті про роботу трипільської експедиції у 1938 році» [73, арк. 3].

Найбільші враження на Докію Гуменну справили масштаби розкопок. Археологи працювали на цій території четвертий рік поспіль. Упродовж 1934–1937 рр. ними було досліджено понад 9000 кв. м. трипільського поселення [72, арк. 1]. Експедиція застосувала нову методику розкопок – великими площами. Це дало можливість повного вивчення трипільського поселення, його планування, реконструювання житла та вивчення інвентарю.

Під час експедиції 1938 р. археологами було досліджено центральну

частину поселення, закладено два нових розкопи (№ 24, 25), закінчено аналіз п'яти «площадок» (№ 16, 17, 18, 20, 21), робота на яких була розпочата в попередні сезони [72, арк. 2], продовжувались розвідки неопрацьованих територій.

Особливу увагу археологиня-аматорка звернула на дослідження житла трипільців. Вона докладно представила один із варіантів їх реконструкції, запропонований Т. Пассек та Є. Кричевським: перед тим, як будувати стіни, трипільці виготовляли майданчик з обпалених «на стороні» глиняних плиток, дерева з кількох шарів [8, арк. 7-8]. А стіни виводили з дерева, а потім обмазували глиною («валькували») [8, арк. 22].

Ділянка № 24, керівником якої був Є. Кричевський, зацікавила Д. Гуменну виявленими на ній, по-перше, внутрішнім колом будівель, що підтверджувало ідею В. Хвойки про будівництво трипільцями поселень двома концентричними колами, а по-друге – дерев'яними стовпами, на яких тримався дах будинку [99, с.24-28]. Цікавою є спогад письменниці про експериментальне підтвердження походження цих стовпів. Вона згадувала, що археологи, не бажаючи чекати лабораторного вивчення залишків дерева в Києві, вирішили обпалити стовбури дерев різних порід і дійшли висновку, що стовпи виготовляли з дуба [99, с. 24-25].

На ділянці №17, дослідженням якої керував В. Петров, вона спробувала себе не тільки як археолог, але й кресляр. Її авторству належить кілька креслень у звітній документації керівника ділянки [71-72]. Ця співпраця дала можливість Д. Гуменній одній із перших побачити глиняну знахідку у формі «верхівки-головки» печі, що в результаті стала підтвердженням існування у трипільців будівель із димарями [99, с. 30].

Загалом робота археолога для Д. Гуменної – це методичне, наукове дослідження, що вимагає глибоких знань, логіки, уявлення. Вона порівнює її з роботою детектива, що передбачає наявність не лише перелічених навичок, а й спостережливості та вдумливості. Письменниця була настільки захоплена розкопками та спілкуванням з учасниками експедиції, що буденна справа для будь-якого археолога була для неї сповнена великим пафосом, який не бажала

втрачати [8, арк. 9].

Д. Гуменна була вражена фінансуванням експедиції. Матеріальне забезпечення археологічних розкопок дозволяло навіть «приймати гарно гостей, щоб вони не відчували ніякого напруження. Обід, квартира вже забезпечені» [8, арк.2]. Археологи зупинялись у місцевих жителів, які часто підробляли, копаючи трипільське поселення по кілька років.

Докія Гуменна, не знаючи основ археології, у процесі розкопок та спілкування з археологами ставила велику кількість запитань, які, навіть на її думку, були дещо «дурні» та наївні, наприклад, чи використовували трипільці сіль, чи був у них одяг тощо. Вона ставила їх стільки, що археологи «не розуміли, що воно таке» [8, арк. 12]. Письменниця не соромилась своєї необізнаності в багатьох проблемах історії й археології та використовувала будь-яку можливість збагатитися знаннями та досвідом. Коли на розкопки приїхали два незнайомі їй археологи та розмовляли з Т. Пассек і М. Макаревичем, Д. Гуменна покинула роботу на ділянці та ходила слідом за ними. Вона була щаслива, що чула «розмову цю, багату знаннями з одного й другого боку» [8, арк.12].

З часом письменниця намагалась якомога менше виявляти свою присутність в експедиції, керуючись принципом «помовчати та послухати і не виявляти свого ставлення» [8, арк. 41]. У цілому Д. Гуменна дійшла висновку, що археологічна спільнота, з якою їй довелося працювати, поважає лише тих, хто має високий науковий статус та інтелектуальний рівень: «при них треба в рот води набрати, бо вони висміюють і поважають тільки того, хто має бляху знатності на грудях» [8, арк. 22].

Саме реакція учасників експедиції на її дещо дивну поведінку стала вирішальною для формування письменницею свого погляду на археологів у цілому і про деяких зокрема.

Археологічне товариство вона згадує як «приявне, коректне, доброзичливе» [84, с. 452]. Вона швидко встановила контакт з керівником експедиції Т. Пассек, співробітницею Державної академії історії матеріальної культури СРСР. Уважаючи Докію Гуменну літератором, вона одразу провела для неї екскурсію.

Письменниця згадувала, що їх знайомство зайняло чимало часу, бо археологиня обійшла з гостею експедиції все коло розкопок, демонструючи всі особливості [8, арк. 7]. Саме Т. Пассек пояснила їх порядок роботи, структуровано розповіла історію відкриття й вивчення трипільської культури, починаючи від В. Хвойка. Цю інформативну екскурсію письменниця докладно презентує у своїх працях «Із сивої давнини» (1940 р.) та «Минуле пливе у прийдешнє» (1978 р.) [99]. Письменниця була захоплена вченою, згадувала її як впливового спеціаліста з трипільської проблематики, чудового організатора, наукового керівника та просто гарну жінку. Але спілкування з дослідницею обмежилось однією експедицією.

Найбільш суперечливі згадки залишила Д. Гуменна про доцента Державної академії історії матеріальної культури СРСР Євгена Кричевського та наукового співробітника Інституту археології АН УСРР Михайла Макаревича. Письменниці подобалось слухати роздуми Є. Кричевського про спільні риси в побуті людей Трипілья та сучасників, у неї було багато непоставлених питань до зарозумілого вченого. Вона згадувала, що «коли він говорив, вражіння таке, що тебе він ігнорує, а звертається до слухача більш кваліфікованого» [8, арк. 8]. Обмін думками відбувався не лише на розкопі, а й поза ними. Д. Гуменна згадує роздуми Є. Кричевського про схожість господарства та принцип розташування поселень колом трипільців та північноамериканських індіанців, або пошук П. Курінним аналогії між будівлями трипільців та українськими хатами [84, с. 451]. Піднімались й інші проблеми – наприклад, роль жінки в суспільстві, з приводу чого В. Горобець та Д. Гуменна навіть посварились.

М. Макаревич, навпаки, добре ставився до Д. Гуменної, відповідав на її запитання. Однак спілкування з археологом викликало в неї відчуття, ніби вона – учень, «якому треба жувати й вкладати в рот, але ж не з таким академічним гонором, як Кричевський» [8, арк. 9].

Неприємним співрозмовником виявився фотограф Інституту археології АН УСРР В. Горобець, який, на думку письменниці, був непоганим чоловіком, але казав про Д. Гуменну, що вона при обмеженості робочих рук – «на безриб'ї і рак риба» [8, арк. 34].

Корисним виявилося для Д. Гуменної знайомство з науковим співробітником ІА АН УРСР Віктором Петровим, який просто та зрозуміло відповідав на її запитання. Її навіть здивувала увага, яку археолог виявив до письменниці. Вона, працюючи з ним на одній ділянці, мала можливість спілкуватись з ученим та ближче з ним познайомитись. Саме до нього письменниця відчувала таку ж повагу, як до Т. Пассек. Але Д. Гуменну відштовхувала його достатньо вільна поведінка з жінками. Вона вказувала на його особливий стиль залицяння: «Він придивляється, і це придивляння до жінок прикриває фіглярством, «псевдозалицянням» до всіх без винятку жінок не вище певного віку» [8, арк. 39]. Неприваблива зовнішність та поведінка не могли вплинути на почуття письменниці. Було в ньому щось таке, що хвилювало молоду жінку: «Це правда, він цікавить мене й я навіть про нього багато думаю. Зацікавило те, що він під зовнішнім блаженством, жартами пустими, щось заховує своє, невеселе, нерозв'язане» [8, арк. 38].

Знайшли спільну мову Докія Гуменна і Віктор Петров і як літератори, адже останній був відомим на той час українським письменником 1920-х років, близьким до кола неокласиків. Ще одним спільним зацікавленням були фольклор та давня міфологія, якими В.Петров займався професійно.

Приємним і не менш корисним для Докії Гуменної стало знайомство з Неонілою Кордиш, науковою співробітницею Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка, з якою проживала в одній кімнаті, що стала їй подругою аж до еміграції в США. Вона стала для письменниці «живим довідником, до того ж завжди доступним, доброзичливим, товариським, охочим поговорити» [84, с. 462]. Обидві учасниці експедиції мали спільні зацікавлення – шлюбно-сімейні відносини у трипільському суспільстві та можливість існування в ньому матріархату. Вони розмовляли годинами, і Н. Кордиш із задоволенням ділилась своїми знаннями з Д. Гуменною.

Дружні стосунки склалися в Д. Гуменної з асистенткою ІА АН УРСР Наталею Байаріс і лаборанткою Державного республіканського історичного музею Лілею Якубою. Упродовж всього часу перебування у с. Халеп'є Докія

Гуменна робила докладні записи, зокрема в особистому щоденнику 1938 р. Опис процесу археологічних розкопок поселення трипільської культури, деякі особливості спілкування археологів та результати їх роботи вона описала в нарисі «Із сивої давнини», який написала одразу після повернення у Київ (опублікований 1940 року). Художній виклад письменниці містив короткий опис результатів дослідження кількох ділянок і процесу наукового аналізу знахідок археологами, доповнений власними розмірковуваннями. Зміст щоденника Д. Гуменної та твору «Із сивої давнини» за змістом і формою досить близькі до офіційного попереднього звіту Т. Пассек про роботу трипільської експедиції. Більше того, головним «персонажем» твору стала сама Т. Пассек [147, с. 361].

Спілкування письменниці з більшістю учасників експедиції не припинялись і після розкопок. Наприкінці 1930-х років Докія Гуменна найтісніше спілкувалась саме зі спільнотою археологів, часто відвідувала Інститут археології.

Однак при зустрічі в Інституті археології АН УРСР 1940 року Т. Пассек відмовилась розмовляти з Д. Гуменною [84, с. 462]. Остання в цей час була майже ворогом народу через негативну реакцію критики на поновлення літературної діяльності. Для ленінградської археологині таке знайомство було небезпечним, особливо після арешту та розстрілу її колег-археологів С. Магури та К. Коршака у 1937-1938 рр.

У травні 1939 р. Докія Гуменна взяла участь в етнографічній експедиції до Одеської області, організованій Інститутом українського фольклору АН УРСР. Обставини залучення письменниці до експедиції встановити не вдалося, але можна припустити, що допоміг у цьому В. Петров. Результатом її участі стали записи великої кількості пісень, частівок, віршів, оповідань, казок, розповідей та ін. дожовтневої та пожовтневої тематики. Фактично зібраний Д. Гуменною матеріал дозволяє говорити про комплексний характер експедиції (етнографічна, фольклористична, археографічна, збір «усної історії»). Таким чином, Д. Гуменна познайомилася з історико-етнографічними та мовними особливостями Південної України.

Відбулося повернення Д. Гуменної до літературної діяльності. 1939 року

вийшла друком перша після восьмирічного мовчання праця «Перший іспит кочівницького сина Чари» [104], яка була спокійно прийнята радянськими критиками. Того ж 1939 року вона видала нариси «Жадоба» (про щасливу долю жінки-трактористки). Навіть отримувала гонорари. Гроші вона внесла в будівництво житла, а саме відомого будинку-кооперативу радянських літераторів («Кооператив «Робітник літератури»»), зараз на вул. Богдана Хмельницького), де її сусідами мали стати провідні представники творчої інтелігенції свого часу. Звісно, матеріальне заохочення та система соціального забезпечення наукової та творчої інтелігенції давно вже стали в УРСР способом соціального контролю [140].

Перехід письменниці до історичної тематики відбувся 1940 р. («Із сивої давнини»). Але того ж 1940 року побачила світ повість «Вірус» [81], у якій письменниця висвітлила проблему бюрократичності радянської системи. Ця робота викликала негативну реакцію критиків, письменницю знову звинуватили в наклепі на радянську дійсність [308].

Таким чином, зацікавлення Докії Гуменної літературним життям 20-х рр. XX століття відбулось під час навчання в Київському інституті народної освіти. Незважаючи на важкі умови життя в Києві, письменниця не залишає навчання та не повертається додому. Знайомство з інтелектуальним середовищем Києва часів «золотого віку» української гуманітаристики, літературний дебют і вступ до Спілки селянських письменників «Плуг» 1924 року давали перспективу її літературної кар'єрі. Але через жорстоку критику та статус «куркульської агентки» неодноразово відбувалося вилучення письменниці з літературного процесу 1920-1930-х років.

2.3 Життя, професійна діяльність та літературна творчість Докії Гуменної у роки нацистської окупації України (1941–1944 рр.)

На момент початку війни з Німеччиною на літературній кар'єрі Докія за радянського режиму можна було не тільки ставити хрест, а й очікувати своєї черги в перманентних репресіях проти наукової та творчої інтелігенції. Робота

стенографістки засідань наукових установ була періодичною та не покладала на неї значних зобов'язань.

Д. Гуменна мала можливість виїхати до Уфи разом з одним із наукових інститутів УРСР на самому початку бомбардування Києва німецькими військами. Евакуація відбувалася за списками. Потрапити до них, за словами її героїні з «Хрещеного яру», протегував якийсь Віктор (імовірно, мається на увазі В. Петров). Вона розуміла: якщо на початку війни не поїде в евакуацію, то в подальшому єдиним шляхом стане дорога на Захід. Вона покинула місто, але дісталася лише до Дніпропетровська, де усвідомила бажання «...бути в самому центрі подій у Києві, хоч би навіть і смерть там» [62, арк. 16]. Для жінки стало важливим бути присутньою при тривожних, але «надзвичайно цікавих» історичних змінах [62, арк. 28]. Її заворожувало навіть бомбардування барж і пароплавів, якими евакуювалось київське населення: «Скінчилось все – стало тихо і наче жаль, що все так скоро минуло, навіть не роздивились ми на виставу в небі» [62, арк. 13].

Письменниця, повернувшись у Київ, одразу зіткнулась із надзвичайно великою кількістю чуток, анекдотів та шпигунською міфологією, пов'язаними з приходом агресора. Але найбільше її вразив процес евакуації партійної верхівки та радянських «патріотів», які вивозили меблі, одяг, посуд і навіть кімнатні квіти. Тих, хто лишився в окупованому місті, вона поділяла на кілька категорій: ті, що сподівались на відродження України (демократичної європейської держави або націоналістичної, або комуністичної, або бажали зміни одного «гіршого» окупанта «кращим»); ті, що залишались прихильниками невідомого СРСР; ті, кому однаково, хто визначатиме долю держави, лише б мати матеріальне благополуччя [113, с. 126].

Колабораціонізм є явищем, поширеним у світовій історії [161, с. 232], а питання сподівань українських націоналістів на допомогу Рейху відродити українську державу є дуже делікатним і заполітизованим в історіографії. Але зрозуміло, що сталінський тоталітарний режим не асоціювався з батьківщиною для значної частини українського населення. Першим головою Київської міської

управи став Олександр Оглоблин (серпень – жовтень 1941 р.) [148, с. 244-255]. Спочатку КМУ діяла як українська влада, опікувалася налагодженням міського життя, сприяла відновленню українського мистецько-літературного життя. О. Оглоблин співпрацював з Олегом Кандибою (Ольжичем), заступником голови Проводу ОУН (Організації українських націоналістів), підтримував Спілку українських письменників, створену похідною групою УПА («мельниківців») у жовтні 1941 р. на чолі з О. Телігою.

Однак зміни в політиці окупаційної влади щодо України, жорстокі заходи і злочини нацистського режиму, і зрештою заборона на діяльність ОУН 1942 р. швидко відвернули від нього українську інтелігенцію. Для більшості представників української творчої та наукової еліти співпраця з окупантами, зайняття офіційних посад було лише питанням виживання.

Упродовж жовтня 1941 р. – лютого 1942 р. Докія Гуменна працювала референтом у відділі пропаганди в Софіївській міській управі, який скоро перейменували у відділ інформації. Оскільки було відсутнє положення про діяльність відділу, співробітники не мали чітко визначених посадових обов'язків. Ні найменшого розуміння не мала й Д. Гуменна про призначення відділу, про те, кого треба інформувати, про що. Основним обов'язком письменниці на цій посаді було вислуховування скарг переважно старих людей на відсутність пенсії, холод і голод. Єдиним позитивом цієї роботи стало знайомство з пенсіонеркою Г. Берло, яка була приятелькою М. Грушевського та Г. Кониського, з організатором громадського життя та головою Секретаріату Української далекосхідної республіки (Республіка Зелений Клин) Ю. Глушко-Мовою, сестрами Лесі Українки. У цілому ж вона згадує цю роботу як надзвичайно нудну: «Я мучилась на такій роботі. Нічого не робила, нічого ніхто й не вимагав...» [62, арк. 101]. Результатом роботи ставав звіт («інформація»-звіт) про потреби населення окупованого міста, але така інформація Київській міській управі була малоцікавою і навіть підлягала знищенню.

Докія Гуменна, працюючи в Софіївській міській управі, намагалась підтримувала творчі зв'язки зі Спілкою українських письменників та виданням

О. Теліги «Літаври».

Письменниця досить скептично ставилась до діяльності націоналістів, деколи згадувала про них із сарказмом, називала «обмеженими мрійниками», але підтримувала їх ідею відновлення української держави.

Причинами втрати Україною державності Д. Гуменна вважала домінування індивідуалізму в національному характері українців та їх легковірність, розбіжність у світосприйнятті українців Заходу і Сходу як «продуктів різних окупацій» [92, с. 384], довготривале панування іноземців-загарбників над нашим народом. На її думку, Другу світову війну треба розглядати як можливість оновлення України та перспективу вибороти незалежність. А отже, незважаючи на «бутафорність самостійної України» на момент окупації [62, арк.77], письменниця вважала за необхідне підтримувати українські вияви й потуги націоналістів.

Перше, що вразило письменницю, – відсутність єдності в націоналістичних колах: поділ на мельниківців та бандерівців («як сектантів і засліплених змовників-убивць» [62, арк. 78]). Вона навіть провела паралель із меншовиками та більшовиками, поміркованими і терористами. Вважала, що їх діяльність буде безрезультатною через відсутність єдності та ворожість одних до інших.

Наступне – критика та повчання представниками ОУН «збільшовичених» українців («чіпляння ярликів»), відсутність співпраці між ними, недовіра до радянського населення. Докія Гуменна звертала увагу на те, що «підсоветська людина 23 роки мокла в кориті агітпропу й не могла за одну ніч пересякнути гаслами націоналістичного корита. Звідки ж могли взятися організатори й герої, коли залишилися ущемлені, незадоволені, репресовані, відсунуті» [62, арк. 95]. Вона наголошувала на необхідності формування в українського населення націоналістичної свідомості, спираючись на «свідоміші одиниці, що самі приходять, виявляють прихильні інтенції» [62, арк. 95]. Наприклад, на Докію Гуменну, Олега Самійленка, Павла Нечая, а не на Ганну Рогальську, яка при кожній владі могла вижити, або Андрія Жука – автора «Оди Гітлеру».

До того ж письменниця переконана, що повернулись націоналісти до Києва

непідготовленими, не вивчили мислення радянської людини, адже «знатние інострани... прорвались крізь німецькі заборони і брели, аби бути першими і обсадити посади» [62, арк. 95]. Д. Гуменна наголошувала, що той, хто упродовж 23 років прожив чи виживав в умовах СРСР, не міг змінити своє світобачення за одну ніч. Вона про себе згадувала: «Я не маю антибільшовицьких думок, бо я ж – продукт радянської системи!... Не маю зненависті до інших націй» [62, арк. 74]. А швидко націоналізуватися зміг лише той, хто не був ширий у Радянському Союзі, – наприклад, Г. Рогальська.

Докія Гуменна була переконана: якщо від громадян СРСР відразу зажадати, щоб вони раптом стали думати так, як представники націоналістичного руху, станеться знов велика помилка [62, арк. 75]. Тому вважала за необхідне проводити ґрунтовну просвітницьку роботу з радянським населенням, яке через недовір'я до новоприбульців відкидали нову ідеологію. Крім того їх гасла та прокламації були малозрозумілими для людей, які залишились у Києві, а використання понять «Брюховеччина», «сервілізм», «провидіння» називала елементами «маячного стилю» [113, с. 167].

Дійсно, спостерігаємо величезну прірву між ура-націоналістичною та пронімецькою пропагандистською публіцистикою – наприклад, Уласа Самчука (редактор видання «Волинь»), який здійснив візит з Ровен до Києва наприкінці листопаду 1941 р. і зробив серію репортажів [170, с. 34-42], та реальними настроями киян.

Про настрої київської творчої, наукової та технічної інтелігенції в умовах окупації свідчать щоденники Ірини Хорошунової, художника-оформлювачки, яка в роки окупації Києва працювала бібліотекарем. Різні копії їх зберігаються в різних сховищах (Національний музей історії України в Другій світовій війні, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Інститут юдаїки). Лише нещодавно вони були опрацьовані та оприлюднені О. Зінченком. Публікації фрагментів здійснено в «Бульварі Гордона» (2015 р. №26 с.5-6, 13; №30 с.6-7; №31 с.14; №33 с.14-15; №38 с.11-13; №40 с.5-7; с.8-11; №45 с.16; №52 с.4-5, 15; 2016 р. № 3 с.4-6; №4, с.16, №8, с.16, №13, с.16: №18, 2-5;

№19 с.16; №25 с.13-14; №34 с.13-14; №27 с.4-5 12; №36 с.16; №47 с.14-15; №49 с.13; №50 с.16; 2017 р. № 7 с.4-7; №8 с.16; №10 с.16; №12 с.12-15; №19 с.16; №21 с.16; №26 с.16; №32 с.16; №33 с.13; №36 с.16; 2018 р. №25 с.14-15; №26 с.12-15; №27 с.4-5 12; №28 с.6-7 15; №30 с.6-7 12).

У цих щоденниках показано, що населення переважно перебувало на початку окупації в ситуації розпачу, переляку та невизначеності, з підозрою ставилося до німців та націоналістів, переймалося матеріальними проблемами. І. Хорошунова перебувала в складній системі координат: працювала на німців, була свідомо вад радянського режиму, бо її родичі зазнали репресій, але в цілому дотримувалася поміркованої прорадянської орієнтації. Також не треба забувати, що в Києві було багато носіїв російської культурної свідомості, до яких можна віднести й І. Хорошунову.

Аналогічні думки викладає і в щоденнику колишня студентка Київського політехнічного інституту Ніна Герасимова, цей матеріал зберігається в колекції Національного музею історії України в Другій світовій війні («Бульвар Гордона». 2018 р. №19, с. 6-7, 13).

Викликала спантеличення у Д. Гуменної ідея О. Теліги заборонити вивчення у шкільних та університетських курсах російської літератури. Вона була переконана, що це нелогічно, бо російська література є невід'ємною частиною світового культурного надбання, і заборона вивчення О. Пушкіна рівноцінна забороні вивчення Шекспіра, Гете, Байрона. Освічена людина має бути знайома з їх творчістю. Така позиція Д. Гуменної відштовхнула від неї О. Телігу та призвела до звинувачень Гуменної у «збільшовиченні» та «несвідомості». Такий підхід новоприбулих реформаторів викликав у Д. Гуменної асоціацію з більшовиками, які не терпіли інакодумства і звинувачували її в буржуазному націоналізмі.

Неприємним для Докії Гуменної був факт самопроголошення Оленою Телігою себе головою Спілки українських письменників та одноосібним визначенням нею на установчих зборах правління Спілки. Письменниця гостро реагувала на бюрократизм організації – введення перепусток для входу до Спілки українських письменників та до її керівництва. Своє розчарування новою

літературною організацією вона прокоментувала у мемуарах: «вже з'явилися нові сановники, нові корнійчуки. Та й до тих не треба було перепусток. Ще не вместилися як слід, а вже вельможаться. Що ж буде, коли вони справді стануть при владі» [62, арк. 86]. Однак найбільше її обурення викликав фаворитизм та визначення соціального статусу і рівня таланту відповідно до партійної приналежності. Фаворитами О. Теліги були Ю. Музиченко і Г. Рогальська; а Д. Фальківський для поетеси виявився найяскравішою постаттю, бо він нібито був членом Організації українських націоналістів, а, наприклад, Григорій Косинка – ні [62, арк. 80].

Спостерігаючи за швидкою втечею з міста одних, ідейну переорієнтацію інших, догматичну затятість новоприбулих, Докія Гуменна важко переживала відсутність сильних особистостей, здатних не лише мріяти, а й працювати, покладаючись тільки на свої сили, відмовившись від вузькопартійних чи групових інтересів. Письменниця не підтримувала жодної панівної доктрини, вважала їх такими, що не відповідають українським потребам. Основну їх місію вбачала в необхідності виявити волю до свого щастя – незалежної України.

Авторитарність у міркуваннях та діяльності; збереження традицій бюрократизму або формування традицій фюрерства; фаворитизм та визнання соціального статусу і таланту відповідно до партійної приналежності; механічна відмова від ніби всього ворожого, російського – усе це нагадувало письменниці методи більшовиків, що, як і націоналісти, викинули її з літературного життя.

У лютому 1942 р. відбулись арешти представників міських і районних управ, активних діячів ОУН. Серед них і члени Спілки письменників – Олена і Михайло Теліги, Іван Ірлявський та інші. Досить цинічно коментувала з часом ці події Докія Гуменна. На її думку, О. Теліга, переживши арешт у Рівному, через свою самовпевненість погубила себе й чоловіка. Нібито вона була попереджена про заплановані заходи проти українських націоналістів, але відмовилась виїжджати. Д. Гуменна трактувала таку поведінку як неприйняття серйозності настроїв німців в українському питанні, або як «екзальтоване бажання згоріти в боротьбі» [62, арк. 104]. У результаті цих подій Спілка українських письменників

припинила своє існування. Таким чином, свідчення та оцінки Д. Гуменної не співпадають з дещо ідеалізованим образом Олени Теліги, що склався в сучасній гуманітаристиці та суспільній свідомості [119].

Більшість представників інтелектуального кола спілкування Д. Гуменної в окупованому Києві – письменники, критики, літератори, редактори, академіки, вчені-історики та інші – покинули місто. Упродовж 1941 – 1943 рр. письменниця підтримувала тісні зв'язки лише зі співробітниками Інституту археології АН УРСР, які, збираючи та оберігаючи археологічні матеріали, не встигли евакуюватись, і зафіксувала про деяких із них короткі характеристики: В. Козловська не вірила у слов'янську слабкість, М. Макаревич зберігав лояльність до радянського режиму, П. Курінний і Є. Дзбановський бажали уникнути зустрічі з націоналістами, лише В. Горобець, мріючи про власне ательє, із нетерпінням чекав приходу німців. Але найприємнішою співрозмовницею залишалась Н. Кордиш, яка зберігала позитивний настрій та ясність думок.

Надалі багато кого з вітчизняних археологів було залучено німцями до проєктів, ідеологічним завданням який було довести перебування готів у IV столітті на території України, а отже, і право німців на її окупацію.

Літературне коло Д. Гуменної обмежувалось тими, хто залишився в Україні або переїхав до Києва зі східних областей, – Григорієм Костюком, Іваном Багряним, Аркадієм Любченком, Павлом Нечаєм та Юрієм Лавріненком (Дівничем).

У лютому 1942 р. було ліквідовано відділ інформації Софіївської міської управи, і Докія Гуменна залишилась без засобів до існування. У неї навіть з'явилося бажання добровільно поїхати працювати до Німеччини, але її відмовила сестра Олена.

За порадою Неоніли Кордиш Докія Гуменна звернулась у пошуках роботи до дирекції Музею-Архіву Переходової доби (містився на Контрактовій площі). З квітня 1942 р. вона займала посаду лаборанта, а 30 квітня 1942 р. її було переведено на посаду молодшого наукового співробітника [74, арк. 4-6].

Цей структурний підрозділ Київської міської управи було засновано 26

березня 1942 р. Директором призначено О. Оглоблина. Його письменниця знала ще зі студентських років, коли він викладав в КІНО. У стінах Музею-архіву зібралися знані представники науки та культури: історик Н. Полонська-Василенко, літературознавець В. Міяковський, архітектор І. Моргілевський, мистецтвознавець С. Гіляров, археолог П. Курінний та ін. Основними завданнями діяльності музею-архіву були збір та опрацювання матеріалів, що демонструють перехід від радянського режиму до німецької окупації, ведення антирадянської пропаганди, поширення думки про визвольний характер дій Німеччини в Україні. Установа діяла як ідеологічна під керівництвом німецької адміністрації по лінії штадткомісаріату та «Штабу Розенберга» [148, с. 257-259]. Відповідно його співробітники стали «гвинтиками» величезної машини нацистської пропаганди [275]

О. Оглоблин став ініціатором зібрання архівних матеріалів, фотознімків, документальних та усних свідчень про злочини більшовицького режиму [148, с. 257]. Професійним обов'язком Д. Гуменної було відвідування різноманітних міських установ та збирання інформації, що свідчила про більшовицькі злочини, вивезені документи та інше, а також протилежні дані про німецьку окупаційну владу – участь німців у відновленні культурного та господарського життя в Україні [62, арк. 121].

Усі співробітники музею-архіву вели облік роботи у формі щоденника та кожного місяця, або й тижня мали здавати звіт про виконану роботу. Відповідно до звітів Д. Гуменна складала робочі плани експозицій, допомагала оформлювати стенди, для чого добирала матеріали, складала їх реєстри, вела переговори з установами та приватними особами, про всі перемови мала надавати детальний звіт [75; 76, арк. 8].

На думку Д. Гуменної, «...цей музей – підлабузництво до німців» [62, арк. 122], він не мав жодного сенсу. Радянські наукові та адміністративно-політичні установи припиняли свою діяльність, а на їх місці з'являлись німецькі, які не надавали співробітникам Музею жодної інформації про свою діяльність. У жовтні 1942 р. Музей-архів переходової доби було ліквідовано відповідно до рішення

німецької влади, а штат співробітників було розпущено. Надалі Д. Гуменна зосередилася на літературній праці.

Після розгрому Спілки письменників взимку 1942 р. Докія Гуменна, Юрій Будяк та Павло Нечай мали бажання організувати літературне життя в Києві, навіть висловили своє бажання керівнику відділу інформації Київської міської управи відкрити букіністичну крамницю. Але отримали відмову, до того ж окупаційна влада не давала дозволів на відкриття будь-яких українських організацій.

Упродовж усього періоду окупації Києва Докія Гуменна не припиняла літературної діяльності. 1941 р. в журналі «Літаври» було опубліковано її оповідання «Пахощі польових квітів», присвячене її пішим подорожам із Києва до Жашкова в роки навчання в Київському інституті народної освіти. Пізніше, 1946 року, воно було перевидане в окремій збірці письменниці.

1942 р. за сприяння А. Любченка Докія Гуменна надрукувала в журналі «Український Засів» оповідання «Зустріч у лісі». Лише після Другої світової війни вона дізнається, що редакторами журналу були В. Петров та Ю. Шевельов [62, арк. 109]. «Засів» хоч був науково-літературним виданням і мав головну функцію пропагандистську, але його цільовою аудиторією було коло української творчої інтелігенції [125].

Упродовж 1941–1943 рр. письменниця занотовувала всі події, які бачила та про які чула в Києві, маючи бажання написати оповідання про окуповане німцями місто під назвою «Вкраїно, Мати!», але знищила недописану роботу ще під час війни. Дещо із занотованого і збереженого в подальшому стало основою роману-хроніки «Хрещатий Яр» (1956 р.).

У липні 1942 р. від саркоми померла мати Д. Гуменної. Ця подія її дуже вразила. Крім того вона відчувала провину за неуважність до найріднішої людини в останні її дні, бо вимушена була ходити на роботу, а головне, нічим не могла допомогти страждаючій від болю матері. До того ж не було грошей на пам'ятник, і тому вона вирішила написати повість «Безсмертя» про життя матері [62, арк. 128]. Саме цей твір мав стати своєрідним пам'ятником матері та увічнити її в

художній формі. В основу твору письменниця поклала мамині розповіді про своє минуле – дитинство, молодість та подружнє життя.

У результаті написання повість розрослась у найвагоміший чотиритомний роман «Діти Чумацького шляху» (1948–1956 рр.). Перші три томи були написані в окупованому Києві (вийшли друком у Німеччині 1948 року), а четвертий – після виїду з міста (виданий в США 1956 року).

На одному зі зборів письменників, організованими німецькою владою, Д. Гуменна читала оповідання «Барбос П'ятий». Воно викликало безліч критичних зауважень слухачів. І, як виявилось через десятки років, робота була визнана політичною й антинімецькою, гестапо мало намір заарештувати письменницю, але за неї заступився один з організаторів заходу, літератор Юрій Кандіїв (Большухін).

Восени 1943 р. німці почали відступати з території України. Багато хто, зокрема й Докія Гуменна, вирішили виїжджати з Києва, а пізніше – і з країни. Адже була висока вірогідність бути звинуваченим у співпраці з фашистами для тих, хто залишився на окупованій території. Таким чином, Київ та Україна втрачали значну частину своєї інтелектуальної еліти.

Виїжджаючи, письменниця взяла найцінніше – щоденники, рукописи, роман «Діти Чумацького шляху» та особисті речі. Так про неї згадував Г. Костюк: «...зайву сукню вона покине, подушки не візьме з собою, але це занотоване слово нізащо не залишить» [205, с. 108].

У жовтні 1943 р. Докія Гуменна переїхала до Львова. Письменниця одразу зіткнулась із незнайомими й незвичними обставинами культурного та суспільно-політичного життя.

Львів 1941–1944 рр. – центр утвореної німецькою окупаційною владою адміністративної одиниці «Дистрикт Галичина», який включав чотири західні області України – Львівську, Дрогобицьку, Станіславську і Тернопільську (без північних районів). «Дистрикт Галичина» (округ) став п'ятою частиною польського генерал-губернаторства з центром у м. Кракові.

Адміністративне управління дистрикту будувалося за зразком генерал-

губернаторства, а всі керівні посади в управлінській, судовій та поліцейській системі займали виключно німці.

Самоорганізація львівського населення була дозволена лише в рамках діяльності Українського крайового комітету (УКК) як філії Українського Центрального Комітету (УЦК) у Кракові. Очолював УКК український політичний діяч, публіцист Кость Паньківський.

Незважаючи на окупацію, масові репресії, розгалужену систему місць примусового утримання (гето, табори примусової праці, тюрми, табори для військовополонених), національне життя у Львові не зупинялось. Як згадував К. Паньківський, Галичина мала особливий статус, а становище галицького населення, порівняно з польським у Генеральній Губернії або українців Східної України, було привілейованим [235, с. 12].

Літературний критик Г. Костюк, який 1943 року переїхав з Києва до Львова, порівнював ситуацію в обох містах: «Те, що я побачив, пізнав і відчув у Львові, мене дуже приємно вразило. Незважаючи на офіційно наявну й чинну окупаційну німецьку владу, Львів жив як справжнє українське місто. Це було непорівнянне з тим, що ми мали в Києві. ...Для мене, після київського безпросвітства й терору гестапо, це виявився зовсім інший несподіваний світ» [205, с. 115].

Центром культурного життя Львова став Літературно-Мистецький Клуб (п'ять мистецьких спілок – письменників, художників, журналістів, театральних та музичних діячів). З 1942 р. він підпорядковувався відділу культурної праці УЦК, але на практиці такий порядок був формальністю.

Діяльність Літературно-Мистецького Клубу була спрямована на проведення творчих засідань, літературних дискусій, авторських вечорів, образотворчих і театральних вистав. При Клубі працювали бібліотека, шаховий клуб, їдальня.

Діяльність українських літераторів здійснювалась у межах роботи Спілки письменників. У Літературно-Мистецькому Клубі кілька разів на тиждень організовувались авторські вечори або обговорення літературних творів. Мали популярність товариські зустрічі письменників.

Перші враження Докії Гуменної від Львова були досить позитивними, їй

сподобалось місто та його жителі. Вона була вражена атмосферою люб'язності та свободи слова [62, арк. 173]. Письменниця швидко поринула в літературне життя міста. Одразу познайомилась зі співробітниками видавництва «Краків-Львів», редакцій журналів «Нові дні» та «Дорога». А редактор місячника «Вечірня година» письменник Василь Чапленко (Чапля) у перші ж дні перебування письменниці в місті взяв до друку її оповідання «Дві».

Улюбленим місцем зустрічей українських письменників був ресторан Літературно-Мистецького Клубу, який мав спеціальне забезпечення продуктами, що знижувало ціну на харчування. Заклад користувався великою популярністю, особливо в митців, які нещодавно переїхали до Львова.

Докія Гуменна, відвідуючи цей заклад, звернула увагу на поділ українського літературного товариства на окремі групи. Добре запам'яталась письменниці кампанія, що завжди зустрічалась у ресторані відокремлено від усіх – О. Оглоблин, С. Драгоманов, А. Коломієць, І. Демиденко, адже у них «лунав веселий сміх і, мабуть, дуже мудрі розмови» [62, арк. 175].

Перебування у Львові стало цікавим для письменниці. Докія Гуменна відновила спілкування з письменниками та поетами І. Багряним, Т. Осьмачкою, А. Любченком, А. Шекериком, познайомилась із І. Вільде, М. Зеровим, Л. Бурачинською, Л. Коваленко, Л. Лиманом, П. Хутірським, А. Коломійцем, Ю. Косачем, О. Ольжичем та іншими.

Взимку 1944 р. Докія Гуменна на запрошення Андрія Шекерика здійснила подорож до Коломиї. Там вона познайомилася з українськими археологом, літератором та активним діячем ОУН Олегом Кандибою (Ольжичем). Письменницю вразили його знання з української історії, археології та етнографії, але вона засуджувала його за нетерпимість до політичних переконань інших [258]. На той момент вона не знала, що його перебування в Коломиї – це переховування від гестапо. Про це письменниця дізналась уже у Нью-Йорку.

Хвилюючим для Докії Гуменної стало знайомство з українським письменником Юрієм Косачем. Інтелектуальність, культурність і фізична привабливість стали причиною багаторічної закоханості письменниці в нього [62,

арк. 189]. Не змінили її ставлення до Ю. Косача й розповіді про його безвідповідальність і схильність до шахрайства.

Зовсім з іншого боку розкрився для письменниці український письменник, поет і публіцист Іван Багряний. Саме він був її незмінним сусідом по столику в ресторані Літературно-Мистецького Клубу. Їх постійне спілкування навіть стало приводом чуток, а об'єднували їх лише спільні переживання з приводу неприйняття їх західноукраїнським літературним товариством. Докія Гуменна характеризує його як талановитого оповідача, в якому «спліталось ліричне, задушевне, гумор, щирість і обридлива зарозумілість, самозакоханість» [62, арк 192]. Відкриттям для неї стало бажання письменника долучитись до підпільної діяльності ОУН/УПА. Він навіть мав свою політичну програму співпраці з українцями Радянської України, яка передбачала поєднання національної ідеї з уже виробленою психікою підрадянської людини, «навіть про прапор подумав: жовто-блакитний із серпом-молотом» [62, арк. 196]. Через Докію Гуменну І. Багряний знайомиться з представниками ОУН/УПА та приєднується до їх діяльності.

Продуктивним у творчій діяльності стало проживання письменниці у Львові. Вона не спромоглась закінчити четвертий том «Дітей Чумацького Шляху», однак написала повість «Епізод із життя Європи Критської». 1944 року Докія Гуменна подала цю роботу на літературний конкурс «Українського видавництва». Члени журі, серед яких був Г. Костюк, відзначили оригінальність твору, але не змогли визначитись із його жанровою специфікою, і тому грошову відзнаку письменниця не отримала. Також опублікувала оповідання «Дві» («Вечірня година», 1943 р.), («Барбос п'ятий», 1943 р.), «На натягненій струні» («Нові дні», 1943 р.), «Крилате письмо» («Дорога», 1943 р.), «Два вечори» («Вечірня година», 1943 р.), «Невільник» («Краківські вісті», 1943 р.), «Чорне – це біле» («Львівські вісті», 1943 р.), «Абстрактна вправа» («Український вісник», 1944 р.), «Куркульська вілія» («Дозвілля», 1944 р.).

На початку 1944 р. уже не було сумніву в поразці воєнної кампанії Рейху в Україні. Просування радянський військ на захід сколихнуло значну частину

населення Галичини, розпочалися групові та індивідуальні виїзди до кордонів Польщі та Словаччини. Г. Костюк згадував, що українська інтелігенція, особливо з УРСР, знала, яка страхотлива, хижацька, тоталітарна, із ще більшим розмахом терору влада насувається зі сходу [206, с. 131].

Навесні 1944 р. Докія Гуменна, як і більшість її колег-письменників, виїжджає зі Львова. Коли більшість її знайомих (Г. Костюк, Ю. Шерех, А. Любченко) вирішують виїхати до Кракова, Гуменна через складність дістати білети на відповідний потяг вирішила переїхати до м. Турка (зараз Львівська область).

Умови проживання в Турці мало чим відрізнялись від львівських: дороге харчування, відсутність хорошого житла тощо. Крім того письменниця на деякий час втратила зв'язок зі звичним їй письменницьким товариством. Літературна когорта була дуже обмежена – І. Багряний, Ю. Буряківець, А. Ковальчук, Л. Лиман, О. Веретенченко, П. Хутірський. Тут же Докія Гуменна знайомиться з Авеніром Коломийцем, короткої розмови з яким стало досить для висновку, що «він їй не по духу» [62, арк. 216].

У місті офіційно діяла філія Літературно-Мистецького Клубу, керівником якої був український поет, театральний критик Григорій Лужницький. Однак реальної літературно-мистецької діяльності Клуб не проводив, а був місцем спекуляції продуктами харчування та товарів загального ужитку [62, арк. 218]. Літературні вечори проводились лише з метою демонстрації німецькій владі виправдання свого існування. За час перебування письменниці в Турці було заплановано лише один такий вечір, на якому мали виступити І. Багряний, Ю. Буряківець і Д. Гуменна. Вона, згадавши наслідки своєї участі в подібному заході у Києві, відмовилась.

Відсутність активного літературного життя в Турці, призупинення публікаційної активності звільнили час письменниці для написання заключної частини роману «Діти Чумацького Шляху». У липні 1944 р. точилась боротьба радянських і німецьких військ за м. Станіслав, що стало попередженням для членів Літературно-Мистецького Клубу м. Турка про необхідність подальшого

просування на захід. Організаційні заходи взяв на себе Г. Лужницький та його помічники. Було вирішено їхати до м. Грац (Австрія). Керівник Клубу за допомогою хабарів та особистих зв'язків отримав дозвільні документи для виїзду та організував транспорт, товарні вагони, аж до Граца. 27 липня 1944 р. Докія Гуменна назавжди покинула територію України.

Таким чином, Друга світова війна стала переломним моментом у житті Докії Гуменної. Вона залишилась в окупованому Києві, працювала у відділі пропаганди/інформації у Софіївській районній управі, Музеї-Архіви Переходової доби, взяла участь у засіданнях Спілки українських письменників і навіть друкувала деякі свої роботи. Усе це могло стати приводом до подальших репресій у СРСР, а тому своє майбутнє вона бачила лише на Заході.

Упродовж 1920-х – середини 1940-х років відбулася еволюція світогляду письменниці від традиційних консервативних сімейних цінностей до сприйняття радянської ідеології та поступового розчарування в радянському режимі. У творчому плані Д. Гуменна частково реалізувала себе як радянська письменниця, але з кінця 1930-х років переходить до історичної тематики (спочатку давньої історії України, а згодом до сюжетів з новітньої доби). Серед широкого кола творчої та наукової інтелігенції за різних політичних режимів Д. Гуменна завжди виділялася позиціями позаполітичності та патріотизму, ніколи не йшла проти себе, не підлаштовувала свою творчість під вимоги панівної ідеології. Однак широкого визнання в колі професіоналів і загалу її творчість не набула.

РОЗДІЛ 3

ДОКІЯ ГУМЕННА В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

3.1 Період Ді-пі в інтелектуальній біографії письменниці (1944 – 1950 рр.)

Перед тим як висвітлити особливості перебування Докії Гуменної в діаспорі, проаналізуємо історію еміграції українців за кордон, зокрема до Північної Америки.

Українська діаспора – невід’ємна частина українського суспільства, яка перебуває за межами Батьківщини, але відчуває духовний зв’язок із нею. Тривалий час закордонне українство зберігає і передає наступним поколінням національну самобутність, культуру та традиції українців. Українська діаспора становить собою складне й неоднорідне суспільство, представлене різними поколіннями, ментальністю, світобаченням, адже її формування є результатом кількох етапів переселення представників українського народу з різних регіонів України в різні куточки світу та їх подальшої міграції. Кожна нова хвиля переселень пов’язана з певними історичними причинами і «накладається» на попередні, вже укорінені на новій батьківщині осередки розселення українців.

Упродовж кінця XIX – початку XXI століть переселення відбувалось кількома хвилями як стихійно, так і організовано, відповідно до держаних програм. Одна з найбільших українських діаспор сформувалась на Північноамериканському континенті.

Перша хвиля – кінець XIX – початок XX століть. Переважну більшість емігрантів до Американського континенту склали вихідці із Західної України селянського походження. Причини виїзду вбачають у соціально-економічних чинниках: складне матеріальне становище, мало- та безземелля селян, відсутність робочих місць [222, с. 11].

Друга хвиля припадає на міжвоєнний період (1920 – 1930-ті рр.). До економічних причин додалися і політичні. Події Першої світової війни (1914-1918

рр.), Української революції 1917 р., боротьби за збереження незалежності упродовж 1917 – 1920 рр. та утвердження радянської влади в Україні спричинили масову політичну міграцію українців, переважно до Європи. Як правило, це були громадські та політичні діячі УНР та ЗУНР, учасники військових формувань. Крім того в цей час відбувся виїзд українських науковців до створених в Європі різноманітних наукових, освітніх установ, громадських та мистецьких організацій тощо [222, с. 13]. Багато хто з представників цієї другої хвилі змушені будуть переїхати після Другої Світової війни зі Східної Європи далі на Захід, зокрема і на Американський континент.

Третя хвиля – роки Другої світової війни та повоєнний час. Основні причини лежали в політичній площині. Мільйони українців у роки війни примусово, як остербайтери чи військовополонені, опинились у Німеччині чи Австрії, тисячі, маючи досвід життя у Радянській Україні, приймають рішення не повертатись додому або будь-яким чином виїхати за межі Батьківщини. Таким чином на теренах Європи утворився певний конгломерат із представників другої хвилі міграції, вихідців із західноукраїнських (зі складу Другої Речі Посполитої) та східних (з підрадянської України) земель. Міграція до Америки третьої хвилі була компактно-масовою, а її особливістю було те, що вона стартувала не з самої України, а з території західних окупаційних зон Австрії і Німеччини. Значно меншою була порівняно з міжвоєнним часом індивідуальна еміграція. Як правило, українці покидали Європу організованими групами. Характерним також і для цього періоду став відтік з України інтелектуалів – діячів культури та мистецтв, науковці, політиків, лікарів та інших.

Четверта хвиля викликана загальносвітовими процесами глобалізації, потребами міжнародного ринку праці, внутрішніми проблемами України кінця XX – початку XXI століть, переважно періоду Перебудови (1985–1991 рр.), у перші роки незалежності України та на сучасному етапі 2014–2018 рр. Основною причиною виїзду українців за кордон стає трудова міграція, скрутне матеріальне становище українців, відсутність достатньої кількості робочих місць, політична та економічна нестабільність, корупція, недостатні можливості для самореалізації

[131, с. 9-10].

Таким чином, за більш ніж століття за межами України опинились мільйони її громадян. Міграція українців мала економічний, політичний та ідеологічний, не завжди була результатом індивідуального вибору, а втечею від матеріальних проблем і політичних режимів. Одним із результатів еміграційних процесів є створення українського інтелектуального середовища в діаспорі.

Як уже було зазначено, під час і після Другої світової війни (1939-1945 рр.) велика кількість українців були змушені виїжджати за межі Батьківщини. Шукаючи кращих умов життя або тікаючи від радянської влади, українські біженці кілька років проживали у спеціально організованих таборах для переміщених осіб (DP, Ді-пі). Саме вони за короткий час перетворилися на центри громадсько-політичної та культурної діяльності емігрантів, серед яких значний відсоток становили письменники, критики, літературознавці та видавці.

Життя за межами СРСР дало українським письменникам можливість вільно викладати свої думки, експериментувати зі стилями і жанрами та знайти творчу реалізацію. Однак таборове існування забиало багато сил та енергії для задоволення найнеобхідніших потреб будь-якої людини.

Літературна та громадська діяльність Докії Гуменної упродовж 1944–1950 рр. розгорталась в умовах життя в таборах для переміщених осіб у часи відбудови Європи після Другої світової війни. Перебування в таких обставинах для письменниці – «нескладна таборова рутинна», «легке, бездумне життя» [63, арк. 20], що не вимагало професійної активності. Воно передбачало практично повну залежність від Адміністрації Організації Об'єднаних Націй для допомоги і відбудови (УНРРА), проживання у бараках по кілька сімей в одній кімнаті, погане харчування у спільній кухні та виконання суспільно корисної роботи. Лише переїхавши до табору Пфорцгайм (Баварія, Німеччина), Д. Гуменна отримала окрему кімнату. До того ж значний психологічний тиск на українців у Ді-пі чинили радянські репатріатори («червоні людолови»), які систематично організовували повернення населення до СРСР.

Не могли знайти порозуміння українці-емігранти й між собою. Особливо

гостро постала проблема співіснування «східняків» і «галичан», «совєтчиків» і «націоналістів». Такий поділ емігрантського суспільства і ворожнеча між представниками різних груп спостерігалась як на побутовому рівні, так і у громадській або професійній діяльності, зокрема літературній.

Докія Гуменна на собі відчула подібне протистояння, хоч про ««партійну структуру» табору нічого не знала» [63, арк. 20] і намагалась не втручатись у політичні справи. Однак у своїх мемуарах згадує про мельниківців і бандерівців, які контролювали порядок у таборах, перерозподіл продуктів харчування та одягу, які були в обмеженій кількості. Вона навіть сама отримувала пропозицію стати членом «Української головної визвольної ради» (УГВР), представники якої були й серед «східняків».

Активний учасник УГВР Петро Чуйко, агітуючи письменницю приєднатись до їхньої організації, наголошував на «уєнерівському» спрямуванні думок письменниці. Причиною цього стало її переконання, що природною формою майбутньої української держава є Українська Народна Республіка. Але письменниця відмовилась від пропозиції, пояснюючи це своєю аполітичністю і відсутністю необхідних навичок: «...який же з мене політик? Я – літераторка» [63, арк. 35].

Хоч політична боротьба письменницю мало цікавила, але в міру своїх можливостей і бажання від цікавої для неї громадської діяльності не відмовлялась. Вона одразу приєдналась до хору, який був потрібен УНРРА для проведення концертів перед американськими воєнними. Це давало їй можливість займатись улюбленою справою та отримувати краще харчування.

Та як тільки хор отримав деяке фінансування, серед виконавців зав'язались різноманітні інтриги. Д. Гуменна одразу пішла з нього і спробувала себе як головний редактор стінної газети культурно-освітньої секції УНРРА. Працювала разом з О. Склепковичем і І. Смолієм, але останній швидко відібрав її посаду. Загалом громадська діяльність не приносила задоволення письменниці, а примушування до цього викликало обурення. Так, на лист Любові Дражевської, голови Асоціації жінок-інтелектуалок у США, із пропозицією приєднатись до

організації вона відповіла гнівним листом [48, арк. 10].

Докія Гуменна, незважаючи на важкі умови життя, залишалась активним учасником української літературної громади в еміграції, яка у 1940-1950-х рр. зосередилась переважно в Німеччині навколо Мистецького українського руху (МУР) організації письменників-емігрантів. Він був заснований 1945 року за ініціативи І. Багряного, В. Петрова, Ю. Шереха, І. Костецького та інших інтелектуалів. Основним завданням діячі МУРу вбачали збереження української духовності в літературі, слугувати українському народу та відстоювати ідею високомистецької творчості, що принесла б українській літературі міжнародне визнання [134, с. 51].

З часом завдання письменників МУРу були переглянуті. Вже 1946 року після року роздумів і дискусій провідне завдання діяльності українських письменників в еміграції передбачало не лише відстоювати національні інтереси українців, а й мистецькими засобами творити синтетичний образ України, її духовності в минулому, визначати світогляд і напрямки мислення читачів, примушувати їх думати. А для цього сам митець має відчувати свободу у виборі стилю, напрямку, ідеї, у творчому вияві особистості. І саме це має забезпечити МУР [331, с. 4].

Визначені завдання імпонували Докії Гуменній. Вона позитивно відреагувала на утворення об'єднання письменників та шукала способів переїзду з Австрії до Баварії, щоб бути ближчою до літературних сил еміграції. Д. Гуменну було запрошено до складу ініціативної групи, але через територіальну віддаленість і матеріальну скруту вона змогла взяти участь тільки в деяких з'їздах і конференціях (з'їзді у Новому Ульмі, 15-16 березня 1947 р. та конференції у Байройті, 4-5 жовтня 1947 р.).

Але жорстка критика її художніх робіт, відмова у сприянні видання її творів, розгром альманаху «Керма» та ігнорування листів до членів організації призвели до погіршення відносин між МУРівцями і Гуменною.

З Ю. Шерехом вона познайомилась на з'їзді МУРу в Новому Ульмі, де він одразу дав зрозуміти, що МУР – результат його клопіткої праці. Він і засновник, і

організатор, і листування є його справою. До того ж Ю. Шерех звернув увагу, що українською інтелігенцією можна назвати лише три відсотки всієї української маси [63, арк. 110]. Письменник загалом намагався організувати Рух за принципом елітарності, що було неможливо з дипломатичних міркувань [336, с. 495]. Гуменна сприймала такий інструктаж дещо образливим.

Не склались відносини письменниці з І. Багряним, який обіцяв сприяти друку повісті «Мана» в «Українських Вістях». Робота не була надрукована, а аванс Гуменній видавництво не повернуло.

Л. Полтава викликав у письменниці неприємні почуття через свої «геройства» (крадіжки, розбій), які вона характеризувала як «босякуватість» [63, арк. 172-173]. В. Державін обурював Д. Гуменну своїм лицемірством: у Німеччині переконував її, що Україні революція 1917 р. була не потрібна, і лише у складі Російської імперії вона мала можливість розвитку, а в довоєнні часи в передмові до перекладу «Антігони» Софокла розглядав грецьку класику з класових позицій [63, арк. 173].

Напружені відносини вона також мала з І. Костецьким та Ю. Косачем, О. Бурхгардтом, Д. Горнякевичем.

Чим більше Докія Гуменна втягувалась у роботу МУРу, тим сильнішим ставало її розчарування та невдоволення мистецьким об'єднанням. У листі до Уласа Самчука від 12 серпня 1947 р. вона вказувала, що за два роки існування «МУР став уже не організацією товариської співпраці, а організацією роз'єднаної гризні, сімейності, ареною змагання за престиж...», він «не спроможний керувати літературним процесом і направляти його в нормальне здорове річище, а плентається в хвості безладної стихії» [33, арк. 8].

Письменниця мала переконання, що ігнорують її через успіх роману «Діти Чумацького Шляху». Вона звинувачувала керівництво МУРу в комерційному розрахунку за те, що два її рукописи два роки чекають своєї черги до публікації, у той час як друкують недописані роботи Л. Полтави [33, арк. 7].

Звертаючись до голови МУРу, письменниця скаржиться на вороже ставлення до неї членів організації, неправильну видавничу політику та

відсутність поваги до творчої свободи митця. Вона обурювалась гегемонією на жанри і стилі та цькуванням членів МУРу, які відстоюють думку, відмінну від «загальноприйнятої» в організації. Письменниця не побоялась оголосити свою думку, назвавши МУР «могилою» [48, арк. 56], та відмовилась висловити вибачення за неї.

Упродовж 1949 – 1950 рр. МУР фактично припинив своє існування переважно через виїзд його членів до Америки та Австралії. Один із засновників МУРу Ю. Шерех згадував, що МУР для нього був втраченим часом, але не втраченою можливістю [336, с. 104], як і для багатьох його учасників.

Майже паралельно організовувалось і літературне життя у Зальцбурзі (Австрія). 1944 року до табору переїхав український театральний режисер, прозаїк і журналіст Авенір Коломиєць. Він здійснив першу спробу організувати Літературно-науково-мистецьку спілку в Австрії. Як згадувала Докія Гуменна, його кімната стала своєрідною штаб-квартирою, куди сходились представники літературної та мистецької таборової спільноти – Ю. Лавріненко, І. Смолій, Й. Гірняк, Є. Головінський та ін. У результаті довгих розмов та дискусій на літературознавчу тематику А. Коломиєць вирішив організувати друкований орган «Керма». Він особисто уклав, редагував і переписав на матриці для друку на циклостилї першу частину журналу [105]. Одним із авторів та редактором стала й Докія Гуменна.

Ю. Лавріненко, ознайомившись із цим виданням (1946 р.), високо його оцінив, вітав «за незалежний напрям, негнучкошійність, ...обіцяв співробітничати» [63, арк. 72]. Тоді ж до А. Коломийця звернувся український мовознавець та літературознавець Б. Романенчук із вимогою віддати журнал, або той буде знищений. Але успіх першої частини змусив редактора розпочати роботу над другою частиною, не звернувши увагу на погрози.

Після смерті А. Коломийця закінчувати другу частину альманаху «Керма» довелось Докії Гуменній. Після його виходу 1947 року Ю. Лавріненко в журналі «Нові Дні» помістив розгромну статтю «Меланхолійна арифметика», в якій назвав альманах макулатурою. Для Д. Гуменної такий відгук став великим ударом. Своє

невдоволення діями людини, яка обіцяла підтримку зальцбурзького видання, вона виклала у листі до Ю. Лавріненка: «Я не розумію, чим «Керма» завинила перед МУРом?... «Керма» для мене є органом незалежної громадської думки, яку хочуть за всяку ціну поховати, а також символом духа хоч одної людини, яка не побоялася протистояти вашим ударам» [34, арк. 4]. Альманах припинив своє існування, а його автори долучились до МУРу.

Діяльність Докії Гуменної не обмежувалась лише участю в літературному житті еміграції. Вона відвідувала різноманітні конференції та зібрання: в Ашафенбурзі слухала лекції професора М. Міллера про археологічні дослідження Приазов'я, цікавилась дослідженнями П. Зайця біографії Т. Шевченка, ідеєю Л. Биковського про організацію українського інституту з вивчення океанології. Вона взяла участь у з'їзді Центрального представництва української еміграції у Ділінгені (Саар), де познайомилась із вченим-генетиком М. Ветуховим і Л. Дражевською.

Письменниця продовжувала підтримувати тісні зв'язки із П. Курінним та Н. Кордиш. П. Курінний часто організовував у містечку Гехштеті та Ділінгені виставки, робив доповіді, охоче спілкувався із Д. Гуменною, корегуючи та доповнюючи її знання з археології. Н. Кордиш також не відмовляла київській подрузі в інтелектуальному спілкуванні та допомагала в написанні однієї з найпопулярніших робіт письменниці «Велике Цабе» [63, арк. 146-149].

Незважаючи на досить насичене інтелектуальне життя, весь вільний час Докія Гуменна приділяла творчій діяльності. Саме в еміграції, після довгих років мовчання відбулось відновлення її видавничої діяльності. Вона публікується в різноманітних виданнях МУРу, видала три томи роману «Діти Чумацького Шляху» та фрагменти повісті «Епізод із життя Європи Критської».

«Епізод із життя Європи Критської» (фрагменти) («Арка», 1948 р.) було представлено на першому зібранні письменників у Зальцбурзі. Повість була розкритикована та «не пройшла націоналістичної цензури», оскільки не містила згадок про Українську повстанську армію [63, арк. 22]. Хоча її повне видання 1957 р. у Нью-Йорку буде схвально зустрівте критиками.

Найбільшим досягненням табірнього життя Докії Гуменної стало видання трьох томів роману «Діти Чумацького Шляху» в Німеччині 1948 р. (четвертий вийде друком у США 1956 р.). Письменниця мала готовий текст роману, але зіткнулась із проблемою його видання. Допомогу їй надала співмешканка Галина Петренко, батько якої був співзасновником Української головної визвольної ради, а чоловік, Євген Петренко, у таборі Діллінген був «найважливішою бандерівською особою». За рекомендацією знайомої, Докія Гуменна звернулась у редакцію «Української Трибуни», яка погодилась на друк роману. Після виходу трьох томів на неї почала сипатись критика. В. Державін вказував, що авторка і сама не знає, що написала, М. Глобенко – що їй таке потрібне, Ю. Шерех назвав роман репортажем, хоча у спогадах відзначав його документально-психологічну цінність, також свої негативні відгуки дали Є. Міщенко, В. Барка, І. Костецький, П. Зайцев. Але звичайні читачі книгу купували і тираж розпродувався досить швидко [63, арк. 24].

Отримавши гонорар за роман «Діти Чумацького Шляху», Докія Гуменна оплатила друк повісті «Мана» в «Українських вістях». Але через важке матеріальне становище видавництва робота побачила світ лише 1952 р. вже у США.

Також у таборах для переміщених осіб Докія Гуменна розпочала свою роботу над творами «Скарга майбутньому» та «Велике Цабе», продовжила писати «Хрещатий Яр». Майстернею для письменниці стала таборова канцелярія, де після четвертої години вечора було дуже тихо та ніхто їй не заважав. Щоденна робота Д. Гуменної в канцелярії дала привід керівництву табору запідозрити її у шпигунстві на користь СРСР – нібито вона друкувала списки жителів табору для передання їх радянській владі. Письменницю було перевірено та знято підозру як з радянської агентки [63, с. 25-26].

Таким чином, упродовж 1945–1950 рр. відбулось відновлення літературного та громадського життя Докії Гуменної в таборах для переміщених осіб у Австрії та Німеччині. Вона стала активним учасником українського літературного процесу в еміграції як член Мистецького українського руху, по можливості

підтримувала творчі й організаційні зв'язки з письменниками, критиками і видавцями. Незважаючи на важкі побутові умови життя та матеріальну скруту, Докія Гуменна спромоглась видати три томи свого роману «Діти Чумацького Шляху» та розпочати роботу над іншими художніми роботами.

3.2 Творче життя та організаційно-літературна діяльність Докії Гуменної у США (1950 – 1996 рр.)

У 1950-х рр. значна частина українських митців і діячів літератури перебували на Американському континенті, зокрема у Сполучених Штатах Америки. Цей регіон для українців, що проживали у таборах для переміщених осіб і тікали від радянської влади, здавався найбільш сприятливим для проживання. Американська влада вдало поєднала вирішення проблеми біженців та задоволення потреб ринку праці США.

Процес переселення українців до Нового Світу організовувався громадськими об'єднаннями українців Злучений Український Американський Допомоговий Комітет (США) та Фонд Допомоги Українців Канади (Канада). Члени цих організацій надавали запрошення на переїзд, інформували біженців щодо процедур оформлення документів на виїзд, а також лобіювали лібералізацію імміграційного законодавства США та Канади. У червні 1948 р. Конгресом США було ухвалено Акт щодо переміщених осіб, відповідно до якого країна була готова прийняти понад 200 тис. переміщених осіб з Європи. Створювалась спеціальна комісія для роботи з переміщеними особами, яка займалася розселенням та працевлаштуванням біженців до 1951 р. Перевага надавалася сільськогосподарським працівникам. У червні 1950 р. число біженців, які можуть емігрувати у США, було збільшене до 340 тис. осіб [269, с. 21].

Переселення відбувалося хаотично та було погано організоване. Право на імміграцію отримували ті, що успішно пройшли політичну та медичну перевірки. Метою цих перевірок було недопущення проникнення до США та Канади комуністично налаштованих, а також неспроможних до фізичної роботи. Докія Гуменна в листі до Ю. Лавріненка від 30 липня 1949 р. згадувала, що подала

документи для переїзду в Канаду, але не пройшла, бо «канадська комісія дуже багатьох не приймає... Не люблять вони неписьменних і не люблять дуже письменних. А письменників і зовсім не хочуть брать» [35, арк. 20]. Офіційно причиною у відмові їй стали проблеми з легеннями, які було виявлено під час медичного огляду. Тому наступним напрямком міграції для письменниці стали США.

Дозвіл на переселення до цієї країни письменниця отримала від Союзу Українок Америки, що включив її до групи вдів і сиріт. Сприяла цьому її знайома журналістка Лідія Бурачинська. Письменниця з першого разу отримала візу в Консульстві США. Судячи зі співбесіди з посадовцем, Д. Гуменна мала бути направлена за «фермерською» квотою, як і більшість емігрантів. Але, прибувши до США, дехто з них жодного дня не був зайнятий у сільському господарстві.

23 березня 1950 р. Докія Гуменна переїхала до Нью-Йорку. Позичивши гроші в давньої знайомої Євдокії Міщенко, вона винайняла кімнату та вирушила на екскурсію містом. Лише коли гроші закінчились, письменниця почала пошук роботи. Ця справа виявилась нелегкою, адже її вік не дозволяв важко фізично працювати, а незнання англійської мови обмежувало вибір професії. Крім того вона не мала жодної рекомендації від роботодавців.

Перші роки її перебування в цій країні мало чим відрізнялись від життя інших емігрантів. Єдиним місцем, де її прийняли, стала нічна зміна на фабриці з виробництва мотузок за 75 центів на годину. Часу на спілкування із колегами-письменниками, зустрічами з знайомими практично не залишалось.

Відновлення та встановлення нових контактів відбулися на зустрічах вдома в молодій письменниці Оксани Буревій, дочки українського поета та літературного критика Едварда Стріхи (Кость Буревій), у якої Д. Гуменна винаймала кімнату. Саме на таких зібраннях письменниця познайомилась із ботаніком, фольклористом-любителем Наталією Осадчою-Янатою, письменником, видавцем і публіцистом Юрієм Тищенком, адвокатом Юрієм Фединським та іншими. Частими гостями Оксани Буревій були Григорій Костюк, Юрій Косач та Юрій Лавріненко [64, арк 32].

Близьке знайомство Докія Гуменна встановила з родиною Бражників, художником і театралом Федором Марковичем та його дружиною Олександрою Порфірівною, зав'язала тісну дружбу з письменницею Галиною Журбою. На довгі роки найтісніші стосунки вона мала з родиною Костюків.

Але матеріальне й побутове становище українських діячів залишалось важким. Усі вони були змушені шукати заробіток, миючи посуд, працюючи прибиральниками, робочими на заводах і фабриках тощо. Уже наприкінці 1950-х рр. більшість представників української інтелігенції в офісах не прибирали і в ресторанах посуд не мили. Українці в США опановували англійську мову, закінчували різноманітні курси. Працювали лікарями, бухгалтерами, лаборантами, а деякі письменники заробляли творчою працею [174, с. 30-33]. Як би не складалось життя українських інтелектуалів на Американському континенті, ніхто із них не полишав наукової, мистецької чи літературної діяльності.

Упродовж всього перебування у США Докія Гуменна жила досить бідно. Важко працюючи за копійки, вона намагалась заощаджувати кошти. 1950-1954 рр. Докія Гуменна працювала на фабриці. 1954 року, перерахувавши свої статки, письменниця залишила роботу.

Досвід бідного та голодного життя в Києві допоміг у США. Вона керувалась принципом: «ніяких потреб, крім найнеобхіднішого, і то так, щоб ні в кого нічого не просити». Тому вона виділяла собі по 50 доларів на місяць. Гроші витратила лише на оплату квартири, електрозабезпечення. Не мала жодної електроніки (радіо, телевізора, холодильника), крім електричної праски. Обмежувала себе в харчуванні: основна страва – гречана каша, а делікатеси дозволяла собі лише в гостях. Одяг або доношувала той, що привезла з Європи, або купувала в комісійних магазинах. Намагалась всюди ходити пішки [65, арк. 323-324]. Вона усвідомлено обрала такий стиль життя з метою звільнити час для письменницької роботи.

Найбільший клопіт для Докії Гуменної було видання її художніх праць. У США вийшло друком 18 її робіт. Процедура видання всіх книжок була загалом

однакова. Одним із перших вийшов друком у США четвертий том «Дітей Чумацького Шляху», у які вклала лише особисті гроші.

Видання книжок вимагало роботи адміністратора, секретаря, експедитора тощо. Усю цю роботу виконувала сама письменниця. Іноді навіть забрати тираж із друкарні було нікому. Це відбирало в Докії Гуменної не лише особисті гроші, а й значні душевні та фізичні сили. На її плечі також поклався процес ілюстрування, коректури робіт, контролю за видавцями, адже за пошкодженні видання також треба було сплачувати. На видавця роману «Хрещатий Яр» письменниця навіть подавала до суду через неякісний друк роботи і виграла його.

Низький рівень попиту на покупку роману, а також його підпільна продаж видавцями розтягнули його реалізацію на 23 роки, а письменниця не змогла повернути витрачені кошти. Тому подальші свої роботи вона видавала лише після одержання передплати від бажаючих отримати книгу. З часом Д. Гуменна навіть сформувала каталог потенційних передплатників. Однак і цього було замало, і вона була змушена додавати свої гроші, адже тираж видання становив близько 2000 примірників, з яких продавалась, як правило, чверть. Інші примірники письменниця роздавала, дарувала, деякі екземпляри, що давала знайомим на реалізацію, просто зникали. Але більша частина тиражу залишалась у письменниці вдома. З часом Д. Гуменна почала розсилати свої книги знайомим своїх знайомих – як правило, не знайомим їй людям. Більшість із них книги повертали, навіть із гнівними листами про небажання отримувати незамовлену та нав'язану книгу [65, арк. 153].

Особисте життя Докії Гуменної так і не склалось. Покинувши родину в Києві у віці 40 років, особисту сім'ю вона не створила. Єдиною пристрастю для письменниці була творча діяльність. Це пояснюється компенсацією нереалізованості письменниці в інших сферах буття, сублімацією її людських бажань і пристрастей, потреби схвалення і любові [130, с. 194]. З жалем вона писала про себе: «Я – волоцюга. По всьому світу мандрую, а станція («термінал») – бібліотека. Звідси аеродром у всі країни Всесвіту. Бібліотека – моя мама. Затишна і гостинна. Ніколи не відмовить свого тепла. Все, що хочу – маю.

Треба ж мені до чогось притулятися!» [52, арк. 17].

Єдині та тривалі стосунки Д. Гуменної склались із йогом Кузьмою Л. (подробиць і повного прізвища не встановлено), що підробляв в одному з видавництв. Зблизив їх інтерес до йоги, якою зацікавилася письменниця в США. Він підкорив її своїми розповідями про самовдосконалення, реінкарнацію та відчуття екстазу, знаннями з «трансцендентальної, метафізичної езотерики» [64, арк. 144]. А спілкування з ним «чарували далекими й великими перспективами могутності людської думки» [64, арк.148]. Вона майже нічого про нього не знала, окрім того, що він родом із Галичини, де був сільським вчителем, малюванню вчився у Варшаві, до Америки приїхав з матір'ю за фермерською квотою, але перебивався різною, переважно нічною роботою прибиральника. Д. Гуменна згадувала його як «мрійника-бідняка з любов'ю до книжки і без намагання розбагатіти, «інтелігентного бомжа». Така життєва позиція їх зблизила. Подобалось їй те, що не було з його боку залицянь, а лише «бездонна товариськість та щирість» [64, арк.148].

Загалом особисті спогади Докії Гуменної сповнені відчуттям самотності. Мінливість її емоційного стану загострилась у США. Вона віддалялась від тих, кого називала друзями: «Не маю я друзів! Озлобленість і не шукання вже ніякої підпори та рятунку. Очі відвернені від усіх. І чи це так справді? Вони ж усміхаються, вітають приймають... як до них втиснешся, ввірвешся. А тим часом усі зусилля роби сама. Пливеш-пливи» [49, арк. 2]. Особисті проблеми довколишніх їй були не цікаві: «Мені треба вияснити для себе, чого це зо всіма мені нудно?... Чи тому що я знаю наперед, що там почую? Чи тому, що то – чужі неспівзвучні середовища? Чи що гребують мною? Чи що треба вислуховувати масу нецікавого?... Я ж його потребую, того товариства, але жодне не задовольняє мене. ... А говорити хотілося би таке, що нікому і в голову не приходить. Це гра думки, вибрики її. От задумалась ненароком: що найстаріший орган у організмові?» [49, арк. 46]. Зі всього свого інтелектуального товариства в США Докія Гуменна з повагою згадує лише Неонілу Кордиш, яка отримавши стипендію від Фонда Форда, закінчила аспірантуру та працювала в Українській Вільній

Академії Наук (Нью-Йорк). У США вони продовжували спілкування. Н. Кордиш була незмінним консультантом-археологом для Д. Гуменної.

Утіхою для письменниці стали відвідування різноманітних парків, лекцій, бібліотек, балету, букіністичних магазинів, де можна було наблизитись до книжок, навіть якщо немає за що їх придбати. Її думки були наповнені ідеями людської карми, позитивним мисленням, природним харчуванням тощо. Її постійно турбувала невідповідність здібностей людини з бажаннями – наприклад, уміння читати закриті книги [65, арк. 61].

Високий інтелектуальний рівень мігрантів дозволяв за багато років добре організувати суспільно-політичне, культурно-освітнє та церковне життя. Після Другої світової війни в країні було створено чимало наукових центрів – Наукове товариство ім. Т. Шевченка, філіал Української Вільної Академії Наук, Українську академію мистецтв, Українське історичне товариство, Український публіцистично-науковий центр. Популярним місцем для зібрань, літературних вечорів, презентацій серед письменників української діаспори став Літературно-Мистецький Клуб [249, с. 148].

Наприкінці 1949 р. Президію УВАН було перенесено з Аугсбурга (Вінніпег, Канада), а 15 квітня 1950 р. у Нью-Йорку було обрано тимчасове керівництво й засновано Фундацію УВАН. Першим президентом УВАН США став Михайло Ветухов [249, с. 150].

1952 р. за кошти української громади Наукове товариство ім. Т. Шевченка придбало приміщення у Нью-Йорку, що сприяло зростанню ролі Академії в Америці. Докія Гуменна систематично відвідувала засідання секцій та комісій НТШ та УВАН.

У листопаді 1967 р. на з'їзді в Нью-Йорку широким колом української діаспори було створено Світовий Конгрес Вільних Українців (СКВУ), який об'єднував усі крайові та міжкрайові українські центральні [249, с. 148]. До того ж постало багато інших організацій – молодіжних, жіночих, кооперативних, освітніх тощо. Ці установи стали координаторами громадського життя українців поза СРСР.

У літературному середовищі відчувалась потреба до самоорганізації, продовження традицій, започаткованих МУРом, та розширення жанрово-стильових, тематичних напрямів творчості. Значну частину життя Докії Гуменної в США зайняла літературно-організаційна діяльність.

Організацією, що об'єднала митців різноманітних жанрів і літературних напрямів української діаспори в світі, стало Об'єднання українських письменників «Слово» (ОУП «Слово»). 1953 року Докія Гуменна Г. Костюку висловила пропозицію заснувати літературну спілку. Незважаючи на те, що літературознавець назвав таку організацію «фікцією», було вирішено здійснити спробу об'єднати якомога ширше коло письменників еміграції [65, арк. 90].

Докія Гуменна виступила не лише ініціатором створення ОУП «Слово», а й активним організатором, учасником та, як сама себе називала, «хронікером «Слова»» [65, арк. 238]. Вона була однією з організаторів першого зібрання засновників майбутньої спілки, яке відбулось у квартирі української громадської діячки О. Буревій. Членами першої президії зібрання стали Г. Костюк, Ю. Лавріненко, Д. Гуменна, О. Буревій та Ю. Шерех.

На думку Докії Гуменної, організація мала набути рис видавництва. Ще в роки діяльності МУРу вона наголошувала на необхідності формування подібної установи, щоб забезпечити порядок, зупинити хаос та ліквідувати корупцію у видавничій діяльності.

Докія Гуменна за особистий кошт видала друком дві роботи – «Велике Цабе» (1952 р.) та «Епізод із життя Європи Критської» (1957 р.), але без зазначення назви видавництва. Вона вважала неприйнятною та несолідною літературу під грифом «видання автора». Тому на зібранні було вирішено, що друк літератури здійснюватиметься за рахунок авторів, однак під грифом письменницької організації. Узагалі великою мрією Д. Гуменної було власне видавництво при ОУП «Слово», яке б забезпечувало потреби його членів. У листі до літературного критика Д. Ниченка вона пояснює важливість існування єдиного видавничого центру, а як буде прибуток, то 3 відсотки передавати до каси видавництва – так формуватиметься і фінансовий фонд. Але наголошувала, що

видавати потрібно за власні кошти [117, с. 177].

Упродовж 1953–1954 рр. засідання ОУП «Слово» відбувалось за участі, як правило, лише двох членів управи – Г. Костюка і Д. Гуменної. Лише 4 квітня 1954 р. відбулось перше організаційне засідання, в якому взяв участь оновлений склад спілки: Г. Костюк, Ю. Лавріненко, Д. Гуменна, О. Буревій, Ю. Шерех, Г. Журба, Є. Маланюк, Б. Кравців, І. Керницький, В. Лесич, О. Тарнавський, М. Шлескевич, Л. Лиман. Було обрано назву організації – ОУП «Слово», ухвалено рішення розробити Статут новоствореної організації та розпочати підготовку до першого широкого з'їзду письменників. Очолив спілку Г. Костюк.

26 червня 1954 р. в Нью-Йорку відбулась перша нарада літераторів та митців, яка ухвалила започаткування діяльності письменницької корпорації під назвою Об'єднання українських письменників в екзилі «Слово». На нараді було обрано нову президію, у складі якої була й Докія Гуменна. Саме на неї були покладені обов'язки касира та на її ім'я було відкрито банківський рахунок, де зберігались гроші новоствореної організації. Планувалось укладання картотеки читачів, в основу якої була покладена особиста картотека постійних передплатників Д. Гуменної з 600 адрес [117, с. 177].

Письменниця брала активну участь у розробленні Статуту ОУП «Слово» та Статуту Літературного фонду. Відповідно до Статуту ОУП «Слово» – організація, що має за мету об'єднати українських письменників незалежно від способів творчої реалізації та місця перебування, сприяти розвитку незалежного українського письменства, літературно-мистецької критики, допомагати у творчих, видавничих та побутових справах, здійснювати моральну та фінансову підтримку її членів [304, с. 170]. Обрання нових членів та їх виключення зі спілки було можливим лише за рішенням Президії та Контрольної Комісії.

Однак активна організаційна діяльність Докії Гуменної припинилась ще до проведення другої ширшої наради ОУП «Слово» (19 січня 1957 р.). Її членство в організації опинилось під загрозою. Причиною стали суперечки з Ю. Лавріненком з двох причин. Першою стала відмова письменниці в адмініструванні видання монографії М. Бутовича, адже всі автори, що друкуються під маркою «Слова»,

редагують, подають у друк і продають свої твори самостійно.

Другий конфлікт розгорівся навколо роману-хроніки «Хрещатий Яр» (1956 р.). Літературні критики та колеги-письменники звинувачували Д. Гуменну в антисемітизмі та в невинуватій критиці діяльності Організації українських націоналістів у роки Другої світової війни в Києві, що були нібито виявлені в романі. Основним критиком виступив Ю. Лавріненко, який на той час працював на радіо «Свобода» та в науково-видавничому об'єднанні «Пролог» (центр Закордонного Представництва Української головної визвольної ради, що відзначався націоналістичним спрямуванням). Саме цим письменниця пояснювала негативний відгук на роман з боку колеги. Він звертався до письменниці з вимогою відредагувати «гострі» місця в романі, але Д. Гуменна залишила роботу такою, якою була задумана. Вона вважала неприпустимим спотворювати правду (хоч і суб'єктивну), побоюючись втратити прибуткову роботу [66, арк. 9].

Натомість бажання написати повість про діяльність націоналістів в окупованому Києві висловила Ганна Паньків (Черінь) (хоча сама не була свідком подій), вона ставила завдання «дати відповідь» Д. Гуменній та її «фальшивому та безідейному твору, розрахованому на дрібноміщанські сентименти» [26, арк. 1].

У конфлікті з Д. Гуменною на бік Ю. Лавріненка став Г. Костюк, запропонувавши письменниці «відійти геть у бік від «Слова»» [66, арк. 44]. А невдовзі вона була змушена передати банківську та касову книги новому члену ОУП «Слово» Богдану Бойчукові, представнику «Нью-йоркської групи», яка була включена до складу «Слова» в порушення статуту організації.

А 19 січня 1957 р. на другій нараді ОУП «Слово» письменницю було виключено зі складу Президії. Така позиція керівництва «Слова», на думку Д. Гуменної, була продиктована страхом втратити джерело заробітку у «Пролозі» Ю. Лавріненком, і можливо Г. Костюком у Домі Культури, що утримувався за єврейський кошт.

У той же час, у жовтні 1956 р., Г. Костюк організував авторський вечір Ю. Косачу та запропонував йому членство у «Слові». Це сильно обурило

Д. Гуменну, адже відповідно до статуту ОУП «Слово» членами організації не можуть бути люди аморальні, комуністи і злочинці, а саме таким його і вбачала Д. Гуменна [66, арк. 123]. Репутація Ю. Косача була заплямованою співпрацею з радянофільськими періодичними виданнями, роботою в Українському союзі федералістів-демократів. Крім того він відмовився від членства у «Слові», бо такий статус несприятливо вплинув би на співпрацю з радянськими колегами в УРСР.

Отже, очільник ОУП «Слово» демонстрував прихильність прорадянськи налаштованому Ю. Косачу, що лише шкодило репутації Об'єднання, особливо серед емігрантів із Західної України, відмовляючи в підтримці Д. Гуменній, яка завжди щиро відстоювала самостійницькі, національні традиції України. Тому пояснення такої поведінки Г. Костюка треба шукати не в ідеологічній чи націоналістичній площині, а швидше в матеріальній.

До грудня 1958 р. Докія Гуменна ігнорувала всі зібрання та наради ОУП «Слова», ображаючись, що жоден член спілки не заступився за неї під час критики «Хрещатого Яру» і проблем із видавцем твору. Налагодження стосунків відбулося лише після оприлюднення висновку професора Колумбійського університету М. Фрідмана, що книга «Хрещатий Яр» – цікава, але до євреїв упереджена, хоча звинувачувати авторку в антисемітизмі підстав немає [66, арк. 166].

Г. Костюк та О. Тарнавський докладно висвітлили організаційну біографію ОУП «Слово». Загалом було проведено вісім з'їздів українських письменників в еміграції та видано 12 випусків збірника українських письменників «Слово». На з'їздах обговорювались проблеми, жанри й етапи розвитку українського літературного процесу, організаційні питання, а також можливість міжнародної співпраці, зокрема з Інтернаціональним П.Е.Н. Клубом та літературними діячами Радянської України [204, с. 163-167].

Спогади Докії Гуменної демонструють неофіційну історію ОУП «Слова» та його учасників. У своїх щоденниках і мемуарах письменниця не приділяла уваги офіційній частині зібрань – не вказувала членів Президії, не перераховувала

кількість учасників і не згадувала протокольно зафіксовані теми доповідей. Для неї було важливішим, що відбувається в залі, про що говорять учасники поза літературною дискусією тощо.

Упродовж 6–7 грудня 1958 р. відбувся з'їзд письменників ОУП «Слова», на якому Докія Гуменна була обрана до Президії «Слова» без її на це згоди. Для письменниці з'їзд запам'ятався виступом Івана Багряного, що приїхав із Німеччини, а також образою Юрія Лавріненка на Людмилу Коваленко і Григорія Костюка (перша назвала його націонал-комуністом, а другий погодився прийняти її до «Слова» всупереч протестам ображеної сторони). Це стало причиною подальшого ігнорування Ю. Лавріненком організаційних справ спілки [204, с. 160].

Також письменниця продовжувала демонструвати незадоволення включенням до складу «Слова» представників «Нью-Йоркської групи», вважаючи це забаганкою Ю. Лавріненка, щоб «мати над ким вождювати» [66, арк. 45]. Найбільше Докія Гуменна критикувала Богдана Бойчука, вказуючи на його нахабність: «Ця нахабність Бойчукова просто смердить, верне від усього «Слова»... я не хочу з такою самою маркою своє випускати. Їх і Дивнич не задовольняв, бо вимагав давати на перевірку все, що мало публікуватися. А що ж, Дивнич їх впустив у «Слово» і дав їм розперезатися там» [50, арк. 65]. Г. Костюк же вважав «Нью-Йоркську групу» новим і свіжим явищем, вільним від канонів класичної поезії. Поява цієї групи породила проблему «батьків та дітей», протистояння традицій та новаторства в поетичному цеху ОУП «Слова» [204, с. 202-203]. Та вже з 1959 р. «Нью-Йоркська група» активізувала співпрацю із науково-видавничим об'єднанням «Пролог» і практично припинилося співробітництво зі «Словом» та, зокрема, з Ю. Лавріненком.

Докія Гуменна, вважаючи себе звичайним членом ОУП «Слово», відвідувала його щорічні зібрання, однак члени організації їй були нецікаві, а її діяльність уявлялась звичайною фікцією. Письменниця навіть порівнювала «Слово» з профспілкою: «Моя думка – вже літ. об'єднання «Слова» немає, розпалось...Тільки формально ще існує...Стала якась «профспілка». Просто

нецікаво» [57, арк. 46].

26–27 грудня 1964 р. відбувся другий з'їзд письменників ОУП «Слова». Г. Костюк у роботі «З літопису літературного життя в діаспорі. До 15-річчя діяльності Об'єднання українських письменників «Слово»: 1954 – 1969» вказував, що «в основі праці з'їзду стояли творчо-ідейні проблеми та становище літератури в світі, на батьківщині й на еміграції» [204, с. 161-162], а Д. Гуменна його назвала балаганом: організатори поєднали початки з'їздів ОУП «Слово» і Об'єднання письменників дитячої літератури, що супроводжувалось ходою дітей-пластунів, яким члени «Слова» давали автографи; виступали графомани з непідготовленими доповідями, на дискусії та виступи не вистачило часу, бо необхідно було продавати збірник «Слово» і канапки, щоб оплатити витрати з'їзду [56, арк. 38-39].

Та найбільше на з'їзді Докію Гуменну приголомшила поведінка Леоніда Полтави. Він приєднався до Союзу української молоді, які поставили перед ним завдання підпорядкувати «Слово» бандерівцям або ж розвалити [68, арк. 128]. Письменник постійно відволікав учасників з'їзду від порядку денного пропозиціями розширити знайомство з емігрантами-націоналістами.

Не менш скандальним, на думку Докії Гуменної, був і III з'їзд «Слова». У центрі уваги опинився Улас Самчук, який образився, що Іван Коровицький у доповіді «Післявоєнна еміграційна проза» не відзначив його винятковий талант, а поставив в один ряд зі звичайними членами «Слова» Людмилою Коваленко та Докією Гуменною. І як наслідок, «король еміграційної прози» офіційно заявив про свій вихід зі «Слова» [69, арк. 211]. Крім того письменниця звернула увагу на відсутність членів спілки з інших держав та континентів. Найбільше її дратувало повернення до лав ОУП «Слово» нещодавно виключених молодих модерних поетів та членів «Нью-Йорської групи» Богдана Бойчука та Богдана Рубчака, що стали організаторами з'їзду.

Останній з'їзд ОУП «Слова», який відвідала Докія Гуменна, став VI з'їзд у Торонто, Канада (1982 р.). Він був присвячений 25-річному ювілею діяльності Об'єднання українських письменників в еміграції «Слово». Організатором став

Відділ Об'єднання «Слово» в Торонто, який очолювала Олександра Копач. Від української літературної громади США на зібрання запрошено було лише Г. Костюка та О. Тарнавського, а інших засновників спілки – Д. Гуменну, Ю. Лавріненка – та інших членів спілки проігноровано. Д. Гуменна поїхала на з'їзд із власної ініціативи і за власний кошт. Переважну більшість членів відділу ОУП «Слово» в Торонто становили емігранти із Західної України, які, на думку Д. Гуменної, зі зневагою ставились до східняків. Тому письменниця охрестила канадський відділ «Слово» «львівським» відділенням і загалом залишилась невдоволена діяльністю його членів – Я. Рудницького, О. Копач, М. Антонович, М. Левицького та інших. Особливе враження справив на письменницю Я. Рудницький, який сам себе проголосив літературознавцем. Д. Гуменна прокоментувала, що він – псевдонауковець, який виправдовує своє існування відкриттям по світу філій ВУАН [67, арк. 239]. Свої почуття від зустрічі пояснювала словами: «почувала себе обпльованою від «львівської» частини «Слова»» [58, арк. 14].

Неприємні враження від VI з'їзду «Слова» у Торонто та тривала образа на деяких членів ОУП «Слова» змусили Докію Гуменну серйозно замислитись над виходом з організації, яка вже давно не мала нічого спільного зі «Словом» Костюка-Гуменної-Лавріненка: «Що це вийшло? З чого почалося «Слово» і в що воно перетворилося: Були самі ми, а тепер це зробилося львівською доменою. Клюб? Лавочка? Шопка? Як назвати? В усякому разі, якийсь сопух пре звідти, аж мене верне. Хоч прилизаний, у «європейській» формі, але отой надушено-провінційально-зарозумілий, без змісту, пишно формальний чи форменний... А де твоє місце там? На задвірках. Вони все вершать, варять свою печеню, самовеличаються – порожнечу возводять у геніальність» [59, арк. 62].

Загалом діяльність ОУП «Слово» супроводжувалась постійними суперечками та конфліктами, і без посередньої участі Д. Гуменної. Напередодні II з'їзду «Слова», не пояснюючи причин, із його складу вийшов Є. Маланюк. Гострий конфлікт, у який було втягнуто і «Слово», розгорнувся між письменницею Галиною Журбою та її учнем – письменником Зосимом

Дончуком – через те, що останній вкрав у Г. Журби ідею твору. Відмова Г. Костюка виключити З. Дончука зі складу «Слова» призвела до конфлікту всередині організації [23, арк. 1].

Ще один конфлікт розгорівся між Г. Журбою та Г. Костюком через 1000 доларів, які були надіслані ОУП «Слово» В. Волиняком для видання твору письменниці. Але очільник Г. Костюк частину грошей віддав Г. Журбі, а іншу частину витратив на друк другої збірки «Слова».

Докія Гуменна мала претензії до управління «Слова» з організаційних та фінансових питань. По-перше, нераціональне використання коштів «Слова»: за рахунок літературного фонду окремі члени організації здійснювали поїздки на зустрічі, з'їзди і т. ін. По-друге, вимога О.Тарнавського оплачувати роботу рецензента, навіть якщо він є членом «Слова», що грубо порушувало норми Статуту організації.

Єдиною причиною залишитись у складі організації було небажання Д. Гуменної шкодити репутації всесвітньовідомої літературної спілки. А можливо, не хотіла починати чергову суперечку у «Слові», адже саме такий результат мало оголошення письменницею 1947 року про вихід із МУРу.

Незважаючи на те, що письменниця не брала активної участі в організації роботи та з'їздах «Слова», вона подавала свої роботи до друку в збірку українських письменників «Слово» (№ 1, 1962 р.; № 2, 1964 р.; № 3, 1968 р.; №5, 1973 р.; № 12, 1990 р.).

Таким чином, половина життя Докія Гуменної припадає на США, де вона видала практично всю свою літературну спадщину, була одним із засновників, активних діячів ОУП «Слова» – однієї з провідних культурницьких організацій української діаспори в другій половині ХХ століття. Воно продовжувало літературні та організаційні традиції МУРу, однак об'єднувало набагато більше коло митців та мало ширшу географію діяльності. Члени ОУП «Слово» зіграли важливу роль у збереженні традиційних та пошуку нових форм, стилів і жанрів української літератури. Її щоденники та мемуари є безцінним джерелом вивчення літературного процесу в українській діаспорі в США.

3.3 Актуальні проблеми української діаспори другої половини ХХ ст. у рецепції Докії Гуменної: збереження національної ідентичності, суспільно-політичні орієнтири, зв'язки з Батьківщиною

Докія Гуменна більшу половину свого життя прожила в діаспорі. Спочатку в таборах для переміщених осіб в Австрії та Німеччині, пізніше – у США. Докія Гуменна була частиною діаспорного світу і тому помічала його успіхи та провали. Важливі сюжети з життя закордонного українства, найгостріші проблеми перебували в центрі її уваги і відбилися у спогадах та ряді художніх і художньо-публіцистичних творів.

Збереження національної єдності українців з різними історичними традиціями, з різних історико-етнографічних регіонів, з різними суспільно-політичними поглядами стало однією з важливих проблем емігрантів наприкінці та після Другої світової війни.

Політичні та релігійні переконання українців ставали причинами конфліктів і непорозумінь. Найбільш гострим із них виявилось протистояння «націоналістів» і «східняків». Невдала спроба знайти спільну мову в роки окупації українських земель нацистськими військами заклала основу проблемам їх співпраці надалі. Упереджене ставлення українців один до одного письменниця помітила ще в Києві та Львові. В останньому Д. Гуменну обурювало звернення до неї як до росіянки та поблажливе зауваження, що вона може вільно говорити російською мовою. Не менш образливим для неї стало ототожнення українців «Великої України» із росіянами [60, арк. 8].

Найбільш відкрито ця проблема проявилась у Ді-пі. Гуртування українців здійснювалось переважно за політичним критерієм, і лише небезпека, що загрожувала обом таборах, на деякий час притупляла конфлікт: «Коли небезпека репатріації трошечки відсувалась на задній план, знову воскресало жорстоке тертя між синами одної матері України... Все діялось в атмосфері взаємної негачії – галичани, буковинці, східняки» [60, арк. 29]. Так як і Д. Гуменна, У. Самчук констатує наявність «війни Донцов-Косач, східняки-західняки, бандерівці-багрянівці» [277, с. 150].

Аналізуючи таборову ворожнечу, письменниця систематизувала основні стереотипи сприйняття українцями один одного. З боку західняків можна було почути, що східняки є провокаторами та національно несвідомими, всі говорять «по-московському», не мають жодної інтелігентної людини, є «згангренізованим» народом, «шиються під галичан, щоб не їхати на рідину» тощо. Натомість «східняки» називали галичан фальшивими, «євреями» та «поляками», шовіністами, спекулянтами, такими, що принесли «в Україну свиню» [60, арк. 31].

Але найбільшу ненависть викликали ті особи, що свого часу співпрацювали з радянським режимом чи підозрювалися у зв'язках з КДБ; як згадувалося раніше, ця «шпигуноманія», необґрунтовані підозри зачепили і Д. Гуменну.

Незадоволення викликало те, що саме націоналісти займали посади в таборах. Д. Гуменна вважала, що «люди завжди однакові. Хижацтво двоногих на двоногих»; не бачила різниці «між советськими вельможами й націоналістичними. І тут і там купка забрала собі блага, а масі не дала. Тут до того ще й американські, даровані для всіх» [48, арк. 18].

На несвоєчасність таких проблем звертав увагу У. Самчук, згадуючи побиття бандерівцями полковника радянської армії К. Дацька, що співпрацював із німецькою владою, через політичні причини: «Годі таке збагнути. Роблять «політику». Вигнання, табори, безнадія і... націоналісти, соціалісти, східняки, західники» [277, с. 116].

Так само після раптового «зникнення» В. Петрова з Мюнхена 1949 р., на той час знаного інтелектуала, літератора та науковця, спричинилася дискусія щодо політичного підґрунтя цієї втрати. Формально його можна було б віднести до демократичного крила української еміграції. Однак В. Брюховецький припустив наявність у В. Петрова радянофільських настроїв, як і в його близьких друзів Ю. Косача та І. Костецького [141, с. 189]. У післявоєнному Мюнхені викрадення та вбивства людей не були рідкістю. Наукове товариство ім. Т. Шевченка та Український вільний університет звернулися до німецької й американської окупаційної влади, а також до Центрального представництва української еміграції з проханням про пошуки. Тоді в колах української еміграції

почали розповсюджуватися різні чутки про те, що В. Петров був убитий бандерівцями. Так, за словами Д. Гуменної В. Давиденко промовляв: «Так гадові і треба, бо советський шпiон». І продовжує: «Як усе можна сфабрикувати, щоб очорнити. Їм байдуже, що це наукове світило. Так точнісінько, як байдуже було НКВД вбити Косинку і Влиська і Буревія, – вони ж політичні вороги. І як культурна людина Давиденко так може втратити цивілізоване обличчя», – записала у щоденнику Д. Гуменна [51, арк. 45 – 46].

Та коли підозри, що В. Петров перебуває в СРСР підтвердилися 1954 року, той же ж Давиденко відмовив Д. Гуменній у публікації її книжки, що начебто її тепер все одно ніхто до рук не візьме, бо вона заплямувала себе близькими стосунками та заступництвом В. Петрова, радянського шпигуна [451, арк. 45-46].

Дискусії про В. Петрова та його подальшу долю в емігрантському середовищі тривали й надалі, що докладно висвітлено в історіографії [141, с.192-197; 123, с. 221-223].

Гостро стояло в таборах й релігійне питання. Особисто Д. Гуменна зіткнулась із цією проблемою, коли їй систематично нагадували про щонедільні відвідування церковної служби, зокрема й православної. У таборах для переміщених осіб навіть отримала зауваження: «Раз ви не підлягаєте дисципліні, то й не вимагайте до себе ласки. ... Як ви не ходите до церкви, то до вас так і ставляться» [60, арк. 276].

Історія переселення українців на Американський континент бере свій початок у ХІХ ст. і продовжується сьогодні, поповнюючи кількість носіїв етнічності. Тисячі вихідців з різних територій України емігрували до США після Другої світової війни [306, с. 4]. Цьому сприяли заходи державної політики США та Канади та зусилля, яких докладали представники вже існуючої там української громади.

У середовищі українства в Ді-пі обговорювалися різні пропозиції та принципи формування квот на виїзд до США, Канади, Австралії. Більшість представників інтелігенції намагалися потрапити до США. Ю. Шерех, який виїхав до США раніше, радив друзям не будувати «всього життя на ґрунті... еміграції, бо

тоді ви ніколи не будете вільними. Стійте там однією ногою, а другою шукайте американського ґрунту» [46, арк. 7].

На США орієнтувалася і Д. Гуменна, хоча на той час вона зіпсувала відносини майже зі всіма колегами-літераторами і навіть думала про закінчення літературної кар'єри.

Виїзд до США для Д. Гуменної становив проблему, як уже зазначалося в підрозділі 3.2. Вона ніяковіла, коли за віком, фахом і сімейним положенням право на виїзд надавали не їй, національно-свідомій письменниці зі статусом «ворога народу» в СРСР, а молодим жінкам із народу, які нічим не завинили перед радянським режимом, без освіти, з сільської місцевості, з дітьми. Дилемою для Д. Гуменної залишається питання: що важливіше в збереженні нації – генетичне відтворення чи трансляція до наступних поколінь соціокультурного спадку через його носіїв, представників інтелектуальної еліти [48, арк. 70]. Така іммігрантська політика західних держав викликала побоювання, чи можна буде зберегти українців як націю на еміграції.

Однак більшість представників переселенців до Америки середини ХХ ст. мали високий інтелектуальний рівень та бажання зберегти українську етнокультурну самобутність, щоб у майбутньому повернутись на Батьківщину, але водночас упродовж другої половини ХХ ст. намагались інтегруватись в українсько-американське ліберально-демократичне, суспільно-політичне та культурне життя.

Це був процес тривалий та суперечливий. Крім мовного бар'єру люди зіткнулись з новими реаліями життя та міжособистісних стосунків. Так, готуючись до виїзду в США, Д. Гуменна занотувала в Щоденнику: «Прочитавши про Америку – відхотілося мені її» (10.05.1949 р.) [48, арк. 70].

І надалі в сумних роздумах про перебування на еміграції на новий рік 1.01.1964 р. Д. Гуменна ставить питання: «чи це нормальне явище, чи епізод», застосовує до цього стану вираз з інтелектуальної прози В. Петрова 1920-х років «нереальна реальність». «Я ж таки хочу не почувати себе емігрантом, викоріненню, суть нерозлучною від кореня. Хоч і на цій землі – брехливій,

нещирій, ситій» [55, арк. 134]. Як бачимо, абсолютного сприйняття ліберальних американських цінностей та принципів життя не відбулося, домінували уявлення про гіпотетичний іманентно близький традиційний селянський общинний уклад українців-хліборобів.

Проживала Д. Гуменна в Нью-Йорку, восени 1967 р. подорожувала Сполученими Штатами, відвідала Сан-Дієго, Лос-Анджелес, Сан-Франциско, Денвер, Міннеаполіс, Чикаго та інші міста. Українська дійсність у США була відображена у збірках новел і репортажів «Багато неба» [77], «Серед хмарочосів» [108] та «Внуки столітнього запорожця» [83].

1956 року Докія Гуменна вперше відвідала Канаду. Поїздка до Канади була організована Головою Союзу Українок Канади Стефанією Пауш з метою ознайомити Докію Гуменну з життям канадських українців, що мало бути відображеним у серії репортажів. Через три роки вийшла друком праця письменниці «Вічні вогні Альберти» [82].

Із переїздом до США політична дихотомія української спільноти послаблюється і зберігається на суб'єктивному рівні. Подорожуючи містами США, Докія Гуменна, як правило, зупинялась у своїх знайомих «східняків».

Православні та греко-католики складали переважну більшість релігійних українців-емігрантів. Як і відмінності в політичних поглядах, релігійні переконання лише розділяли діаспорну спільноту. Боротьба конфесій стала однією з тем, розкритих у спогадах-переказах українців Канади. Докія Гуменна згадувала, про поділ канадських українців на православних і католиків, а також про так званих «червоних», що не відвідували церкву. Авторка наголошує, що є українці, які перейшли в протестантизм або долучились до «свідків Єгови» [82, с. 141].

Не меншим конфесійним плюралізмом відзначаються США. У країні діяли Греко-Католицька Церква, Українська Православна Церква, Українська Католицька Церква та інші. Більшість із них мали свої друковані органи [306, с.68-69]. Сколихнула релігійний діаспорний світ поява Йосипа Сліпого у США з його «Київсько-Галицьким патріархатом», колишні галичани одразу почали

збирати кошти на потребу церкви, Ватикан оголосив про бажання відкрити Католицький університет. Лише «східняки» ігнорували ці події [68, арк. 253].

Однією з ключових проблем, з якою зіткнулась українська діаспора, і на чому докладно зупиняється Д. Гуменна, є збереження національної ідентичності. Успіх цього процесу залежить від багатьох чинників: 1) історія перебування носіїв етнічності в певній країні, зокрема тривалість, яка пов'язана з початком переселення їх до іншої країни або ж колонізації їх іншою етнічною спільнотою; 2) джерела походження (території, країни виходу) іммігрантів; 3) політика країни поселення щодо іммігрантів; 4) кількісний склад та можливості поповнення спільнот, які утворилися в новому етнокультурному докільлі (наявність міграційних потоків); 5) рівень етнічної свідомості іммігрантів та їхньої налаштованості на збереження й розвиток своєї етнокультурної самобутності; 6) рівень толерантності носіїв культур країни проживання щодо нових етнокультурницьких традицій (зазвичай представників титульних етнічних спільнот); 7) можливості підтримання контактів із країною походження [176, с. 4].

Нові іммігранти частково впилися в існуючі організації, але часто формували свої окремі відділення. Більшість відновила на Американському континенті організації, до яких вони належали в Україні або які були утворені в Ді-пі. Окремо треба сказати про молодь, яка формувала власне середовище, утворюючи нові організації: Пласт, Спілку української молоді Америки, Організацію демократичної української молоді та інші.

Існування паралельних структур громадських і політичних організацій засвідчило поляризацію української громади [306, с. 55-56]. З метою збереження єдності та етнічної самосвідомості діаспорою здійснювались заходи національного характеру: відкриття пам'ятників українським діячам, проведення вечорів, присвячених діяльності корифеям української культури та науки, проведення конференцій, з'їздів та конгресів українців тощо.

Упродовж 1960-х – 1970-х років українська діаспора Заходу створила розгалужену систему національної освіти та виховання (дошкільна-початкова-середня-вища), яка мала забезпечувати високий рівень самосвідомості молодого

покоління еміграції, його активну участь у житті української громади та боротьбі за демократію й державну незалежність України [201, с. 65].

В університетах США та Канади відкривались кафедри українознавства, історії України тощо. Так, з 1944 р. у Саскачеванському та в Альбертійському університетах викладали комплекс українознавчих дисциплін; з 1968 р. існувала кафедра українських студій в Гарвардському університеті (США), яка до 1973 р. перетворилась на Український науковий інститут.

Однак будь-які спроби свідомих українців зберегти свою самобутність не могли реалізуватись повною мірою. Докія Гуменна, спостерігаючи за молодшим поколінням українців-емігрантів, звертала увагу, що воно майже не володіє українською мовою, хоч їх батьки, як правило, двомовні, а старше покоління взагалі могло не знати англійської, а говорити виключно українською. Та й це не так важливо, як зберегти почуття приналежності до українського роду, адже з утратою мови відбувається і втрата народної пам'яті свого минулого [82, с. 131].

В Канаді другої половини ХХ ст. спеціально діяли молодіжні організації: «Пласт», «Спілка української молоді», «Рада української молоді Канади» та інші, які мали за мету сприяти найповнішому включенню української молоді Канади у загально канадійське суспільне, наукове, економічне та культурно-мистецьке життя» [221 с. 308-309].

Сама ж Д. Гуменна в еміграції так і не вивчила англійської мови, а принципово говорила українською, що обмежувало коло її спілкування винятково українцями. Відмову українців-емігрантів від власної мови вона сприймала як особисту образу та причину спустошеності духовного світу особистості [259, с. 48]

Письменниця стверджувала, що примітивними способами та засобами («вже сьогодні самими писанками, вишивками та аматорщеною не відбудемось») молоде покоління не привернути до свого етнічного. Вона наголошувала на необхідності збагачення української культури та мистецтва (вистав, балетів, концертів) модерними засобами, щоб продемонструвати «своєрідність та красу українського, не нижчу за блискучу тутешню» [82, с. 79]. Крім того, Д. Гуменна

переконана, що, окрім етнографії, важливішим складником національної ідентичності, є спільність національної перспективи [259, с. 48].

Особливо важливо це для виховання молоді, яка практично представлена сама собі в американському суспільстві, не читає українських книжок, захоплена телебаченням або коміксами. Вона «не хоче йти на наші збори, на наші концерти, не побачиш її тут ось в літературно-мистецькому клубі. А без нашої культури й мистецтва нема ж і нації» [109, 133-134]. Збереження національної ідентичності молодшого покоління – справа не тільки їх батьків, а й діаспори загалом, зокрема інтелектуалів і письменників.

Свій внесок у виховання української молоді робить і Д. Гуменна творчою працею, звертає увагу на українську історію, яка має багато прикладів опису війн та завоювань. Як знайти свій індивідуальний та національний шлях в умовах сучасного світу? Сучасний світ поділений на два табори, люди живуть в постійній загрозі нової війни. Але війна стала анахронізмом, адже наступна війна буде вже не між народами, а між машинами та технологіями, у наступній війні переможців вже не буде. Світ потребує нових ідей, тому що сучасна епоха заплуталася. Ціла половина земної кулі охоплена маразмом «класової боротьби», брехні та рабської праці, гасла ненависті несуть загрозу заразити ще й другу половину. Друга ж частина світу зосередилася на матеріальному комфорті, і для неї в світі більше нічого не існує [107, с. 301-302].

Д. Гуменна пропонує нову ідею гармонії та рівноваги в світі, поваги до прав кожного народу. Роль України та її культури в сучасному світі полягає в тому, щоб додати необхідної духовної складової, якої бракує технократичній західній цивілізації, і це мають втілити наступні покоління українців.

Водночас в умовах відірваності від Батьківщини та невизначеності близької історичної перспективи налагодження з нею зв'язків, на думку Д. Гуменної, підтримка національної єдності, культури та віри має органічно поєднуватися зі сприйняттям надбань західної цивілізації.

Важливим для збереження українських громад було її компактне розселення. Українська діаспора в Америці, як правило, проживала єдиними

територіальними осередками («кварталами») у США, а у Канаді – у селах.

Перше враження від Нью-Йорка в письменниці було позитивним: «Нью-Йорком я не розчарована, бо всі його так лаяли в листах, що я чекала гіршого. Центр навіть дуже красивий, могутній, гордий – як німецькі собори. Околиці, де всі живемо, кошмарні – бруд, клопи, темні брудні сходи, двори як кам'яні колодці» [38, арк. 4]. Нью-Йорк для Докії Гуменної становить собою мозаїку з різноманітних національних груп – української, єврейської, італійської, китайської, африканської, пуерториканської.

У своїх творах Докія Гуменна навіть називає компактне розселення українців в Нью-Йорку «гетто». І в такій характеристиці вона не бачить нічого негативного, адже тут присутні і церква, і школа, і Народний дім, і додаткові освітні установи – танцювальні, художні тощо. Саме в такому місці зосереджується громадське життя – різноманітні заходи, доповіді, виступи, зустрічі, концерти, крамниці, зокрема книгарні [108, с. 140]. Це важливо для виховання української молоді, бо розпорошена діаспорна громада, на відміну від такого «гетто», не спроможна забезпечити своїм дітям належне українське виховання.

Канада для Докії Гуменної – це світ, кардинально відмінний від Нью-Йорку. Він є душевнішим та ріднішим для письменниці [66, арк. 91]. У Канаді місцеве населення переважно проживає в сільській місцевості, вона називає їх «нащадками хліборобів, з виплеканим кількатисячним хліборобським інстинктом» [82, с. 46].

У Канаді, перебуваючи в Альберті, Д. Гуменна із зацікавленням слухала розповіді пані Пауш про досвід облаштування українців на нових теренах з кінця XIX ст., який важкий шлях вони пройшли, як їх предки з диких лісів зробили плодючу й багату країну, поклали своє життя, щоб тепер почувати себе її господарями. Водночас українці-канадці підкреслюють своє українське коріння, щоб серед канадійської мозаїки народностей не бути «кіньми, в стайні народженими». Українці в Канаді побудували свої церкви, народні дома, створили жіночі організації. Збереження народних традицій є повсякденною

справою. Саме в Канаді створено організацію, що немає аналогів в інших осередках української діаспори в світі, – Союз Українців Самостійників, яка відіграє провідну роль у всіх ділянках громадського життя, зокрема і церковного [82, с. 67-68].

Три питання привернули увагу Д. Гуменної: відносини з канадським урядом, наявність в українському середовищі прихильності до лівих поглядів та родинні стосунки українців з місцевими. Пані Пауш розповіла про спробу в 1930-х роках інспірованого «голодного бунту», коли з цілої Північної Альберти організованою масою фермери рушили на Едмонтон із вимогою збільшити ціну закупівель на сільгосппродукцію, а інакше вони захоплять парламент і створять свій «фермерський уряд». Але їх там зустріла озброєна кінна поліція. І таких історій про бійки та суди є чимало в анналах альбертської минувшини [82, с.66-67].

Із розповідей різних людей Д. Гуменна дізналася про різні випадки змішаних шлюбів упродовж кількох поколінь різних родин. Але найцікавішою видалася їй Стефанія Пунш – уже чиста канадійка. Витримана, рівна у ставленні до всього світу, щира. Однаково вільно володіє обома мовами, без показового пафосу однаково любить свою канадійську батьківщину й ту легендарну Україну. Вона надзвичайно горда з того, що вона буковинка. Дуже скромна. Мало хто знає, що за приємною зовнішністю криються літературні таланти, що це вона переклала англійською «Марію» У. Самчука [82, с. 69].

Д. Гуменна виявила бажання познайомитися з побутом і життям пересічного українсько-канадійського фермера родини Палиликів. Тепер це цивілізована оселя, «справжній степовий модерновий палац» зі всіма зручностями та устаткуваннями, телевізором, телефоном та ін. «Бурдей», болота та ліс залишилися лише в пам'яті старих піонерів. А головне, що вразило Д. Гуменну, – це самоповага селянина, який приїздить до міста на своєму авто, а може, навіть і відчуває жаль до дрібноти і тісноти міського мешканця [82, с.129]. Вона навіть не стала господарю говорити, що в СРСР селянин (тепер колгоспник) – основа нації – входить до міста з почуттям приниженості (бо все одно не повірить) [82, с.

129].

Відвідала Д. Гуменна і Калгарі – велике місто, де знаходили собі заробіток перші переселенці з України на важких промислових виробництвах. Тут українська громада не така згуртована, більше змішаних шлюбів. А диригент церковного хору Надія Кобильник повідомила, що українське життя у них бідне, «нікого воно й не цікавить інакше, як під знаком чарки, а про виставу чи концерт і не питаєте» [82, с. 140 – 141].

Складно адаптуються в Калгарі українці-переселенці з Альберти: вони більше звикли до громадських проявів життя, а в Калгарі важко зорганізуватися на якийсь захід. Якщо в Альберті більшість українських дітей та дітей із змішаних родин навчаються в українських школах, через спілкування англо- та франкомовні діти засвоюють українську мову, звикають до українських страв, то в Калгарі процеси асиміляції вже свідомо вирішуються батьками при виборі англійської мови навчання. Такі сім'ї за родинним колом потім роздивляються репортажі в англomовних газетах та фото українського Великодня. Але ж вони не відчують потреби в українській культурі, нехтують мовою, яку Д. Гуменна називає «духовним храмом», що вишліфовує шар української інтелігенції. Більше того, на носіїв української мови починають дивитися як на маргінальних і відсталих елементів. Але зрештою Д. Гуменна зазначає, хоча і не виправдовує їх: «вони важко працюють» [82, с. 147].

Для українського діаспорного суспільства в цілому та особисто для Докії Гуменної стояла болюча проблема підтримки праці представників інтелігенції – діючих митців, письменників і вчених, а не лише, наприклад, перевидання праць уже відомих діячів. На думку письменниці, «без плекання своєї інтелігенції не може оформитися українська свідомість наймолодшого покоління. Самих датків на церковне будівництво вже сьогодні мало, треба, щоб виховувалися свої композитори, музики, письменники, актори, маляри... І на таку «розкіш» не жалуйте коштів, бо, як пожалуєте, то всі оті вибудовані церкви в другому поколінні вже будуть не потрібні, або стануть не українські і лунатиме там китайська молитва» [82, с. 148 – 149].

Важливою місією вважала Д. Гуменна розповсюдження знань про історичне минуле України серед широкого загалу, саме в цьому вона бачила поряд із рідним словом основу збереження національної ідентичності. Есе «Родинний альбом» (1971), присвячене найдавнішим витокам первісного устрою та тотемістичним уявленням, зокрема на теренах України, як того і бажала авторка, викликало неоднозначну реакцію серед читачів, які відповідно до їх відгуків мали різний інтелектуальний рівень.

Деякі демонструють свою зацікавленість проблематикою і вказують свої зауваження: «ви, хоч нікого не примушуйте зрікатись традиційних релігійних переконань... зрадіє атеїстична «пропаганда» по тім боці океану. Дозволю згодом прислати Вам наукові матеріали...», «Невже ж Ви не віруєте в Слово Боже – Святу Біблію?» [329, с. 29], «як Ви попали на твори Джеймса Фрейзера. Він був нашому загалові не відомий», а деякі просто констатували свою цікавість роботою: «діти мої ними [*книжками Гуменної* – авт.] цікавляться», «Ви самотній чоловік серед великої плеяди письменників на еміграції, що оту збайдужілу, зматеріалізовану до крайності масу тягнете на височини» [329, с.29], Було б добре, якби наші священики взяли з вас приклад, та... промовляли до молоді на зрозумілій мові [329, с. 31]. Хоча були й такі, що були не зацікавлені у творі: «Дякую за пам'ять. Повертаю книжку» [330, с. 25]. Я не заінтересований у такій темі». Схожі відгуки отримували редакції журналів на роботи «Чотири сонця» [259], «Минуле пливе в прийдешнє» [260].

Однією з причин втрати етнічної ідентичності був зсув у системі цінностей від національних до матеріальних, особливо на ранніх етапах еміграції. Якнайкраще це демонстрували продажі книг, які досить часто повертали Д. Гуменній із гнівними відповідями.

Відсутність попиту на українську книгу Докія Гуменна пояснює саме втратою поваги до друкованого слова та розуміння цінності його автора. Таке явище навіть було покладено в основу її оповідання, головна героїня якого, отримавши по пошті нову українську книгу, не поглянувши на неї, «із ввічливості, щоб не образити, вклала в конверту два долари й вислала», а сама

пішла обирати сукню [108, с. 131].

Докія Гуменна виокремила кілька характерних рис українського літературного діаспорного суспільства [70, арк. 254-255]:

- По-перше, заздрість і цинічність серед колег-літераторів;
- по-друге, байдужість українського діаспорного суспільства до популяризації української літератури, що виявилось у так і не реалізованому плані започаткувати своє окреме видавництво в рамках діяльності ОУП «Слово»;
- по-третє, розшарування української діаспори, зокрема літературних кіл, за ідеологічним, релігійним, професійним принципом;
- по-четверте, «отарність» українців, а також потреба кого-небудь улаштувати.

Таким чином, розшарування, «отарність», гонитва за матеріальним благополуччям представників літературних кіл призводили, на думку Д. Гуменної, до «великих дір у мережі приватно-товариського життя». Яскравим показником цієї тези став приклад Ю. Лавріненка, який відразу як переїхав до США, то тягнувся до «вищого товариства», відгороджуючись від своїх колег. Ю. Лавріненко заздрих Д. Гуменній, що вона не працює, але має гроші, отримує гонорари за літературні вечори, називав «торговкою» за самостійність у реалізації своїх книжок. З часом із Д. Гуменною перестав навіть вітатись Л. Полтава, через постійні претензії до письменниці припинилось спілкування останньої із сім'єю Бражників [70, арк. 255].

Поза літературними колами опинився Ю. Косач, якого й раніше звинувачували в несерйозності та неправомірності поведінки, радянофільських поглядах і співпраці з радянськими колегами в УРСР (1956 р. він не став членом ОУП «Слово»). Широкого розголосу набули деякі факти його біографії, а саме що в німецькій в'язниці у Львові 1944 р. він сидів за привласнення грошей та шахрайство. Ю. Шерех схарактеризував його як «елементарну свиню» [46, арк. 6].

Узагалі туга за Батьківщиною була для українських інтелектуалів у діаспорі спільною рисою духовного життя, але кожен із них зберіг свій «образ Батьківщини». Сама Д. Гуменна постійно згадує про перебування в Україні, для

неї це навіть не спогади, а паралельна реальність Це спогади про конкретні події особистого та творчого життя, зустрічі з людьми, старі прив'язаності та образи, повернення до проблем культурного та літературного життя в Радянській Україні на тлі актуальних творчих та організаційних питань в емігрантському середовищі, знайомство з новітньою науковою літературою з СРСР, навіть сні.

Це спогади про навчання в Києві, [54, арк. 44-45]; про М. Зерова та інших знайомих, які стали символом «розстріляного відродження» [54, арк. 45]; про подорож 1930 р. з Жакова до Херсона [58, арк. 98-99]. Найбільшим бажанням Д. Гуменної було «повернутися» до Києва 1920-х років.

Дуже часто Д. Гуменна згадує В. Петрова, слідкує за його науковими публікаціями [48, арк. 78, 88; 49, арк. 25, 35, 54; 53, арк. 16; 55, арк. 40, 47, 68-69, 114-115, 137; 56, арк. 2-3; 58, арк. 110; 59, арк. 11; 61, арк. 2, 51-53].

Актуалізувалася дискусія в емігрантському середовищі щодо української мови. Власне яку мову треба плекати та зберігати? З приводу ювілейного зібрання на честь А. Кримського 6 травня 1961 р. доповідав Ю. Шевельов. Він лише побіжно згадав його енциклопедичні заслуги. Натомість звисока, злобно говорив про звернення А. Кримського до вивчення народної (селянської) української мови (мови баби Параски). Він звинувачував А. Кримського, що той начебто вибирав лише те, що було на доказ його теорії, а не висвітлював питання всебічно. Д. Гуменна була обурена, назвала виступ Ю. Шевельова «пліткарство на негативні риси Кримського», вона вважала, що таке не можна було озвучувати на загальних урочистих зборах, що А. Кримський з великим горінням і любов'ю був до всього українського [55, арк. 14 – 15].

Залізна завіса не давала можливості підтримувати літературні та особисті контакти переважної більшості представників української діаспори з Батьківщиною.

17 грудня 1966 р. відбулася зустріч в УВАН, де на хвилі ще хрущовської «відлиги» були присутні широкі кола діаспорної інтелігенції та представницька делегація молодих письменників з СРСР. Д. Гуменна використала нагоду, щоб передати привіт в Київ через Івана Драча «деяким людям, що відіграли ролі в

моєму житті» – Василю Козаченку, Віктору Петрову, М.Бажану [56, арк. 97-98]. У цілому було чотири зустрічі, Д.Гуменна дарувала І. Драчу свої книжки, але помітила, що той не особливо бажав спілкуватися, а про В. Петрова сказав: «не знаю такого» [56, арк. 98].

Неприємною для Д. Гуменної видалася зустріч з Віталієм Коротичем. Він нагадав їй молодого О. Корнійчука [56, арк. 98] (дійсно, надалі В. Коротич вступив до КПРС, займав провідні посади в Союзі письменників УРСР і СРСР).

Докія Гуменна 52 роки не мала жодних відомостей про рідних і близьких, що після Другої світової війни залишились у СРСР. Лише зі здобуттям Україною незалежності вона змогла налагодити зв'язок із рідними, знайомими та українською літературною спільнотою. Однак здійснити подорож до України через свій вік і погане здоров'я вже не могла.

З початку 1990-х рр. розпочала переписку із сестрою Оленою та племінником Євгеном Безносюком. Допоміг їй у цьому Осип Зінкевич, який передав адресу Д. Гуменної її сестрі в Києві. У листах до Олени коротко розповідає про своє сучасне становище: живе в новобудові Нью-Йорку на 15 поверсі, поряд церква, школа, крамниці. Згадує про видання своїх робіт, що написала ще в окупованому Києві [16, арк. 1]. Скаржиться, що, проживши так довго у США, не відчуває себе там рідною, «все таки чужинкою» [16, арк. 1].

Намагалась установити контакт із племінником, психологом із Москви Євгеном Безносюком. У першому листі вибачалась, що не знає навіть, як до нього звертатись [21, арк. 1], а пізніше шукала приводу його побачити на Американському континенті. У кожному листі до племінника вона згадує та навіть розкриває фрагменти своєї історіософії [21, арк. 1], турбується про пересилку в Україну свого літературного доробку [20, арк. 1].

Докія Гуменна, живучи на американську пенсію, намагалась матеріально допомогти родичам. Вона систематично присилала гроші для догляду за сестрою, а також 1996 року переказала тисячу доларів племіннику [22, арк. 1].

Серед українських діячів літератури інтерес до її особистості виявили В. Віта, В. Пепа, А. Погрібний. У листах до В. Віти Д. Гуменна намагається

підтримати ту в її літературних справах і переконує, що й самостійно можливо реалізуватись. Вказує, що її було прийнято до Спілки письменників України, але вважає, що це є холодне профсоюзне членство серед тисячі таких, як вона, і своєї згоди не давала [24, арк. 2].

В. Пепа в листуванні з письменницею згадує про передрук її спогадів «Дар Евдотеї» та роль у цьому О. Зінкевича, а також висловлює бажання приїхати до Києва та домогтись від українських видавництв публікації зазначеного роману «Діти Чумацького Шляху» та роману «Хрещатий Яр», продемонструвати, що вона все-таки реалізувала себе як письменниця [84, с. 17]. Мав можливість листуватись із письменницею Анатолій Погрібний. У листі до нього Докія Гуменна пояснює причину свого зацікавлення історичною тематикою [251 с. 431].

Як згадувала Д. Гуменна, 1993 р. Інститут археології НАН України (відділ первісної історії) просив надіслати їм її книжку про Трипільля і взяти участь у науковій конференції, присвяченій 100-річчя відкриття Трипільської культури та розкопок трипільських протоміст [59, арк. 13]. Однак відвідати Батьківщину їй так і не судилося.

Останні роки життя Докії Гуменної пройшли усамітнено в Нью-Йорку. Вона дуже хворіла на артрит, майже не виходила з дому. Померла письменниця 4 квітня 1996 р. у Нью-Йорку, де й похована.

З 1999 р. у м. Жашків діє Історико-культурологічне товариство імені Докії Гуменної, представники якого також намагались листуватись із письменницею. Листи Докії Гуменної разом із результатами своєї роботи над поверненням письменниці в українську культуру було опубліковано. Одна з вулиць у Жашкові носить ім'я Докії Гуменної.

Д. Гуменна, спостерігаючи за життям та різними сферами діяльності представників української діаспори, акцентувала увагу на:

1) змінах побутового та трудового життя українців-емігрантів, поступовому покращенні їх матеріального становища та розширенні можливостей культурного розвитку;

2) компактності розселення української спільноти у містах та селищах США

та Канаді, що дозволяло систематично підтримувати міжособистісні та громадсько-організаційні контакти між українцями;

3) розшаруванні та протистоянні різних суспільно-політичних, релігійних груп української діаспори – націоналістів (колишні «бандерівці», «мельниківці») та «східняків» (колишні громадяни, прихильники СРСР), греко-католиків і православних;

4) необхідності збереження національної ідентичності за умов інтеграції української культури у світову та продовження наукового дослідження історії та культури України в умовах вільного світу;

5) непорозуміннях і конфліктах у літературному середовищі (розрив у мережі приватних та професійних зв'язків, заздрість та цинічність українців, що породжувало конкуренцію);

6) обмеженості контактів української діаспори з Батьківщиною та сподіванні старшого покоління на відновлення державної незалежності України.

Перебування Д. Гуменної на вістрі актуальних національних проблем української еміграції та спроба їх авторського узагальнення є доповненням її інтелектуальної біографії.

РОЗДІЛ 4

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ ТА ЇЇ ХУДОЖНЄ ВІДОБРАЖЕННЯ В ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРАХ

4.1 Теоретичні підвалини історичних поглядів та міфотворчості письменниці

У своїх реконструкціях історичного минулого Д. Гуменна оперувала як науковими підходами, так й інтуїтивним розумінням історичного процесу.

Загалом її белетристичні твори присвячено конкретно-історичним сюжетам, але в деяких есе містяться роздуми історіософського характеру, що дозволяє говорити про її стале та цілісне бачення витоків і рушійних сил світової та української історії. Перш за все це твори «Благослови, Мати!» (1966) [79] та «Родинний альбом» (1971) [107], «Прогулянка алеями мільйоноліть» [106].

Ці твори мають схожу концепцію, змістовне наповнення, аргументацію та завдання; наявні основні ознаки науково-довідникового апарату, визначення актуальності, мети, предмета вивчення, список використаних джерел і літератури тощо.

У праці «Благослови, Мати!» Д. Гуменна більш схематично в хронологічній послідовності з чітко витриманим гендерним підходом викладає власне бачення зміни епох давньої історії України. Також ця робота характеризується широким використанням методів фольклористичного дослідження (А. Потебня, М. Сумцов).

«Родинний альбом» є більш докладною, розширеною версією ідеї тотемної єдності народів світу й українців, базується на порівнянні їх міфології та мовних структур. Авторка ставить за мету винайти коріння самобутності українців і водночас довести спільне історичне коріння з іншими народами світу. Про це промовисто свідчить назва твору «Родинний альбом», щедро проілюстрованого зображеннями наших далеких і близьких, «родичів» (людей, звірів, богів, міфічних істот тощо). До речі, останній розділ має ту ж назву «Родинний альбом», на його початку авторка пропонує ще раз його переглянути. Список ілюстрацій із

вихідними даними вказано окремо наприкінці твору [107, с. 325-330], а текст містить докладний опис образотворчих джерел.

Д. Гуменна наполегливо переконує в наявності спільних рис у культурі, мові, міфології, обрядовості практично всіх народів та цивілізацій, що залишили свій слід в історії людства. Універсальною та об'єднувальною дефініцією є «тотемізм», через який «разом з усім людством пройшли наші предки» [107, с.6].

Авторка претендує на певну науковість, визначає жанр цього твору як «белетристика на науковому ґрунті» [107, с. 6] на тій підставі, що вона опрацювала велике коло джерел і літератури. Дійсно, до кожного розділу додається бібліографія («джерела»), яка включає літературу з історії, археології, літературознавства, релігієзнавства, культурології, історіософії, етнографії, фольклористики та ін. багатьма мовами. Однак список не є вичерпним з огляду на широту проблематики, не вміщує більшої частини використаних джерел (власне міфи народів світу, античні автори, літописи, художні і релігійні тексти тощо), в основному тексті не завжди позначено посилання на джерела та літературу, використана література не охоплює найновіших наукових видань (загалом література XIX ст. – кінця 1950-х років), під час аналізу української проблематики добір літератури виглядає випадковим (Є. Анічков, П. Чубинський, Л. Нідерле, М. Грушевський, І. Огієнко, Н. П'ятишева, С. Толстов, П. Єфименко, Н. Никольський, В. Латишев тощо) [107, с. 309-324].

Сама Д. Гуменна неодноразово підкреслює, що її виклад є «гіпотезою», яку вона пропонує фахівцям для дискусій та поправок.

Авторка вважає, що поставлене завдання можна реалізувати, тільки об'єднавши напрацювання з шести галузей знань: фольклористики, мовознавства, етнографії, археології, міфології давньої історії. Проблема полягає в тому, що жоден із вузьких фахівців не може однаково опанувати всі зазначені галузі. І навпаки, саме вона, не заглиблюючись в деталі, здатна начебто звисока побачити головне, ті загальні контури, що вирізняють українців серед інших народів світу [107, с. 5].

Водночас письменниця залишається письменницею. Її мета – дати людям

цікаву й корисну книжку для читання, тому зміст праці доступний кожній інтелегентній людині, яка має загальні знання.

Велику роль у становленні історіософських поглядів Д. Гуменної відіграло знайомство з дослідженнями міфології народів світу та філософсько-психологічними концепціями Дж. Кемпбелла, Дж. Фрезера, К. Юнга. Також можна простежити вплив на уявлення Гуменної про первісність українського історика, етнографа, мовознавця, археолога В. Петрова.

Джеймс Фрейзер (1854-1941 рр.) – англійський антрополог, релігієзнавець, представник англійської школи соціальної антропології. Він є автором робіт «Тотемізм» (1887 р.) та 12-томної «Золота гілка» (1890 р.). Перший том присвячено загальним питанням первісної магії, міфології, тотемізму, звичаям різних народів тощо [321].

Джерельною базою для досліджень Дж. Фрейзера є величезний релігієзнавчий та міфологічний матеріал. Здійснивши його історико-порівняльний аналіз, учений продемонстрував зв'язок між сучасними релігіями та первісними віруваннями. Він підтримує «концепцію пережитків», згідно з якою у свідомості сучасної людини існують певні пережитки, які для давньої людини були живим словом. До таких рудиментарних залишків первісної свідомості був віднесений і міф. Дж. Фрейзер протиставляє останньому магію як таку, що є більш віддаленою в часі. Дослідник називає міф вигадкою, що має пояснити старі традиції, походження тих чи інших речей. Дж. Фрейзер є автором оригінальної концепції еволюційних стадій у розумовому розвитку людини: магія, релігія, наука.

Під тотемізмом Дж. Фрейзер розумів: 1) тотемічні вірування як своєрідний вияв віри в можливість сховати свою душу в тіло якоїсь тварини, що і стає тотемом цієї людини; 2) форму «магічної кооперації». Явище тотемізму Д. Фрейзер пояснює таким чином: первісна людина думала, що людська душа може тимчасово розлучитися з тілом, не заподіявши цим смерті власникові душі. Зберегти себе від смерті можливо, заховавши душу в якомусь звірові. Такий звір звався тотемом, був пов'язаний з цілим родом, і був спадковим.

Джозеф Кемпбелл (1904-1987 рр.) – американський дослідник міфології,

автор праць «Маски Бога» (1959-1968) [192], «Міфи, в яких нам жити» (1972) [194], «Міфічний образ» (1974) [193] та інші.

Дослідник є автором теорії, яка розглядає всі міфічні оповідання як зміни єдиної великої історії. Теорія заснована на висновках автора, що більшість міфів мають спільну сюжетну структуру, яку він називає мономіфом. Мономіф – це універсальна модель, шлях героя, що є метафорою не тільки для індивіда, але й для культури в цілому, що демонструє схожість між світовими міфологіями. Ученого цікавили паралельні мотиви в міфах різних народів. Він звертав увагу на те, що в усіх куточках світу зустрічаються по суті одні й ті ж міфологічні сюжети.

Практичний досвід побудови мономіфу вченим відображено в роботі «Маски Бога» (1959) – чотиритомному дослідженні міфології. Автор ставив собі за мету написання історії міфів, через яку простежується фундаментальна єдність духовної історії людства у вигляді розповсюджених міфологічних сюжетів – таких як викрадення вогню, ідея непорочного зачаття, воскресіння героя тощо.

Хоч міф, за Дж. Кемпбеллом, є універсальною константою людського мислення, він може зазнати трансформацій залежно від культурно-історичних впливів.

У своїх дослідженнях Дж. Кемпбелл спирався на вчення К.Г. Юнга (1875-1961 рр.) – автора психоаналітичної теорії міфу [339]. За цією теорією, найглибиннішу основу історії людства становить міфологічне за своєю сутністю «колективне несвідоме», яке є ідентичним для всіх людей і утворює тим самим всезагальну підставу духовного життя кожного, будучи за природою надособистісним. Майже незмінними структурами колективного несвідомого є архетипи – наріжні глибинні смислові зв'язки, що утворюють вихідні, споконвічні засади культури людства в цілому та відносно окремих локальних історичних культур, спільнота яких і становить всесвітню історію.

Якщо буквально розуміти поняття архетипу, його можна ототожнити з поняттям «первісна модель, первісний психічний образ». Він визначає суть, форму та спосіб зв'язку спадкових несвідомих першообразів і структур психіки, що передаються від покоління до покоління. Їхня функція – забезпечення основи

поведінки та структурування особистості, розуміння світу, забезпечення внутрішньої єдності та взаємозв'язку культури та порозуміння між індивідами» [339].

До такої ідеї архетипів колективного несвідомого К.Г. Юнг дійшов через філософське переосмислення міфів різних народів. Йому вдалося виокремити в них спільні мотиви та образи на зразок таких понять, як чоловік, жінка, дитина, Бог, мудрець та ін. Як зазначає К.Г. Юнг, «для первісного мислення міф не є казкою чи просто оповіддю. Це насамперед психічне явище, що виражає глибинну сутність душі. Архетипи виявляються в повсякденному житті індивідів. На думку К. Юнга, образ матері був один із найперших архетипів, що сформувався в первісній свідомості людини [339, с. 134].

Як архетип можуть виступати різні мовні одиниці і структури – цілісні лексеми, основи, корені, морфеми, детермінативи, фонеми. Найпоширенішою є реконструкція на рівні морфем. Реконструкція архетипу може здійснюватися для прамовних станів різної хронологічної глибини.

Ідеї К.Г. Юнга актуалізуються і в сучасному порівняльному мовознавстві. Так, В. Агеева архетип визначає як теоретично можливу форму, що виводиться шляхом порівняння реально засвідчених структурних елементів мови і є репрезентантом прамовного стану сім'ї чи групи споріднених мов [121, с. 19]. Таким чином установлюється і генетична та соціокультурна спорідненість носіїв цих архетипів (власне мовних структур).

Архетипи, за висновком К. Юнга, створюють міфи, релігії й філософії, що впливають на народи й історичні епохи.

Д. Гуменна наприкінці 1930-х років особисто була знайома з багатьма радянськими вченими-археологами, найбільший вплив на неї справив В. Петров. Він був єдиним з українських учених, кого у 1939-1940 рр. ленінградський Інститут історії матеріальної культури запросив взяти участь у написанні колективної монографії з історії первісного суспільства. Було розроблено план створення двотомної праці «Історія первісної культури». У проекті взяли участь переважно ленінградські вчені. Це був потужний колектив дослідників

(С. Бібіков, П. Борисковський, О. Брюсов, Н. Берегова, О. Гущин, О. Золотарьов, Є. Кагаров, Є. Кричевський, О. Окладников, М. Гитлиц, Т. Пассек, О. Рогачев, Ю. Францев) під керівництвом визначного археолога, учня Ф. Вовка П. Єфименка. Радянські науковці мусили написати історію «первіснообщинної формації». Концептуальною основою праці стала схема Ф. Енгельса – перший том отримав назву «Дикость», а другий «Варварство».

В. Петров мусив написати для обох томів видання розділи, присвячені духовній культурі первісного суспільства. Він підготував до кінця 1939 р. розділ «Духовная культура» для другого тому. Ця робота на сьогодні залишається ненадрукованою й не відомою переважній більшості дослідників. Вона складається з сімнадцяти параграфів – «Общественно-производительные основы», «Основные черты древне-родового сознания», «К вопросу о магизме и анимизме в идеологии первобытно-общинного времени», «Возникновение культа родоначальниц», «Культ бога-родоначальника в греческой мифологии», «Женские антропоморфные фигурки – палеолитические и неолитические изображения матери-родоначальницы», «Зооморфные изображения», «Тотемистические представления древне-родового времени», «Представления о рождении», «Представления о смерти», «Смерть – уход», «Обряд погребения», «Смерть как похищение», «Смерть-пожирание», «Смерть, как изменение» (палеолитические и неолитические захоронения), «Представления о природе. Охота и обряды», «Боги, как олицетворение сил природы». Зараз машинопис роботи зберігається в Науковому архіві Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук (м. Санкт-Петербург) і недостатньо відомий широкому загалу [123, с. 169].

Для другої книги В. Петров почав працювати над планом-конспектом свого розділу. Так, учений передбачав висвітлити такі цікаві та малодосліджені на той час аспекти первісної культури, як релігія, культи, обрядовість, міфологія, мистецтво, татуювання та спотворювання тіла, першопочатки науки, лікування тощо. На жаль, планам дослідника здійснитися не судилося, імовірно цьому зашкодила війна [123, с. 168-169].

Однак, як встановлено сучасною дослідницею В. Корпусовою, означена тематика плідно опрацьовувалася упродовж кількох років, в архівах різних інституцій міста Києва зберігаються попередні версії, окремі розділи та копії цієї праці В. Петрова, що свідчить про поширення його доробку в колах науковців того часу.

2006 р. В. Корпусовою було опубліковано два рукописи робіт В. Петрова «Основні проблеми фольклору і ідеології первіснообщинного періоду» [241] та «Матери-родоначальницы. Антропоморфные изображения матерей-родоначальниц» [242] під узагальнюючою назвою «Мислення родового суспільства (на підставі археологічних та етнографічних джерел)» із вступною статтею упорядниці [202].

Дозволимо припустити, що свого часу Д. Гуменна була знайома з доробком В. Петрова в цій царині та загалом із марксистською версією егалітарного материнського родового ладу.

В. Петров погоджується з Ф. Енгельсом, що в давньородові часи кожна окрема особистість перебувала в повній залежності від колективу, общини. Людина була підпорядкована колективу і в діях, і в думках. При цьому колектив розуміється як своєрідний материнський і родовий, а також як «тотемно-міфологічний» (колектив вміщує в собі не тільки живих, а й мертвих і ненароджених, колектив не протиставляє «людське» та «тваринне», колектив як єдине ціле існує поза категоріями минулого та майбутнього) [242, с.101]. Дослідження виконано на широкій історіографічній та джерельній базі (дані археології, етнографії, фольклористики, лінгвістики).

Належність індивіда до родової общини, замкнена цілісність роду фіксувалися і визначалися походженням від спільних родових родоначальниць, це було головним для формування роду, саме тому як базове мало набути оформлення в ідеології первісного суспільства як першочергове. Уявлення первісної людини про рід (і себе, бо вона не відділяла себе від колективу) чітко асоціювалося з матір'ю-родоначальницею (матір'ю-прародительницею) [242, с. 109-110]. Саме наявність уявлення про прародительницю роду та її тотожність

роду визначала весь спектр уявлень про світ, природу та людину [242, с. 111]. Свідомість первісної людини була «материнсько-родовою», а родова мати наділялася магичною господарською та дітородною дієвістю [242, с. 112].

Також пояснює В. Петров виникнення тотемізму і його зв'язок із культом матері-прародительниці. Особливістю свідомості первісної людини було те, що вона переносила на навколишній світ свої уявлення про рід, не розчленовувала людину, тварин і речі. Тотемізм відбиває уявлення про тваринну природу роду і родових предків, генетичний зв'язок і походження від звіриної матері-прародительниці: уявлення про звірину сутність ембріона, що жінка може завагітніти від звіра, а родич після смерті іде до тваринної матері роду [242, с. 128].

Таким чином, Д. Гуменна широко застосовує метод порівняльної міфології, що запропонував Дж. Кемпбелл (у роботах «Благослови, Мати!», «Родинний альбом», «Прогулянка алеями мільйоноліть»). А основним предметом своєї уваги визначає тотемізм, вбачаючи в ньому, за Дж. Фрейзером, не тільки первісну релігію, а складний суспільний (дородовий) устрій. Тотемний рід – це родина, що включає людську і звірину складову, які породжені тотемним джерелом (у роботах «Благослови, Мати!», «Родинний альбом») [107, с. 21]. Але, на відміну від Дж. Фрейзера, письменниця пов'язує тотемізм із віруванням у Велику Матір. Усі народи світу породжені спільним тотемним джерелом – Великою Матір'ю, першим архетипом, що сформувався у людській свідомості (у чому можна вбачати вплив В. Петрова).

Тобто для Д. Гуменної тотемізм є не тільки вірування («обожнювання звірів»), а устрій, уперше витворений людиною, суспільний родовий устрій у його найповнішому вигляді. Тотемний рід – це велика родина, що складається з людського і звіриного образу. Усі в родині рівні, мають однакові права, усі один одного охороняють і доглядають. Одні приходять з тотемного джерела Великої Матері, а другі відходять до нього, але не пропадають, вони можуть народитися знову чи то людиною, чи звіром [107, с. 21].

Тотемне джерело уявляється як величезна істота, власне весь усесвіт. Вона

вічна, ніколи не вмирає. Це істота жіночого роду, бо людська організації починається з матері та її дітей (материнський рід) [107, с. 22].

Зі зміною матріархальної структури роду на патріархальну Велика Мати спочатку перетворюється на Великого Брата, відбиваючи перехід управління в роді до рук матиного брата, а потім Батька, який дає життя, добробут, захист [107, с. 22].

Однак на українських теренах хоча й утвердився патріархат, елементи матріархату залишалися. Так, Д. Гуменна вбачає їх у скіфському суспільстві: служителі Великої Матері («носії пілосу») вбирались як жінки, адже вони були посередниками між богами та людьми.

Українці, підтримуючи високий статус жінки в суспільстві, зберігали тим самим свою самобутність і постійне тяжіння до державної самостійності. Надраціональною причиною збереження самобутності, що не дозволила нас остаточно знищити, є психологія вільної жінки-матері. Гуменна переконана, що жінка в Україні ніколи не була рабинею, ні «коштовною лялькою» західного зразку, а співучасницею родового, матеріального й духовного життя, її не купували, не викрадали. Століттями ментальність поколінь визначалася тим, що їх виховувала вільна жінка [78, с. 217].

Гендерний підхід до вітчизняної історії простежується і в підвищеній увазі дослідниці до паралелей між поклонінням Богоматері (свято Покрова та ін.) у традиційній українській культурі та інших хліборобських цивілізаціях (богиня Ізида в Стародавньому Єгипті, статуетка матері на руках із дитиною трипільської культури, шумерська статуетка Матері-богині, статуетка богині зі зміями Критської цивілізації, давньогрецькі та ханаанські богині).

Дійсно, архетип «Мати» в українській культурі є стійким. У культурі прояв цього архетипу походить від найрізноманітніших образів жінок до образів, що символізують порятунок, захист, джерело життя, затишок, мудрість, милосердя. Часто звернення до архетипу «Мати» відбувається через відчуття незахищеності, пошуку духовної опори в світі. Зв'язок матері та України є священним і непорушним. Також можна простежити домінування жіночого начала в

українській етнографії, що свідчить про матріархальну ментальність українців [311, с. 387].

Д. Гуменна вважає, що така сутність українського народу навіть закодована в назві «Україна». Людський рід має таку саме назву як і тотем, таку назву має голова роду (мати, а потім – патріарх). Таку ж назву набуває й місцевість, де живе тотемний рід (ріка, гора, країна тощо) [107, с.22]. У подальших історичних епохах на рівні архетипу зберігається уявлення про тотем. Засобами порівняльної лінгвістики можна реконструювати трансформацію тотемного імені з прамовного стану у співставленні з реально засвідченими структурними елементами мови. Такими засобами вона здійснює оригінальну спробу вивести етимологію назви «Україна» від слова «корова» як тотемного предка жіночого роду [107, с. 58].

Найпоширенішим у всій Євразії був тотем рогатої худоби корови-бика. Припущення, що й мова з'явилася від потреби звертатися до звіра, Д. Гуменну приводить до ще одного припущення, що мова започаткувалася саме звуками, що використовувалися для приманювання звіра, а одночасно стали його назвою. У третьому та четвертому розділах праці «Родинний альбом» вона докладно простежує трансформацію звукового ряду Т-Р-Р-Р (найбільш вживаного для «спілкування» з крупною рогатою худобою, биком чи диким туром) у міфології давніх і сучасних мов європейських, азійських і північноафриканських народів Середземноморського регіону та навіть ширше – знаходить багато аналогій в українській мові та традиціях. Коріння нашої національної назви заходять глибоко в праісторію, де відклалися цікаві переплетіння тотемного-сонячно-материнського значення, і, на думку Д. Гуменної, необразливо для нашого патріотизму визнати, що походимо від рогатої худоби [107, с. 58].

Розмірковуючи про «жіночність», мирний хліборобський спосіб життя українців, Д. Гуменна бачить два боки: чудова наша земля, багато хто до неї ласий (кочовики, печеніги, татари тощо), а ми – не войовничі загарбники, не можемо дати відсіч; водночас після болісного шоку та інородних домішок наш народний організм наново перебудовується, регенерується («Це начебто без кінця-краю, це зміст нашої історії» [107, с. 300]. Так і у XX ст. українці,

перебуваючи під різними окупаціями, не втратили органічного зв'язку порізаного на шматки тіла. Звичаєво і мовно від Кубані до Карпат ми один народ. Це дуже здоровий інстинкт, який не дозволяє асимілюватися [107, с. 301].

У роботі «Благослови, Мати!» також наголошується, що кількаразове схрещення з кочівницьким світом розчинилося у «матріархальному хліборобському селянстві» українців [78, с. 224].

Аналіз міфології та релігій народів стародавнього світу нашою Д. Гуменно на думку, що існував на Землі працентр, що впливав на периферію, – колонії. З часом ці колонії почали розвиватись своїм самобутнім шляхом. Тому ми спостерігаємо схожість міфів та переказів, звичаїв та навіть звуків у віддалених країнах, що не мали можливості впливати одна на одну.

Наслідуючи висновки американського дослідника міфології Джозефа Кемпбелла «Маска Бога», Д. Гуменна вказує, що Україна – мітогенетична зона, звідки розходяться універсальні міфи. В Україні зустрілись дві мітогенетичні зони, що породило індоєвропейських нащадків. Індуська думка вилилась у плеканні духовних якостей у людській душі, у пізнанні невидимого світу, осягненні його, переступивши через інші відчуття. Західний світ плекав мрію про розвиток душі через пізнання видимого світу через досвід, науку.

Індоєвропейська цивілізація, на думку письменниці, є панівною. На підтвердження цього вона наголошує, що, по-перше, цивілізація зародилась у багатій зоні, де довго тривав осілий материнський ориньяк. Терени України та автохтонність українців – це той обшир, який вважається Д. Гуменною колискою індоєвропейських народів, а в центрі індоєвропейських мов стоїть саме слов'янство. Україна – центр і зав'язок слов'янської парості індоєвропейського мовного дерева. То й виходить, що Україна є та вісь, від якої залежить рівновага у всьому світі. Залежить тепер ця рівновага від того, чи будуть життєво важливі проблеми України розв'язані чи ні.

Механізми міфотворчості та суспільне значення міфології для давніх періодів історії як консолідуючого фактору Д. Гуменна свідомо переносить на художній ґрунт, у доступній формі створює певний історичний образ давньої та

тяглої вітчизняної історії, здатний викликати інтерес до минулого серед широкого загалу й обґрунтувати право українців на достойне місце серед європейських народів.

Міфотворчість як складова ідеологічних систем актуалізувалася у XX столітті. Важливою складовою національної свідомості є історичний міф, за допомогою якого формується національна самоідентифікація, вирізнення себе з-поміж інших національних спільнот. Історичний міф є складовою національного міфу, що виконує важливі ідеологічні функції, передусім функцію об'єднання етнічної групи чи нації.

У сучасній науці немає усталеного визначення поняття «національного міфу». Джордж Шепфлін, дослідник східноєвропейської політики і співредактор збірки статей «Міфи і нація», вважає, що міф – це один з інструментів, за допомогою яких колектив, зокрема нація, встановлює і означає засади власного буття, свою систему моралі і цінностей. У цьому сенсі міф є набором переконань, зазвичай оформлених у наратив, які спільнота сповідує про себе [159]. Дж. Армстронг інтерпретує міф як ідеологічну конструкцію, створену для певної мети, він є інтегруючим феноменом, в якому символи національної ідентичності набувають зрозумілого значення [159].

Історичний міф включає в себе: 1) наявність національного месіанізму; підкреслення винятковості, матастатичності, притаманних тільки своїй нації особливостей, позитивних рис порівняно з націями-сусідами; 2) наявність власного, не залежного від інших націй історичного шляху (свого історичного процесу); 3) визнання існування єдиного колективного духу народу, який керує історичним процесом від доісторичних часів до наших днів; 4) протиставлення свого національного інтересу національним інтересам панівних націй (підкреслення постійної суперечності, яка мусить бути подолана через побудову національної держави); 5) заклик до будівництва автономного устрою в межах великої багатонаціональної держави як першого елемента національної самостійності [159].

Активізація міфотворчих процесів, як правило, спостерігається в умовах

серйозної політичної або соціально-економічної кризи. Цей процес дозволяє зберегти власну ідентичність народу, об'єднатись і протистояти зовнішнім впливам. Міф – це створене за допомогою ідеологічної машини держави або групи інтелектуалів-політиків і впроваджене для широкого загалу уявлення про своє минуле. Воно охоплює духовний пантеон негативних і позитивних героїв історії, подій, спільний історичний шлях [344].

У XIX ст. поширюється вплив міфотворчості на індивідуальну й масову свідомість, зокрема на історіописання та літературну творчість. Ці засадні трансформації відбуваються на культурній хвилі романтизму завдяки спорідненості міфологічного мислення з художніми устремліннями тогочасних європейських інтелектуалів і мислителів, які прагнули сприймати світ за посередництвом мистецтва. Ці процеси спостерігаються і в українському інтелектуальному середовищі. До конструювання українського національного міфу про героїчні часи вітчизняної історії долучилися Т. Шевченко, І. Франко, М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов та ін.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. історичний міф став інструментом впливу та формування колективної, масової свідомості. Для України, коли питання національної державності тільки стояло на порядку денному, історичні дослідження стали важливою складовою ідеологічних та політичних доктрин, а історики стали політичними лідерами (М. Грушевський, Д. Дорошенко, А. Яковлів та ін. Те ж саме можна сказати і про прихід в політику письменників, які своєю творчістю обґрунтовували самобутність українського народу (В. Виниченко та ін.).

Період 1917-1920 рр. Д. Гуменна вважала найбільш вдалим часом для розбудови української державності. Пояснення поразки національних сил у революційних подіях вона знайшла в недостатньо сформованому «державницькому» мисленні українців та нерозумінні законного права на творчий розквіт своїх сил.

Водночас ідеологи й політичні діячі XX ст. повсюдно використовували досвід людства в побудові низки псевдо- та неоміфологій для реалізації різних

політичних проектів – від формації тоталітарних і авторитарних режимів до просування демократичних моделей. Заразом розглядалася роль історичного міфу в знищенні традиційного політичного ладу з метою створення нового режиму. Провідне місце в «політичній неоміфології» посідають конструкції, які легітимізують тоталітарний порядок: ритуали шанування «героя-вождя» в нацистському та радянському режимах, образи-міфологеми «новітніх героїв» («арійських надлюдей», пролетарських «висуванців»). Апогей штучної міфотворчості спостерігається за часів тоталітаризму, коли історичний міф стає одним з основних засобів маніпулювання суспільною свідомістю в гітлерівській Німеччині (міф про «тисячолітній Рейх») та в СРСР (міф про квазіспільноту – «радянський народ») [344].

У СРСР на службу пропагандистській машині було поставлено як історичну науку (якомога «удавнити» витoki слов'янства, спільних предків росіян, українців та білорусів на теренах Подніпров'я; довести «возз'єднання» України з Росією 1654 р. тощо), так і письменників, що відображали найкращі риси «радянської людини» (О. Корнійчук, В. Василевська та ін.).

Репресії проти української інтелігенції та селянства призвели до деформації народної свідомості, а історично необґрунтована пропаганда «братерства» українського та російського народів заперечувала політичну повноцінність українців. На думку Д. Гуменної, перед українцями в СРСР та діаспорі, «коли нечиста сила завзялася викорінювати наші звичаї, переробляти увесь наш лад життя, ламати психіку, створювати штучні ерзац-обряди, винищувати національну неповторність», постала проблема не лише відновлення державності, але й збереження самобутності, шляхом дослідження та популяризації української історії та культури [99, с. 6].

Таким чином, інтелектуалкою, що намагалась сформувати історичний міф про давність та самодостатність українського народу для виправдання його права на незалежність у XX столітті, стала Докія Гуменна. Сама письменниця у своїх щоденникових записах вказувала, що вона – міфотворець [54, арк. 81].

Її давнє зацікавлення історичною тематикою актуалізувалося в умовах

Другої світової війни та еміграції. Утрата Батьківщини та негативне ставлення до радянського режиму відбилися в її художніх творах, виданих у США під час розпалу «холодної війни», важливою складовою якої було ідеологічне протистояння з СРСР.

Досвід Д. Гуменної у використанні здобутків історичної науки в конструюванні національного міфу та популяризації його в художній, доступній для загалу формі є не просто фактом історії чи то історіографії свого часу – він набуває актуальності у зв'язку з подальшим збільшенням значення історичної міфотворчості в ідеологічних війнах і політичних практиках сучасності.

Ми були свідками, як у 1990-ті роки молода політична нація й українська держава потребували етнокультурної мобілізації, консолідації на соціально-політичному та культурно-психологічному рівнях. Написання «нової» національної історії стало справою державної політики, але фахівці зіткнулися з тим, що не розроблено багато сюжетів та періодів української історії, не відбулося методологічного оновлення історичної науки (лише декларативні спроби відійти від формаційного підходу), механічно було засвоєно термінологію, схеми і напрацювання істориків ХІХ – першої половини ХХ ст. [144, с. 219, 228]. За таких умов відбувалося аматорське, псевдонаукове поширення старих і створення нових історичних міфів (на кшталт того, що трипільці – це і є українці, а Колумб походив з Коломиї тощо).

Історичне минуле та його інтерпретації продовжують залишатися важливою складовою ідеологічного оформлення різних суспільних, релігійних, міжнародних конфліктів, зокрема сучасної гібридної війни, яку Росія веде проти України [153].

Центральне місце в історіософії Докії Гуменної посідає ідея спільного тотемного минулого народів Європи та Азії, а мовознавчий аналіз і співставлення міфологічних уявлень грецької, месопотамської, єгипетської цивілізацій, на думку письменниці, демонструє умовну схожість певних лінгвістичних і міфологічних особливостей з українською культурою. Апеляція до прадавності та дотичності вітчизняної історії до здобутків високих цивілізацій минулого, обґрунтування її ролі у вирішенні проблем сучасності сприяло формуванню національної гідності

та історичного права на власну державу.

4.2 Давня історія України в інтелектуальній спадщині Докії Гуменної

Докія Гуменна мала особливе, авторське бачення давньої історії України та походження українського народу, хоча в творчому доробку письменниці не всі історичні епохи були відображені. Її белетристичні твори відбивають вибірковість тематичних зацікавлень і зумовлені наявним джерельним матеріалом і науковими розробками з певної проблематики. Опрацювання наукової літератури відбилося в підготовчих матеріалах до написання художніх творів і щоденниках.

У концептуальному сенсі на неї найбільший вплив справила «теорія епох» В. Петрова, уперше викладена ним у роботі «Походження українського народу» (Регенсбург, 1947 р.) [243] і вдосконаленій «Етногенез слов'ян» (видана в Києві 1972 р. після смерті автора) [240]. Історія – це буття та зміна самодостатніх епох, кожній з яких характерна своя структурна цілісність, ідеологія, форми господарства, суспільні структури, феномени культури. Перехід від однієї епохи до іншої означає не тільки знищення та переселення, а й дифузію, успадкування та засвоєння.

Вагоме місце в творчій діяльності Докії Гуменної займала давньоісторична проблематика, передусім Трипільля як ідеального образу родового суспільства. Попередні й наступні за нею епохи є радше як обґрунтування спадковості давніх культур у вітчизняній історії, підкреслюють значення високорозвиненої трипільська культури для обґрунтування її значення в історичній спадщині українського народу.

У творі «Благослови, Мати!», який ми вже детально схарактеризували в попередньому підрозділі, історію України Д. Гуменна починає з доби палеоліту, детально зупиняється на періодах шель, ашель і мустьє, особливу увагу приділяє пізньому палеоліту – добі ориньяк, солютре, мадлен. Так, період ориньяку, на думку письменниці, був дуже важливим для населення території України, адже в цей час був материнський рід, мати була берегинею роду, центром суспільної організації, мала рівні права в родовому, духовному і матеріальному житті поряд

із чоловіками. Ці міцно закладені суспільні підвалини й надалі немов «червоною ниткою» пройдуть через українську історію [79, с. 7-8].

Подальші періоди історії лише привносили щось нове в зовнішність, мислення, характер, культуру місцевого населення. Докія Гуменна наголошує на ідеї спільного тотемного минулого предків українців та інших європейських та азійських народів.

Трипільля стало предметом викладу в таких роботах, як «Трипільська статуетка» (1939 р.), «Велике Цабе» (1952 р.) [80] та «Минуле пливе в прийдешнє» (1978 р.) [99], фрагментарно Трипільська культура згадується у «Благослови, Мати!» (1966 р.) [79] та «Родинному альбомі» (1971 р.) [107].

Джерелами вивчення Докією Гуменною цієї культури стали, по-перше, особиста участь письменниці в археологічних розкопках (с. Халеп'є, Київщина, 1938 р.) і знайомство з археологічним матеріалом, по-друге, спілкування з практиками-археологами Т. Пассек, В. Петровим, П. Курінним, Н. Кордиш, М. Кричевським, по-третє, значний масив наукової літератури: роботи Т. Пассек, В. Петрова, С. Бібікова, М. Макаревич, І. Шовкопляса, О. Кандиби, К. Зінковського, Т. Мовши та інших.

Повість «Велике Цабе» – твір про життя людей у добу Трипільської культури. У післямові Докія Гуменна вказує, що основне завдання твору – «в приступній формі донести до широкого загалу скарби, які поки що залишаються скарбами вузького кола фахівців археологів» і пояснити, «що ж таке трипільська культура та яке відношення має вона до нас, українців» [80, с. 122].

У центрі сюжету три головні особи: дівчина Ягілка – представниця трипільського роду; сучасний скульптор Лука Савур; хранителька трипільського роду Жінка-Мати. Виклад побудовано за алогічною схемою: герої мандрують у часі й завдяки магічним силам відбувається поєднання двох світів – трипільського матріархального та сучасного ХХ ст. Скульптору ставиться наукове завдання: відтворити образ за рештками скелету дівчинки – унікальної археологічної знахідки. Завдяки давній магії Лука опиняється в умовах трипільської культури в родовій жіночій общині – в Ягитолоці, де бере шлюб з тілесним втіленням цієї

Ягілки. Лука відразу втрачає пам'ять про своє походження з ХХ ст., довго подорожує світами, і безпеку в цій подорожі забезпечують саме магичні дії Берегині. Зустрічається Лука з Великим Цабе, тобто представником кочового суспільства таврів, сусідніх щодо трипільців племен. Він мав за мету позбутися Луки, але втрутилася жінчина магія, і Великий Цабе раптово помирає. Повість закінчується смертю головної героїні та Луки, але залишився їх син, який знаменував собою відмирання матріархального устрою та переходом до патріархальності на злеті трипільської культури під тиском кочовиків.

У цьому сюжеті простежується певна закономірність, що характерна міфотворчості Докії Гуменної, протиставлення двох суспільних організацій – матріархальної та патріархальної, із домінуванням першої.

Показово, що ця повість вийшла разом із рецензіями авторитетних учених-археологів В. Петрова та П. Курінного. У листі-рецензії до повісті В. Петров вказує на компетентність і сміливість автора у виборі теми та вміння «оригінального відтворення міфу відповідно до конкретних етнографічно-археологічних матеріалів» [239, с. 150]. Археолог П. Курінний у своїй рецензії вказує на прагнення письменниці довести, що «сучасна українська етно-побутова культура українського народу виникла і в основі сформувалась із трипільської культурної єдності і живе досі в багатьох відкликах її духу» [209, с. 148]. П. Курінний у рецензії звертає увагу на неточність у трактуванні способу життя трипільців, проблему неспівпадіння місця і часу, та в цілому трактуванні матріархату як первинної закритої структури.

Повість «Минуле пливе в прийдешнє» має підзаголовок «Розповідь про Трипільля» [99]. Ця робота не має сюжету, головних героїв, а складається із трьох частин: екскурсії місцем розкопок, яку ніби проводить Т. Пассек; огляду сучасних її теорій походження трипільської культури; безпосереднього знайомства з матеріальною культурою Трипілья.

У минулому Докія Гуменна хоче знайти історичне українське коріння та його зв'язок із сучасністю. Письменниця серед доказів давності існування праукраїнців розглядає новітні археологічні знахідки й відкриття. Основне

питання, на яке намагається дати відповідь у книзі Докія Гуменна, чи є трипільські племена нашими предками, і з якого часу насправді розпочинається історія автохтонного українського народу?

Шукаючи відповідь, письменниця використовує не тільки фактичний історичний, археологічний чи етнографічний матеріал, а й спирається на світобачення, обрядовість, історичні архетипи своїх сучасників, підсвідомість яких через багато поколінь із глибини тисячоліть засвідчує неперервність народних традицій.

Докія Гуменна подає коротку історію дослідження Трипільської культури на території України. Традиційно вона звертається до археологічних експедицій В. Хвойки. Однак цікавість викликають дослідження, що проводились у пізніший час. Авторка вважає, що першим вагомим археологічним дослідженням трипільської культури є розкопи Коломийщина I (Київщина) упродовж п'яти років (1934-1938 рр.), другою за значенням – розкопки біля с. Володимирівка (Черкаська обл.), що проводилась перед Другою світовою війною 1940 року, 1947 року на Поділлі археологічні дослідження проводив С. Бібіков – поселення Лука-Врублівецька [99, с. 34-46].

Основне питання, яке турбувало дослідників-археологів, а відповідно й Д. Гуменну, – це проблема походження трипільської культури. Авторка звертає увагу, що деякий час цю культуру вважали автохтонною, але з часом ця теорія втрачає свою актуальність.

На думку Докії Гуменної, найавторитетнішим дослідником трипільської культури є Т. Пассек. Спираючись на її роботи, письменниця транслює думку, що трипільські племена, що населяли територію України мали міжплемінні зв'язки з населенням Східного Середземномор'я та Малої Азії, і в доскіфський період були найбільш розвинутими в Європі, тісно пов'язаними з культурними районами Дунаю та Балкан [236, с. 235]. Д. Гуменна, наслідуючи археологиню, стверджувала можливість існування матріархату у представників цієї землеробської археологічної культури [99, с. 38].

С. Бібіков, досліджуючи трипільське поселення Лука-Врублівецька,

пропонує свою теорію: трипільці є результатом поєднання місцевого мезолітичного населення із прибулими племенами [99, с. 37].

Авторка звертається і до пізніших досліджень В. Даниленка, який один із перших спростовував твердження про автохтонність трипільців і прямий зв'язок українців та трипільців. Наслідуючи вченого, письменниця стверджує, що трипільці не є предками українців, але останні перейняли багато культурних маркерів від Трипілля [99, с. 53].

В. Даниленко доводить, що центром трипільського світу є Південний Буг, а не Наддніпрянщина. Крім того археолог стверджував, що хліборобство прийшло на територію України зі Сходу, але жодні племена на цю територію не переселялись. Д. Гуменна відмовляється від думки, що Україна була центром трипільської цивілізації, та зупинилась на твердженні про периферійність українського Трипілля [99, с. 53].

Важливо, що письменниця наголошувала на паралельному розвитку трипільських племен разом із хліборобськими племенами інших регіонів (наприклад, культура лінійно-стрічкової кераміки). Але пояснює, що вони не були споріднені з трипільцями. Докія Гуменна, дотримуючись своєї методи, не забуває згадати про хліборобські племена Малої Азії, Східного Середземномор'я, Сирії та Палестини, що існували паралельно із Трипіллям і своєю матеріальною культурою не поступалися їм.

Таким чином, Докія Гуменна була змушена погодитись із теорією неавтохтонності походження Трипілля, але була переконана, що предки українців перейняли багато рис трипільської культури.

Значну увагу письменниця приділяє опису матеріальної культури, відзначає її багатство кераміки, велику кількість жіночих зображень, особливостям архітектури.

Трипілля для Д. Гуменної було ідеальним матріархальним родовим суспільством з високою матеріальною та духовною культурою, яка стала частиною свідомості українців. Найкраще, на її думку, цей ментальний зв'язок демонструє традиційний український весільний обряд.

Для письменниці українське весілля – інсценізація перемоги патріархального ладу над матріархальним, однак із збереженням «культу матері». Остання є центральною постаттю всього обряду, вона благословляє кожен акт весільного дійства. Заручини відбуваються в домі нареченої під керівництвом брата Матері, а в день весілля молода просить благословення у батьків на шлюб і перехід у рід чоловіка [151, с. 60]. Д. Гуменна останній акт характеризує, як вибачення нареченої за відмову від материнського роду (руйнація матрилінійності) [80, с. 67].

До створення художнього образу ямної культури в праці «Небесний змій» (1982 р.) [101] письменниця звернулася достатньо пізно. По-перше, її завжди цікавили землеробські цивілізації, а кочівницький світ – тільки як їх периферія, зазвичай ворожа і загарбницька. Але ж треба мати на увазі, що основні відкриття кочівницьких археологічних культур епохи бронзи відбулися в 1960-1970-ті роки під час масштабних новобудовних експедицій в УРСР, про них нічого не йдеться в роботах В. Петрова, якими вона завжди надихалася. Однак треба зазначити, що Д. Гуменна, будучи вже в літньому віці, опрацювала певну наукову літературу з цього питання («Радянську археологію»), що викликала її значний інтерес, а також які ще наукові відкриття нас чекають і як вони змінять наше уявлення про історичне минуле. Також вона задавалася питанням, чому в другий варіант своєї концепції (1972 р.) В. Петров не включив ямників та інших кочовиків [59, арк. 121].

Сюжет твору «Небесний змій» є фантастичним: наукова археологічна експедиція потрапляє в давні часи і безпосередньо спостерігає навалу кочовиків на землеробське населення Придніпров'я, що призводить до зміни матріархату патріархатом.

Значне зацікавлення письменниці викликало ознайомлення з науковою роботою археолога Н. Рудинського «Кам'яна Могила» (1961 р.) [271] про одну з найзагадковіших прадавніх пам'яток України. Докія Гуменна присвятила цій темі оповідання «Тайнопис камінної книги» (неопубліковане) [70] та згадує про цей археологічний об'єкт у фантастичній повісті з праісторії України «Небесний змій»

(1982 р.) [101].

Скіфи теж мали патріархальний суспільний устрій, але зберегли, на думку Д. Гуменної, елементи матріархальності. Тому скіфам присвячено кілька творів – «Благослови, Мати!» (1966 р.) [79], «Золотий плуг» (1968 р.) [91], «Родинний альбом» (1971 р.) [107]. З історії скіфів вона скористалася значним масивом історичних, лінгвістичних джерел і літератури. Основними писемними джерелами стали праці Геродота, інших грецьких і латинських авторів (опубліковані В. Латишевим) та праці істориків й археологів М. Аркаса, Б. Гракова, М. Грушевського, Д. Дюмезиля, В. Петрова, З. Раєвського, С. Руденка, О. Тереножкіна та ін.

Загалом Д. Гуменна не задоволена наявною літературою, яка не дає відповідей на багато питань. Але водночас це відкриває можливості для довільної побудови власних конструктів із посиланням на наукову літературу в основному тексті. Художні твори письменниці – результат авторського узагальнення міфології, історичних, лінгвістичних, археологічних та історіографічних джерел.

На відміну від багатьох інших творів Д. Гуменної, роман «Золотий плуг» має певний сюжет, на тлі якого письменниця розгортає своє бачення скіфської доби в історії України. Дія відбувається в Києві ймовірно в 1930-ті роки. Діючих осіб лише дві – дівчина Гаїна Сай без визначеного роду занять, але мріє стати письменницею, та студент історичного факультету інституту Микола Мадій. Безпосередньо дія відбувається в бібліотеці. Молоді люди кілька разів зустрічаються там, симпатизують один одному, але навіть не знайомляться. Основу авторського викладу становлять роздуми про скіфів та їх значення в історії українського народу, що вкладається в думки студента-історика. Микола опрацьовує літературу та намагається формулювати висновки для своєї дипломної роботи, присвяченої скіфам.

Держава скіфів, для письменниці – то конфедерація споріднених племен від р. Дунай до р. Об, а можливо навіть від Альп до Алтаю з центром в Україні, де вони панували у VIII-III ст. до н. е. Найбільшого розквіту держава досягла за часів царя Атея (IV ст. до н. е.), а Кам'янське городище було столицею Скіфії [91,

с. 103]. Ця теза є не що інше, як цитата з роботи Б. Гракова «Кам'янське городище»: «в другій половині V ст.. до н.е. виникло Кам'янське городище, як центр степової Скіфії, з причин соціально-економічних, – початок формування держави, як місце збору податків... і місця ввозу товарів для потреб степу» [158, с. 172]. Більша частина її роботи – переказ результатів дослідження авторитетних вчених та спростування свідчень греків про дикість і примітивність скіфів. Письменниця описує здібності скіфських ремісників, їх естетичність і схильність до мистецтва, прикраси та багатство одягу, побуту, зброї, шляхи збагачення та міфологію цього кочового народу.

У творі «Золотий плуг» вона розкриває кілька дискусійних проблем [91, с. 102], які можна систематизувати певним чином.

Перше, на що звертає увагу Д. Гуменна, вводячи у свої твори скіфський сюжет, це питання походження скіфів у світовій та радянській історіографії. Вона виокремила кілька теорій їх походження: 1) міграційна теорія, під якою хибно розуміла іранське (ірансько-осетинське або турано-монгольське) походження; 2) автохтонна, тубільно-українська теорія; 3) скіфи – прямі предки всіх європейських народів.

Докія Гуменна виявила особливе зацікавлення теорією автохтонного походження, запропонованою В. Петровим: скіфи мають тубільно-українське походження, однак царські скіфи були іранізовані внаслідок тривалого перебування в Передній Азії [129, с. 141]. Однак письменниця без будь-яких зауважень переконана, що «Скити це просто скотарі, вершники. Не туранці вони й не іранці, а явище чисто тубільне, зросло на цьому самому ґрунті» [91, с. 102]. Вона відкидає «міграційну» теорію, вважаючи, що іранський «акцент» деяких племен скіфів (саї) «збив з пантелику» послідовників М. Ростовцева та В. Абаєва [55, арк. 77].

Наступна проблема, яку піднімає письменниця, – етнічна спорідненість скіфської конфедерації. Вона, наслідуючи В. Петрова, переконана, що скіфи – специфічно «варварська» імперія вершників з центром, що містився в Україні [91, с. 26]. Незважаючи на те, що вчений переглянув свою теорію та вказував, що

Скіфія в V ст. до н. е. становила собою союз кровноспоріднених племен або протодержавне утворення [124, с. 291], Д. Гуменна не змінила своєї точки зору.

Крім того вона, вказуючи на неможливість ототожнення кельтів зі скіфами, у роботі «Благослови, Мати!» наголошує, що «данаї, ахейці, фракійці, гети, кельти, тевтони, сакси – то ближчі й дальші родичі скитів, тільки раніш відчахнуті гілки з одного дерева» [79, с. 150]. Вони є скотарськими патріархальними родами. На думку письменниці, їх об'єднує спільне тотемне минуле (корова, коров'яча шкіра), а також спільність способу життя та суспільного ладу: войовничість, любов до бенкетів; культ коня; схожість у військовій організації з князем-жерцем на чолі. До такого висновку вона дійшла після ознайомлення з роботою британського історика Теренса Пауелла «Кельти» (1958 р.), який виділяв два можливі витoki кельтів: з Анатолії через Іспанію, Альпи, Балкани за Дунай, куди і принесли індоєвропейську мову, або з північного Кавказу через Причорномор'я в Європу. А отже, ці племена не могли оминати територію сучасної України. До того ж дослідник описує кельтів як досить схожих із скіфами – високих, світлошкірих, з міцним тілом і руським довгим волоссям.

Докія Гуменна висуває гіпотезу, що скоти, скити та кельти були спорідненими племенами. Вони довгий час зберігали свою спільність, адже для всіх характерні могили-кургани, наявність символу родової спільноти в могилах – казана, княжо-дружинницька організація, що на заході Європи втілювалась у королівсько-лицарську [91, с. 65]. Таким чином, вона штучно встановлює зв'язок скіфського населення з давніми європейськими народностями та практично представляє територію України як індоєвропейську прабатьківщину.

Письменниця характеризує суспільний устрій скіфів як патріархальний. На чолі роду – ватажок-жрець, священна особа. Однак вона вказувала на пережитки матріархату у скіфському суспільстві – наприклад, поклоніння Великій Матері Кибелі [79, с. 159]. У похоронній традиції скіфів Д. Гуменна вбачала втілення давньої ідеї повернення після смерті в лоно матері-землі. Для письменниці є очевидним зв'язок між шануванням скіфами охоронниці вогню, богині Табіті та козацтвом – Матері Божої, Пречистої Діви Марії, яка вважалася Покровою

Війська Запорозького [79, с. 178]. Тому дослідниця доходить висновку, що на теренах України тривалий час панували матріархальні традиції, що відігравали важливу роль у формуванні світогляду та збереженні державності.

Докладно описуючи поховальний обряд скіфів, Д. Гуменна піддає сумніву монгольський вплив на його походження. Письменниця, ознайомившись з результатами досліджень царських могил у Месопотамії британського археолога Леонарда Вуллі, вважає, що традиція пишного та багатого поховання скіфів – месопотамська [79, с. 167]. Таким чином, вона ще раз намагається довести індоевропейські зв'язки скіфів, відкидаючи можливість виключно іранського чи монгольського походження.

Д. Гуменна, наслідуючи археолога Б. Гракова, вважає, що, починаючи з III ст., південні степи України слов'янізуються, а тому більшість скіфів та інших народів розчинилися серед слов'ян [79, с. 193]. Як доказ письменниця наводить цитати з грецьких писемних джерел про слов'янські племена, які були схожими за описом на скіфів. Вони зображують їх зухвалими та свавільними, експансивними вояками, для яких головним заняттям є війна та бенкети, нищення сусідніх земель і військова здобич. Докія Гуменна ототожнює військову організацію обох народів: старшина-князь і дружина, при цьому слов'янський князь, як і скіфський цар, виконує роль жерця; поклоніння мечу скіфів та слов'янська присяга перед мечем тощо.

Як вважає дослідниця, скіфські традиції відбилися і на козащині. Кочове скіфське населення обов'язково мало коней та зброю, і саме воно становило численне військо. Хто не мав коня, той не брав участі в поході. Так і козак – це озброєна вільна людина. Навіть слово «козак» для письменниці є похідним від однієї з назв скіфів – «сак», а початок слова «ко» – це скорочення від слів «комонний», «кінний» [79, с. 177]. Тобто «скіф на коні».

Д. Гуменна робить для себе відкриття, що скіфське Кам'янське городище розташоване на близькій відстані від Запорізької Січі. У цьому вона вбачала певну спадкоємність та аналогію. До того ж простежується певна схожість військово-політичної організації: влада царя/гетьмана обмежується зібранням

війська (віче)/запорізького товариства, яке мало право скинути царя/гетьмана.

Навіть у такому традиційному українському явищі, як чумацтво, Д. Гуменна віднайшла скіфський вплив. На її думку, давніми чумаками були скіфи, які купували сушену та солону рибу у каспіїв та продавали її римлянам. Вона вважала, що в чумацькому побуті відтворено скіфські кочові традиції: у небезпеці виставляти вози колом, золотити роги волам, ватага, любов до руху, пригод [79, с. 214]. Ця любов до пригод, необхідність нових вражень і потреба постійного руху виявляється в кожному українцеві й сьогодні.

Скіфський спадок не оминув і ХХ століття. Махновщина, на думку Докії Гуменної, – «гротескове відродження» скіфської військової традиції. Як скіфи здійснювали набіги на Мідію та Передню Азію, отримували данину від Єгипту, так і махновці: «не маючи іншого виходу своїм дряпіжним успадкованим імпульсам, хлопці поперізувалися стрічками з патронами, обтикалися бомбами, озброїлися карикатурним анархізмом і давай плюндрувати сусідні, чужі їм духом, міста й містечка» [91, с. 37].

Промовистою є і сама назва твору «Золотий плуг», в якій явно поєднано два символи. Золото («золото скіфів») як знак їх войовничої здобичі та звитяги («патріархальності») та «плуг» як знак осілого хліборобського стану (власне «матріархальних» елементів) у культурі скіфів, які трансливалися в наступні епохи в історії українського народу.

Отже, Докія Гуменна сформуvala власну схему відриву України від Радянського Союзу, прослідкувавши традицію державності від скіфської кочової імперії, ядром якої була Україна, через Козаччину, до індустріально-аграрної Української Радянської Соціалістичної Республіки. Усвідомлення та прийняття українцями свого вікового спадку має сформувати відчуття законного права на самовизначення та суверенітет.

Д. Гуменна погоджується з В. Петровим, що автохтонність українців – це результат випробувань історією, що спричиняла трансформацію нашої свідомості. Однак, на її думку, існує те незмінне, що не дає зникнути нашій державі, – психологія вільної жінки-матері, яка бере свій початок з часів трипільської та

скіфської культур. Д. Гуменна впевнена, що самотність українського народу в різні історичні епохи не була знищена сходуванням осілих хліборобів і кочових скотарів, до сьогодні зберігся «матріархальний хліборобський селянізм» [78, с. 224]. У найбільш узагальненій формі ці висновки Д. Гуменної містяться в творах «Благослови, Мати!», «Минуле пливе в прийдешнє» та «Родинний альбом».

Особливістю публікацій творів з давньої історії є велика кількість ілюстративного матеріалу, який має унаочнити та підкріпити доказову базу реконструкцій авторкою різних сторін життя давніх культур.

Варто відзначити, що переважна більшість висновків авторки не мають історичних та археологічних доказів. При співставленні художнього образу давньої історії України в творах Гуменної з науковими досягненнями визначено низький рівень їх фаховості навіть для свого часу. Це пояснюється рівнем підготовки авторки, відсутністю або надходженням актуальних досліджень з СРСР із запізненням, свідомою вибірковістю та поверховими аналогіями заради обґрунтування давності української історії та її співвідношення з іншими світовими цивілізаціями художніми засобами та їх популяризації.

4.3 Історія українського народу новітньої доби та перспективні тенденції цивілізаційного розвитку України в інтерпретаціях інтелектуалки

Історія України ХХ століття, особливо першої його половини, наповнена трагічними та доленосними подіями, що отримали своє художнє відображення в творах Докії Гуменної. Ці твори можна з упевненістю вважати автобіографічними й навіть дещо фактографічними. Це демонструє співставлення спогадів письменниці з її художніми творами. Достовірність викладу історичної дійсності в белетристичних творах Д. Гуменної підтверджується іншими свідцтвами та свідками описаних подій і сучасними актуалізованими джерельними комплексами та науковими дослідженнями.

У творчій діяльності Д. Гуменна керувалась принципом «хоч суб'єктивне, але правдиве зображення, без фальшу і натяжок, достосованих до стандартного

штампу газетних передовиць» [96, с. 4]. Вона вважала, що зафіксований матеріал має стати цінністю для майбутніх поколінь. Щоб майбутнє знало, якими були початки [97, арк. 4].

«Листи із Степової України» («Плуг», 1928-1929 рр.) – перша робота Докії Гуменної, написана у формі репортажів – це знайомство з організацією сільськогосподарських комун Степової України на замовлення спілки селянських письменників «Плуг». Основна мета – вивчити та відтворити досвід утворення колективних господарств упродовж 1928 р., реалії їх побуту та господарської діяльності. У результаті вона написала два цикли репортажів у формі листів до своєї подруги Василяни Ставнистої.

Комуна для письменниці – якісно нове та цікаве явище, відмінне від села та міста. З часом щодо комуни в місцевих жителів з'являється вислів «Як підеш на село...» і додається: «...підеш у другу країну» [96, с. 43].

Докія Гуменна відвідала кілька комун – «Авангард», «Іскру», «Незаможник», німецьку колонію Вища Хортиця. Знайомство з ними продемонструвало неоднорідність розвитку комунальних господарств, їх матеріальне та фінансове забезпечення.

Багата комуна, наприклад «Авангард», має в своєму розпорядженні млин, олійницю, столярно-механічну майстерню, реманентний склад, лазню, їдальню, клуб, ясла, школу, бібліотеку. Особливо вразили письменницю електрифікація та машинізація господарства – наявність машинного відділення з дизелями, електричним освітленням, у стайні електрика й водогін. «Планують залізницю підігнати під саму комуна. Мають своє кіно» [96, с. 58].

Причину успіху та позитивної динаміки розвитку подібних колективних господарств письменниця вбачала в різноманітності галузей господарства включно до фабрично-заводського та плановості розвитку («точно вирахували, скільки нам потрібно хліба на рік, і лишок віддали державі. Дідько його знає, скільки в нього (селянина) хліба, як ти врахуєш. Тим то довелось уживати таких заходів, як викачування». Побут комунара обмежувався кімнатою у великому корпусі, заставленою ліжком та столом, на столі електрична лампа, на ліжку чисті

ковдри і простирадла, але немає затишку. Перуть в окремому приміщенні – у пральні. Діти живуть у яслах, де є окремі їдальня, пральня і т.д. [96, с. 58]).

Однак не всі комунарні господарства відрізнялися такою зразковістю. Д. Гуменна, відвідавши ще кілька комун, демонструє й бідніші об'єднання з гіршими умовами життя та праці. Зокрема, у комуні «Іскра» мінімальна заробітна плата виплачується раз на рік, її не вистачає на найнеобхідніше; господарство – рільниче, млин та олійниця – за три версти; електрика, школа, ясла – відсутні. Все це виглядає убого та неохайно [96, с. 33].

Найбільше розчарування викликала комуна «Незаможник», що колись була настільки зразковою (1924 р.), що про неї в підручниках писали. А на 1928 р. навіть прохід до їдальні лежав через конюшню [96, с. 56] .

Якщо на початкових етапах колективізації створювались окремі невеликі комуни, то в 1930-ті роки деякі з них перетворювались у агроміста. Будівництво такого міста на півдні України Д. Гуменна описала в повісті «Кампанія». Агромісто зводилось на терені двох округів – Херсонського та Мелітопольського, передбачало наявність контори, їдальні, читальні, крамниці кооперації, ремонтної майстерні [94, с. 10]. Участь у будівництві взяли не тільки різного рівня кваліфіковані робітники, а й стажери провідних вишів СРСР, працівники наукових експедицій та американські представники [94, с. 12].

У нарисі «Стрілка коливається» Докія Гуменна зосередилась на невдоволенні українського населення процесом колективізації – примусовою добровільністю, ліквідацією індивідуальної власності, нестабільністю членства, несправедливістю розподілу матеріальних благ [110, с. 12]

Докія Гуменна, дослідивши зразки комунного будівництва, звертала увагу на особливості цього процесу на початковому етапі. Ще 1928 року простежується боротьба нових і старих форм господарювання, повільні темпи та сильний супротив колективізації, відсутність «комунарського патріотизму» в молоді.

Крім того письменниця спостерігає зміну свідомості членів комун: ліквідацію індивідуальності (всі мають однакові стрижки, одяг, предмети побуту тощо) та ініціативності, зниження відчуття відповідальності, обмеження

особистого простору.

Хаотичність і стихійність нових процесів породжували зміни психіки: «які тіні кладе на психіку людини організація її життя.... десь хочеться піти од людей, щоб нікого не чути і не бачити...» [96, с. 36].

Негативними наслідками для українського народу стала руйнація давніх сімейних цінностей. Утрачається вага індивідуальної сім'ї: комуна представляє собою численну, надзвичайно складну родину, але чужу для українця. Звичним явищем стало співмешкання молодих людей без укладання шлюбу: «Комунари не переробляться. У них сила силенна енергії, що в умовах манісінської територіально комуни, при наявності лиш зачатків культурних, не має як реалізуватися. От вона і виливається в найперше, у ... – почуттєву еротику». Крім того комуна замінила дітям батьків. Письменниця вражена дитячим сприйняттям родинності, адже найріднішим стає той, хто дає їсти [96, с.48].

Д. Гуменна спостерігає й падіння загальної культури поведінки, нехтування українськими традиціями, почуттям людської гідності: ігноруються весільні та поховальні традиції, діти ростуть неввічливі, грубі до батьків і довколишніх.

Для комуни найважливішою є фізична сила та здоров'я. Тому освіченість втратила свою цінність, ніхто не слідкує за культурою мовлення, набуває популярності російська мова.

Таким чином, культивований Докією Гуменною та іншими «плужанами» «селянство» на її очах втрачав вироблені століттями риси – хазяйновитість, ініціативність, працелюбність. У реальне життя ввійшли зрівнялівка, безгосподарність, відсутність економічних стимулів розвитку, повна незацікавленість селян в ефективній, продуктивній праці.

Проблеми терору проти українського народу Докія Гуменна окреслила в творах «Діти Чумацького шляху» та «Скарга майбутньому». «Діти Чумацького шляху» (1948-1956 рр.) – найвагоміший чотиритомний роман Докії Гуменної. Ідея його написання з'явилась у час душевних мук письменниці – померла її мати. Вона мала бажання увічнити пам'ять про найдорожчу в її житті людину. Своєрідним пам'ятником матері письменниці став цей роман, в якому показано

поступову руйнацію традиційного життя та побуту, родинних зв'язків, культурних і господарських основ того «материнського світу». Перші три томи вийшли друком у Німеччині 1948 року, а четвертий – у США 1956 року. Пізніше кілька разів перевидавався, зокрема і в Україні.

Основна мета роботи – відтворення історії декількох поколінь однієї селянської родини упродовж кількох дореволюційних десятиліть до 20-30-х років XX століття. Представники старшого покоління народилися й виростили за часів кріпацтва, у молодості ще чумакували (Яриней Саргола, Пилип Остащенко). Дитинство і юність молодшого покоління (Тарас Саргола) відбувалися в епоху національної революції, наступні етапи життя захопили період відродження 1920-х років, масових репресій та голоду у 1930-і роки. Кожен том роману розкриває особливості соціального та побутово-культурного характеру певного часу. Події I та III тому відбуваються у селі, а II і IV – у місті.

У центрі сюжету – життя самої письменниці. Докія Гуменна переносить свої переживання та події особистої біографії на головного героя роману Тараса Сарголу, а також інших другорядних художніх образів. Доказом автобіографічності роману є мемуари письменниці «Дар Евдотії» (1972 р.).

Однією з найтрагічніших подій XX століття в Україні став Голодомор 1932-1933 рр. Український історик С. Кульчицький зазначав, що завданням істориків має бути доведення наукового, а юристів і державних службовців – правового і політичного висновків про те, що Голодомор є геноцидом. Усі ми разом зобов'язані домогтися від міжнародного співтовариства правової оцінки голоду 1932-1933 рр. в Україні як дії, передбаченої Конвенцією ООН «Про попередження злочину геноциду і покарання за нього». Це наш моральний обов'язок перед пам'яттю мільйонів полеглих від терору наших співвітчизників. Полеглих не від голоду, а від терору голодом [208, с. 1].

Своє бачення причин і прояву Голодомору 1932-1933 рр. викладали у спеціальних працях і зарубіжні історики. Так, англійський історик Н. Дейвіс наголошував, що у 1932-1934 рр. в Україні та козацьких землях сталінський режим запровадив штучно створений Голодомор. Мета полягала в знищенні

української нації, а з нею – і «класового ворога». Світ бачив не один страшний голод. Проте голод, організований як геноцидний акт державної політики, слід вважати за унікальний» [167, с. 715].

Представники української діаспори упродовж другої половини ХХ століття звертали увагу світової спільноти до проблеми Голодомору 1932-1933 рр. Переважно вона порушувалась у художній літературі. Перша робота, присвячена цьому явищу, належить Уласу Самчуку – «Марія» (1933) [276], але вона побачила світ лише за кордоном. Цей твір став початком художнього осмислення великої трагедії українського народу і, чи не вперше в діаспорній літературі, «по гарячих слідах» продемонстрував протистояння українців та більшовицької влади в діаметральній протилежності й несумісності різних світоглядів, причому апогей цього – колективізація, репресії, Голодомор. Ще одним автором, що докладно висвітлив сцени Голоду, став український діаспорний письменник В. Барка в романі «Жовтий князь» (1958-1961). Цю трагедію автор переніс особисто, що в художній формі виклав у романі [135, с. 6]. Упродовж 1950-60-х рр. вийшли друком роботи Є. Гуцала «Голодомор» [164], М. Руденка «Хрест» [270] та ін., присвячені жахливим сценам муки та смерті.

Тему Голодомору 1932-1933 рр. порушила й українська письменниця Докія Гуменна у свої спогадах «Дар Євдотії» та романі «Діти Чумацького шляху» (1948, 1951 рр.)

Жахливі картини не стали основним предметом зображення у творах письменниці. Вона констатувала факт голоду 1932-1933 рр., переказуючи короткі відомості, які поширювались у суспільстві і промовлялись лише пошепки: «на селі діється жах, люди пухнуть і вмирають з голоду, а написав і надрукував у газеті [Д.Гуменна має на увазі узагальнений образ письменника, прислужника режиму – авт.] про щасливе й заможне життя на селі, що стіл колгоспника вгинається під пампушками, ковбасами й варениками в сметані. Соцреалізм у дії» [88, с. 76].

Д. Гуменна одна з перших звертає увагу на причини Голодомору 1932-1933 рр. і характеризує його як штучний. Вона ніяк не могла зрозуміти, який сенс

у смерті людей, який був врожай, хто винен, і хто це робить. Елементарність і примітивізм її суджень пояснювались її невірою, що «так безглуздо сама держава видушувала своїх же громадян». Авторка наводить приклади роз'яснення одного зі своїх приятелів – Кіпніса: «Ви уявіть собі – людина смертельно хвора. Стоїть питання – бути їй чи не бути? Єдиний порятунок – відтяти одну руку. Жалко, дуже жалко це робити, але людина мусить відтяти собі пальці, щоб врятувати ціле. Хтозна, чи змогли б ми з вами сидіти оце, розмовляючи про курорт, якби наш уряд не робив усе, що можливо, для оборони країни» [88, с. 76].

На цьому фоні Докія Гуменна аналізує ідею побудови соціалізму та доходить невтішних висновків: виходить, не для всіх соціалізм – що ж тоді соціалізм, чому зветься так? Виходить, для цього майбутнього одних треба принести в жертву другим? Кого ж тоді треба цьому бездушному соціалізові?

У неї викликає обурення, чому саме селянство має вціліти розламатися, щоб стати цеглою для соціалізму, а чому місто не кладе таких жертв для нього? Хіба місто ближче до соціалізму, хіба там не покрученіша, не поламаниша, не зіпсованіша капіталізмом психологія? [87, с. 12].

Коли людей позбавляють даху над головою, везуть на старість у заслання, за одну годину роблять старцями, забороняють їм допомогти, пустити в хату, – то це не є фізичне знищення? Це інквізиція, найповільніше й найлицемірніше в світі знищення, тільки не вогнем, а голодом і холодом [87, с. 68].

У роботі «Внуки столітнього запорожця» (1981 р.) [83] Докія Гуменна вмістила оповідання-згадку переселенця із СРСР до США, записану 1966 р. Присвячена вона тому, як із міста робітників відправляли до села збирати урожай, бо вже не було кому – повмирали. З них брали підписку ніколи не розказувати, що бачили на селі. Саме цей свідок був направлений шукати людоїдів, то розповідав кілька випадків, як люди божеволіли від голоду та з'їдали своїх дітей.

Таким чином, Докія Гуменна одна з перших українських діячів культури прямо оголосити Голодомор 1932-1933 рр. цілеспрямованою кампанією соціалістичної держави проти українського народу.

Одним із найдієвіших засобів захопити та утримати владу є утвердження у

свідомості народу провідних постулатів своєї ідеології. Для цього необхідно підкорити тих, хто формує дійсність навколо себе, тобто діячів науки та мистецтва, інтелектуалів. Такий спосіб став доречним для встановлення більшовицького режиму, який приніс українській нації докорінну насильницьку зміну світогляду. Українські письменники 20-30-х років XX ст., перебуваючи під жорстким владним контролем та будучи змушеними писати чітко регламентовані цензурою твори, переживали глибокий внутрішній конфлікт, що призводив до психологічного саморуйнування творчої індивідуальності – нівелювання особистості, поглиблення внутрішнього розщеплення аж до самогубства чи божевілля [238, с. 43-44].

Комуністичний режим не лише ламав життя невинних людей, він довільно змішував їх у рамках міфічних підпільних організацій, перетворював страждання своїх бранців на публічні шоу. Ерозія масової та особистої свідомості чимдалі набирала хворобливих форм. Ставало все тривожніше, народ перебував у стані хронічного масового психозу [340, с. 392 – 393].

Не оминула увагою ці події й Докія Гуменна, тим більше, що сама потрапила під тиск радянської влади та дивом оминула репресії. У роботі «Скарга майбутньому» (1964 р.) письменниця намагалась відобразити трагедію життя двох жінок, що були позбавлені права займатись улюбленою справою та перебували під постійним контролем радянської репресивної системи. Постійний тиск і цькування призводить до «безмежної втоми! Неспромоги навіть чогось бажати... І в чому знайти рівновагу, коли не хочеться навіть рухнути пальцем, ні думкою, щоб її шукати» [109, с. 85].

Докія Гуменна була вражена самогубством М. Хвильового через цькування владою, що стало окремим сюжетом «Дітей Чумацького Шляху». Вона називає цю подію катастрофою, яку бачив кожен, але ніби не помічав її. Усі вдавали з себе веселих, задоволених ситим і веселим життям, гумористично налаштованих [88, с.49]. Вона на прикладі М. Хвильового поєднує трагедію українського селянства (Голодомор) зі знищенням прогресивної інтелігенції («великий терор»). Вона чітко показує, що своїм самогубством він «заявив свою приналежність до

жертв Голодомору».

Потрясіння 1937-1938 рр. стали логічним продовженням політики упокорення суспільства методами фізичного й психічного садизму [340, с. 522].

Зображуючи страшні та тривожні події 1930-х рр., Докія Гуменна продемонструвала психологічну деформацію особистості – не лише жертви терору, а й осіб, що закривали на це очі, боячись перейняти роль жертви.

Гендерне питання для письменниці завжди було болючим. Саме тому майже всі її роботи наповнені яскравими жіночими образами. Безпосередньо суспільній ролі жінки присвячено твори «Перший іспит кочовницького сина Чари» [104] та «Жадоба» [84, с. 354] (1939 р.) та збірку оповідань «Жадоба» (1959 р.). Остання складається з чотирьох оповідань (частково перевидань вищезгаданих творів 1939 р.), одне з яких висвітлює становище жінки в туркменському суспільстві. Авторка, перебуваючи на стажуванні в Туркменії (1932 р.), особисто спостерігала безправне положення жінок і певні позитивні зміни в ньому. Письменниця в художній формі висвітлює ганебні пережитки традиційного патріархального устрою – сплату калиму за майбутню дружину, тобто її купівлю, безправне становище невістки в сім'ї чоловіка, вимогу закривати обличчя, заборону сидіти за одним столом із чоловіками. Докія Гуменна вражена такими суспільними пережитками, наголошує на необхідності боротись із таким рабським становищем.

Та якщо у творі «Перший іспит кочовницького сина Чари» (1939 р.) письменниця констатує велике значення радянської влади в перемозі над «закореним лихом насильства, деспотії, грабунку й перепродажу людей» та в боротьбі за рівні права всіх членів радянського суспільства [104, с. 88], то у 1959 р. в одному з оповідань збірки «Жадоба» стверджує, що дівчат «треба виховувати відважними, витривалими, не ласими на даровий хліб, на паразитарне проживання» [90, с. 146].

Упродовж 1939-1945 рр. світ переживав один із найбільших військових конфліктів – Другу світову війну, яка призвела до радикальних змін у міжнародному, суспільно-політичному та культурному житті всього людства.

Докія Гуменна була очевидцем і військових дій на території СРСР під час бомбардування німецькими військами Києва, і нацистського окупаційного режиму в Україні, і капітуляції Німеччини. Ці події змусили письменницю замислитись над причинами війн та їх наслідками, а що найважливіше – над перспективами для України після Другої світової війни. Усі її переживання відображено у двох працях – «Хрещатий Яр» [113] та «Епізод із життя Європи Критської» [92].

Київ у роки Другої світової війни перетворився для Докії Гуменної на світ, де зіткнулись дві ідеології, історичні традиції, світогляди – націоналістичний та радянсько-комуністичний. На цій дихотомії побудовано виклад національного життя міста. Факт, обставини, дії та злочини нацистської влади, еволюція його ставлення до «українського питання», загальний плин життя окупованого міста стають лише своєрідним фоном у розбраті українських національних сил.

У романі-хроніці послідовно описується поява в Києві похідної групи ОУН та їх діяльність, особливо підкреслено вади та прорахунки, зухвале ставлення як до німецької адміністрації, так і до місцевого населення, погану підготовленість та нерозуміння специфіки радянської людини. Мельниківці організували Українську Національну Раду, сподіваючись, що ця інституція розвинеться в репрезентативний політичний орган у Східній Україні [163, с. 77]. У Києві ОУН розгорнула масштабну культурну роботу, створивши Спілку українських письменників і налагодивши випуск газети «Українське слово». Але після заборони в листопаді 1941 р. і репресій ОУН зазнало найбільших втрат серед керівництва саме в Києві.

Докія Гуменна демонструвала неоднозначне ставлення до представників ОУН. Вона виявляла загальну прихильність до ідей націоналізму, навіть уважала за можливу співпрацю з нацистською Німеччиною, адже в часи імперіалістичних війн, великих світових і державних перетворень у світі всупереч намірам і незалежно від волі великих держав здійснюються геополітичні зміни, Може те, що здійснюється тепер у формі запеклої національної боротьби і ворожнечі народів, і є природний щабель до співробітництва націй.

Але відозви націоналістів називала неділовою маячнею, інтелігентськими ремінісценціями з погано й тенденційно складених шкільних підручників. Дуже добре, що вони хочуть самостійної держави, але чи бачать вони ті сили, які могли б не пропасти в пащі акул-сусідів? [113, с. 209].

Виклад роману ведеться від першої особи – молодій жінці Мар'яни, яка уважно спостерігає не тільки перебіг подій та діяльності представників політичної, наукової та творчої української еліти в умовах окупації, а й дає їм оцінки. Багато місця в творі відведено характеристикам окремих діячів ОУН, а саме Олені Телізі та її оточенню.

1943 року Д. Гуменною була написана повість-феєрія «Епізод із життя Європи Критської», частину якої 1948 р. вона опублікувала в журналі «Арка», а 1957 р. повна версія твору вийшла окремою книгою у Нью-Йорку (США). Саме цю роботу український літературознавець Григорій Костюк назвав «новітнім «виводом прав українського народу», адже однією із ключових проблем повісті є право України на незалежність і рівноправність серед європейських народів [207, с.64]. Але читачі, незважаючи на позитивні відгуки та рецензії, не зацікавились нею, і вона не мала популярності.

Ідея європейської інтеграції не була новою для західноєвропейського суспільства. Після Першої світової війни (1914-1918 рр.) було запропоновано низку проектів формування економічних і політичних блоків європейських капіталістичних країн – «Пан-Європи», «Європейської федерації», «Європейського союзу», Сполучених Штатів Європи і т.п. Однак для пересічної людини, особливо радянської, можливість такої трансформації Європи була маловідома або не відома зовсім.

Д. Гуменна, вказуючи на необхідність об'єднання європейських країн, 1943 року об'єктивно долучилась до плеяди європейських експертів, що наголошували на потребі злиття європейських промисловості, інфраструктури, освітнього та наукового простору тощо. Письменниця переконана, що ХХ століття – це час великих держав, і жодна невелика країна не може існувати самостійно, адже Європа – це «жива, неподільна істота, а не зшите з різнокольорових лоскутків

рядно, розвішане на мапі!» [92, с. 84].

Аналізуючи причини війн ХХ століття, Докія Гуменна дійшла власного висновку, що головною з них є відсутність «спільноти» в Європі. Остання в письменниці викликає асоціацію з безтурботною жінкою, яка мріє про спокій [294, с.356]. Довготривале ігнорування цього впливовими в міжнародній політиці країнами Західної Європи (Францією, Великою Британією) права націй на самовизначення (наприклад, українців), національних конфліктів (наприклад, в Югославії), нехтування національними інтересами, у ході проведення політики умиротворення агресора (наприклад, за рахунок Чехословаччини) є яскравим підтвердженням поглядів письменниці [132, с. 26]. Саме така нерішуча політика західних демократій дозволила домінувати агресивним тоталітарним режимам у Німеччині, Італії та СРСР.

Не менш вагомою причиною збройних конфліктів письменниця вважала перевагу раціонального над інтуїтивним (духовним). Вона вказувала на стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, який плекали всі народи Європи, удосконалення військової техніки упродовж останніх десятиріч та майже повну втрату європейцями духовного зв'язку з минулим, з історією, ігноруванням духовної частини життя, гуманізму.

Основні ідеї, які намагалась донести Докія Гуменна до читача, полягали в такому: по-перше, те, що Друга світова війна не принесла свободи народам Центрально-Східної Європи, а по-друге, перед усіма європейськими державами постало нелегке завдання пошуку компромісів між собою з метою подальшого об'єднання [63, арк. 182].

Д. Гуменна порушує питання місця України на політичній карті Європи та її можливої перспективи стати її невід'ємною частиною. Але для цього було необхідно позбавитись внутрішніх чинників, що призводять до розколу українського народу. Серед них вона виділяє домінування індивідуалізму в національному характері українців та їх легковірність; розбіжність у світосприйнятті українців Заходу і Сходу, адже вони є «продуктом різних окупацій» [92, с. 384]; довготривале панування іноземців-загарбників над нашим

народом.

Д. Гуменна вказує на ще один недолік українців – відсутність сильних неогоїстичних особистостей, здатних не лише мріяти, а й працювати, покладаючись тільки на свої сили, відмовившись від вузькопартійних чи групових інтересів.

У творі «Родинний альбом» (1971 р.) Д. Гуменна підкреслює цю «ваду» українців, що заважає створити їм свою державу. Ще з козацьких гасел «без холопа, без пана» транслюється небажання виділити з власного народу «пана» [*мається на увазі національну еліту* – авт.], який збудував би палаци, фортеці, університети. «Ця нездатність витворити з самих себе сильну централістичну владу обертається проти народу, бо замість своїх монархів і палаців постають чужі, а ми опиняємося під п'ятою загарбників» [107, с. 300].

Письменниця не підтримує жодної панівної доктрини, яка засліплює розум і серце, вважає їх такими, що не відповідають українським потребам. Тому одна з частин повісті «Епізод із життя Європи Критської» присвячена авторській демонстрації антагонізму між демократією і аристократією, при чому аристократія в письменниці асоціюється з партійним керівництвом СРСР, що при проголошеній рівності в реальності протиставляло інтелігенцію, пролетаріат і селянство; нацією і клас; ідею і матерію, раціональне та інтуїтивне. Докія Гуменна є безперечною прихильницею демократичного політичного режиму, націоналізму та єдності духовного матеріального, що не можуть існувати один без одного.

Хоч письменниця не раз наголошувала, що не має антибільшовицьких думок, бо вона – «продукт радянської системи», однак демонструвала негативне ставлення до ідеї класового суспільства, зокрема «диктатури пролетаріату». Вона переконувала, що «пролетар не має батьківщини... чого варт такий безбатченко?» [92, с. 113]. А нація, яка відчуває та зберігає свою єдність, скільки б не втрачала своєї державності, буде відроджуватись і розвиватись.

Письменниця звертає особливу увагу на колиску формування українського народу, якою вона вважала територію Наддніпрянщини, відхиляючи інші теорії.

Д. Гуменна вказує, що саме Україна є правонаступницею Київської Русі, а назва «Росія» є краденою [92, с. 64]. А бездержавність українців – результат інкорпорації українських земель до складу іноземних країн. Особливо руйнівний вплив чинили Російська імперія та СРСР. Тоталітарний режим Радянського Союзу вона ототожнювала з нацистським у Німеччині і не мала сумніву щодо його повалення з часом.

Письменниця, вказуючи на потребу Європи в Україні, пророкувала, що саме Україна стане «зародком майбутнього співжиття народів, що проросте ... з хаосу суперечностей» [92, с. 137].

На думку Д. Гуменної, Європа є своєрідним імперіалістичним утворенням. Тому вона відстоює право України на незалежність та самостійність поза межами об'єднаної європейської спільноти, але в тісній співпраці з нею. Адже Україна є європейською державою, а українці – частиною індоєвропейських народів. Однак, незважаючи на це, письменниця застерігає щодо можливої появи нової крайності: бездумне сліпе впровадження чужих порядків. Вона закликає до збереження давніх самобутніх українських традицій, їх розвитку та модернізації: «європейський одяг... А де ж він узявся, як не виробився з етнографічних одягів народів? То чому ми маємо переймати, а не розвивати свій? Пізно вже? Краще взяти готове? Так і побут, суспільні системи! А де ж наша творчість, про яку ми стільки кричимо? А сірість уніфікації!» [48, арк. 10]. Сліпе наслідування чужих традицій, проявів культури обурювало письменницю.

Таким чином, українська діаспорна письменниця Докія Гуменна вже у 40-х роках ХХ століття відстоювала ідею об'єднаної Європи, а єдиною перспективою розвитку України вбачала в її утвердженні у статусі суверенної, демократичної, правової держави та невід'ємної частини європейської сім'ї народів.

ВИСНОВКИ

1. Актуалізована джерельна база охоплює історіографічні, історичні джерела та літературні твори Д. Гуменної, що дає змогу узагальнити життя і творчість, соціокультурне та інтелектуальне середовище, реконструювати її історичні погляди.

Аналіз історіографії проблеми засвідчує, що на сьогодні немає комплексної наукової роботи, яка б висвітлила біографію та творчий шлях письменниці.

Для реалізації мети та завдань дослідження обрано жанр інтелектуальної біографії та виділено п'ять етапів життя й творчості Д. Гуменної: I – формування особистості, історичних зацікавлень, літературного хисту в перші роки навчання в КІНО; II – 1924-1941 рр. – участь у роботі спілки селянських письменників «Плуг» та поява перших друкованих творів, виключення письменниці з літературного життя Радянської України, підвищення інтересу до історичних наукових студій; III – 1941-1944 рр. – життя та літературна діяльність Д. Гуменної в роки нацистської окупації Києва і Львова та перелом світоглядних позицій письменниці, відмова від радянської ідеології; IV – 1945-1950 рр. – перебування в таборах для переміщених осіб (Ді-пі) Австрії та Німеччини, участь у МУРі; V – 1950-1996 рр. – еміграція до США, активна видавнича діяльність, участь в ОУП «Слово».

2. Важливу роль у формуванні особистості Д. Гуменної відіграло родинне середовище, де панувала повага до українських традицій. Нав'язування стереотипу другосортності жінки породило бажання утвердити особисту жіночу самодостатність і довести повноцінність жінки в суспільстві в різні історичні епохи.

В усталенні літературних та історичних зацікавлень Д. Гуменної велике значення мало спілкування зі ставищанськими викладачами історії (В. Самійленком) та історії української і світової літератури (поетом Д. Загулою).

Інтелектуальне зростання Д. Гуменної припадає на студентські роки, чому сприяли відповідне освітнє (лекції О. Грушевського, О. Оглоблина, М. Зерова) та

соціокультурне середовище, самоосвіта, цілеспрямованість і працьовитість. Бажання не виділятися серед пролетарського загалу, бути причетною до великих суспільних перетворень, гасла рівності чоловіка та жінки спричинили радянізацію світогляду Д. Гуменної та дистанціювання її від родини.

3. На літературну творчість Д. Гуменної вплинуло середовище української творчої інтелігенції (Б. Антоненко-Давидович, Т. Осьмачка, Г. Косинка, М. Галич). С. Пилипенко став «хрещеним батьком» її письменницького дебюту (1924 р.). Перші твори були написані в жанрі соцреалізму, але ідеологічно невитримане відображення радянської дійсності призвело до відсторонення її від літературного життя. Вона з острахом спостерігала події «великого терору», який знищив більшість її вчителів і колег.

Давнє зацікавлення міфологією та праісторією спонукало Д. Гуменну до участі наприкінці 1930-х рр. в археологічних розкопках трипільського поселення, знайомства з методикою роботи археолога і археологічною спільнотою (Т. Пассек, Є. Кричевський, М. Макаревич, В. Петров, Н. Кордиш та ін.).

4. Роки окупації Києва були для Д. Гуменної складними та небезпечними, адже в деяких її творах вгледіли антинімецькі позиції. Музей-Архів переходової доби вона вважала «підлабузництвом до німців», але робота в ньому дала їй можливість ближче познайомитися зі злочинами радянського режиму, що остаточно зневірило в радянській ідеології.

Конфронтація в середовищі української культурної та політичної еліти у поглядах на поточні проблеми і перспективи України не вплинули на послідовну позицію Д. Гуменної: працювати, покладаючись тільки на свої сили, відмовитись від групових інтересів. Вона критикувала Спілку українських письменників за авторитарність, фаворитизм і визнання таланту відповідно до партійної приналежності – усе це нагадувало їй методи більшовиків.

Плідним у творчому плані виявилось перебування Д. Гуменної у Львові, де відбулося зближення з широкими колами українства різних регіонів.

5. Важке матеріальне та побутове становище в Ді-пі та в перші роки по переїзді в США не завадили Д. Гуменній творчо реалізовуватися,

експериментуючи зі стилями і жанрами.

На еміграції, залишившись на самоті, Д. Гуменна практично відмовилась від особистого життя та присвятила себе письменництву, видавничій та літературно-організаційній діяльності. Переважна більшість творів була задумана та написана в Ді-пі, але видана там частково. Тільки в США, переважно власним коштом, Д. Гуменна завершила та видала свій творчий доробок. Однак схвалення її творів у колах літературознавців не гарантувало суспільний попит на них.

В організаційно-літературній діяльності Д. Гуменна відстоювала принципи свободи творчості, аполітичності, згуртованості письменницьких сил заради збереження і поширення української мови та літератури. Вона виступала проти бюрократизації, формалізму, ідеологічного диктату. Це виявилось в її діяльності в МУРі та ОУП «Слово». Найбільше вона боялась перетворення цих організацій на копію Спілки радянських письменників України на чолі з О. Корнійчуком.

6. Перебуваючи у вирі життя української діаспори, Д. Гуменна зосередилася на таких актуальних проблемах: 1) розшарування та протистояння різних суспільно-політичних, релігійних груп: націоналісти – «східняки» (колишні громадяни СРСР), греко-католики – православні; 2) поглиблення наукових досліджень історії та культури України для збереження національної ідентичності; 3) непорозуміння в літературному середовищі, що породжувало розрив мережі приватних і професійних зв'язків; 4) обмеженість контактів української діаспори з Батьківщиною.

7. У своїх реконструкціях історичного минулого Д. Гуменна оперувала як науковими підходами, так й інтуїтивним розумінням української історії та її можливого майбутнього.

Центральне місце в історіософії Д. Гуменної займала ідея спільного тотемного минулого народів Європи та Азії, що породжене Великою Матір'ю. Для неї тотемізм був не тільки первісною релігією, а складним суспільним устроєм або родиною, що включає людську і звірину складові. Феміністичні погляди письменниці та гендерні підходи чітко простежуються й у творах з історичної тематики.

Механізми міфотворчості та суспільне значення міфології Д. Гуменна свідомо переносила на художньо-історичний образ української історії, який мав викликати інтерес до минулого серед широкого загалу.

8. Цілісного уявлення про давню історію України в Д. Гуменної не склалось. Письменниця була переконана, що залюднення території України відбулось ще за часів палеоліту, а подальші періоди історії лише привносили щось нове у зовнішність, мислення, культуру місцевого населення.

Трипільля для Д. Гуменної було ідеальним матріархальним родовим суспільством з високою матеріальною та духовною культурою, яка стала частиною свідомості українців. Найкраще, на її думку, цей ментальний зв'язок демонструє традиційний український весільний обряд.

Розвиток ямної культури знаменував перехід до патріархального ладу, але зі збереженням деяких елементів матріархату. Це демонструє вивчення скіфської культури. На переконання Д. Гуменної, самобутність українського народу в різні історичні епохи не була знищена змішуванням осілих хліборобів і кочових скотарів, і до сьогодні зберігся «матріархальний хліборобський селянзм».

9. Зображення радянської дійсності в творах Д. Гуменної зазнало еволюції. Якщо в роботах, написаних в СРСР, критиці піддавалися лише її окремі негативні прояви, то в творах еміграційного періоду було засуджено радянський режим загалом.

Д. Гуменна вперше в українській літературі зобразила Голодомор 1932-1933 рр. як цілеспрямовану кампанію соціалістичної держави проти українського народу. Оригінальним є поєднання в її творчості, з одного боку, висвітлення психологічної деформації особистості, а з іншого – фізичного знищення найкращих представників інтелектуальної еліти тоталітарним режимом.

Неоднозначне ставлення демонструвала Д. Гуменна до представників ОУН. Виявляючи загальну прихильність до ідей націоналізму, вона критично ставилася до їх діяльності в окупованому Києві, закидала їм вузькопартійну замкненість, зверхність і недовіру до місцевого населення, нерозуміння специфіки свідомості радянської людини.

Причини Другої світової війни Д. Гуменна вбачала у втраті духовності та цивілізаційної єдності європейськими народами. Майбутнє Європи, на думку письменниці, полягає в об'єднанні політики, економіки, створенні єдиної європейської спільноти, невід'ємною частиною якої має стати заможна, державницька, високодуховна українська нація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

А) архівні джерела

Національний музей літератури України (м. Київ)

1. М 1297. Свідоцтво № 34/333 від 12.06.1922 р. Копія [№ 3580] про закінчення Ставищанської педагогічної школи, м. Ставище, Київської області, 21.07.1922, 1 арк.
2. М 1315. Довідка Гуменній Докії від МК письменників м. Київ на продуктову картку, 20.VIII. 1932, 1 арк.
3. М 1320. Свідоцтво Гуменної Докії про закінчення Державних курсів стенографії та машинопису, 05.07.1934 р., 1 арк.
4. М 1332. Трудовий список Гуменної Євдокії Кузьмівни (копія), 8 арк.
5. М 1339. Машинопис Докії Гуменної. Автобіографія. К., 01.08.1940 р., 2 арк.
6. М 1479. Свідоцтво № 43 Гуменної Докії про закінчення Жашківського двокласового сільського училища, 07.04.1916 р., 1 арк.
7. М 1481. Посвідчення № 370 – Спілки Селянських Письменників «Плуг», 4 арк.
8. Р 2278. Рукопис Гуменної Докії. Щоденник участі в археологічних розкопках трипільської культури в с. Халеп`я, 16.07.1938 – 20.08.1938 р., 48 арк.
9. Р 2279. Рукопис. Щоденник. 09.10.1939 – 21.11.1939 р., 46 арк.
10. Р 2280. Рукопис. Щоденник, 15.01. – 30.02.1940 р., 40 арк.
11. Р 2281. Рукопис. Щоденник, 19.03. – 08.05.1941 р., 25 арк.
12. Р-2407. Лист Докії Гуменної до Льони, 1 арк.
13. Р 2621. Докія Гуменна. Маленький всесвіт і безмежне Я. Повість. 1968, 68 арк.
14. Р 2900. Лист до Євгена Віталійовича Безносюка, 1 арк.
15. Р 2901. Листи до Євгена Віталійовича Безносюка, 1 арк.

16. Р 2775 Лист Льоні, 1 арк.
17. Р 2776. Лист до Євгена Віталійовича Безносюка, 1 арк.
18. Р 2777. Лист до Євгена Віталійовича Безносюка, 1 арк.
19. Р 2778. Лист до Євгена Віталійовича Безносюка, 1 арк.
20. Р 2796. Лист до Євгена Віталійовича Безносюка, 1 арк.
21. Р 2799. Лист до Євгена Віталійовича Безносюка, 1 арк.
22. Р 2905. Лист до Євгена Віталійовича Безносюка, 1 арк.

**Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України
(м. Київ)**

Ф. 1301. Черінь Ганна Іванівна.

Оп. 3.

23. Спр. 165. Лист Гуменної Д. до Дончука З., 1964. 1 арк.

Ф. 1398. Віта Вікторія Антонівна.

Оп. 1.

24. Спр. 50. Листи Гуменної Д. Нью-Йорк, б/д, 4 арк.

Центральний державний архів зарубіжної україніки (м. Київ)

Ф. 22. Черінь Ганна Іванівна.

Оп. 2.

25. Спр. 14. Черінь Г. «Браво, професоре!», «Велич Миколи Лисенка», «Виривати бур'ян поки зростеться» та ін. Статті суспільно-політичної тематики. Варіанти. [січень 1960] – 7 грудня 2007, б/д, 106 арк.

26. Спр. 97. Листування Черінь Г. з Шекериком, Лашенко Г., Лашенком О., ін.. щодо підготовки оповідання про Телігу О. та події 1942 у м. Київ (Україна), 78 арк.

27. Спр. 98. Листування Черінь Г. з Бакаєм [...], Бачинським Л.,

Безкоровайною-Стецьків Л., ін. з літературної тематики. 30 січня 1961 – 27 липня 1999, 6/д, 115 арк.

28. Спр. 101. Листування Черінь Г. з письменниками Дончуком З, Єнсенем-Полтавою Л., Ізарським О. 11 грудня 1960 – 20 серпня 1994, 115 арк.

29. Спр. 103. Листування Черінь Г. з письменниками Перебийносом П., Полет Ф., Понеділком [М] та ін. У справі є листи Самчука У., вітальні листівки вірші Черінь Г. 4 січня 1962 – 12 березня 2005, 125 арк.

30. Спр. 105. Листування Черінь Г. з редакторами періодичних друкованих видань Карпенком В., Коновалом О., Костюком Г. та ін. (18.01.1961 – 8.01.1999), 68 арк.

**Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту
мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН
України (м. Київ)**

Ф. 8. Інститут українського фольклору АН УРСР

31. Ф. 8-3. Од. зб. 264. Фольклорні матеріали експедиції до Одеської області в травні-червні 1939 р. Рукопис, 142 арк.

**Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім.
Т.Г. Шевченка НАН України (м. Київ)**

Ф. 195. Самчук Улас Олексійович (1905 – 1987)

32. Спр. 456. Листи У.О. Самчука до Докії Гуменної, 7 арк.

33. Спр. 1115. Листи Докії Гуменної до У.О. Самчука, 8 арк.

Ф. 215 Лавріненко Юрій Андріанович (1905 – 1987)

34. Спр. 116. Листи Докії Гуменної до Юрія Лавріненка. 01.06. – 27.11.1946 р., 21 арк.

35. Спр. 117. Листи Докії Гуменної до Юрія Лавріненка. 05.10.1947 –

03.09.1968, б/д, 20 арк.

36. Спр. 119. Листи Докії Гуменної до Юрія Лавріненка. 06.01. – 27.10.1949 р., 33 арк.

37. Спр. 133. Листи Л. Дражевської до Ю. Лавріненка. б/д, 14 арк.

38. Спр. 134. Листи Л. Дражевської до Ю. Лавріненка. 21.01.1950, 21.11.1950, б/д, б/д, 4 арк.

39. Спр. 218. Лист Євдокії Міщенко до Юрія Лавріненка (Дивнича). 04.04.1948 р., 1 арк.

40. Спр. 436. Лист Федора Бойка до Докії Гуменної. 15.01.1951 р., 1 арк.

41. Спр. 437. Поштові картки та листи Юрія Шереха до Юрія Лавріненка. 05.01. – 14.05.1950 р., 8 арк.

42. Спр. 439. Лист до Докії Гуменної [М. та Б. Гошовський]. б/д, 1 арк.

43. Спр. 441. Лист Докії Гуменної до Євгена [Блакитного]. 30.10.1950 р., 1 арк.

44. Спр. 442. Лист Докії Гуменної до Йосипа [Гірняка]. 29.02.1948 р., 1 арк.

45. Спр. 451. Лист Євдокії Міщенко до Докії Гуменної. 11.07.1950 р., 2 арк.

46. Спр. 548. Листи, листівки, поштові картки Юрія Шереха-Шевельова до Юрія Лавріненка. 24.09.1945 – 29.08.1951, 58 арк.

Ф. 226. Бойко-Блохин Юрій Гаврилович (1909 – 2002)

47. Спр. 386. Лист Докії Гуменної до Ю. Бойка. США, 09.04.1969, 1 арк.

Ф. 234. Гуменна Докія Кузьминівна (1904 – 1996)

48. Спр. 1. Докія Гуменна. Щоденник. Зошити 20, 21, 22, 23, 24. Роки : 1948, 1949, 1950. «5 зв'язка». 111 арк.

49. Спр. 2. Докія Гуменна. Щоденник. Зошити 25, 26, 27, 28, 29. Роки : 1950, 1951, 1952, 1953. «6 зв'язка». 110 арк.

50. Спр. 3. Докія Гуменна. Щоденник. Зошити 30, 31, 32, 33. Роки : 1953, 1954. «7 зв'язка». 111 арк.
51. Спр. 4. Докія Гуменна. Щоденник. Зошити 34, 35, 36, 37. Роки : 1954, 1955, 1956. «8 зв'язка». 110 арк.
52. Спр. 5. Докія Гуменна. Щоденник. Зошити 40, 41, 42. Роки : 1957, 1958. «10 зв'язка». 118 арк.
53. Спр. 6. Докія Гуменна. Щоденник. Зошити 43, 44, 45. Роки : 1958, 1959. «11 зв'язка». 104 арк.
54. Спр. 7. Докія Гуменна. Щоденник. Зошити: 46, 47, 48. Роки: 1959, 1960, 1961. «12 зв'язка», 137 арк.
55. Спр. 8. Докія Гуменна. Щоденник. Зошити: 49,50,51. Роки: 1961, 1962, 1963. «13 зв'язка», 107 арк.
56. Спр. 9. Докія Гуменна. Щоденник. Зошити 52, 53. Роки : 1964, 1965, 1966, 1967. «14 зв'язка». 107 арк.
57. Спр. 10. Докія Гуменна. Щоденник. Зошити 54, 55. Роки : 1968, 1969, 1970, 1971, 1972. «15 зв'язка». 104 арк.
58. Спр. 11. Докія Гуменна. Щоденник. Зошити 56, 57. Роки : 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977. «16 зв'язка». 112 арк.
59. Спр.12. Докія Гуменна. Щоденник. Зошити 58, 59. Роки : 1977, 1978, 1979, 1980. «17 зв'язка». 119 арк.
60. Спр. 13. Докія Гуменна. Щоденник. Зошити: 60, 61. Роки: 1980, 1981, 1982. «18 зв'язка», 104 арк.
61. Спр. 14. Докія Гуменна. Щоденник. Зошити: 62, 63, 64. Роки: 1982, 1983, 1984. «19 зв'язка», 126 арк.
62. Спр. 18. Докія Гуменна. «Іспит пам'яті. Перша серія – (Європа). Смерч. Частина VII. Не на Схід, а на Захід. Частина VIII». 283 арк.
63. Спр. 19. Докія Гуменна. «Іспит пам'яті. Частина IX Ой, Боже, наш, діпійський! Перша серія – (Європа). Знейдісненна дійсність. Частина X». 276 арк.
64. Спр. 20. Докія Гуменна. «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Хапайся за вітер.... Частина I. Загнуждана неможливість. Частина II» 227 арк.

65. Спр. 21. Докія Гуменна. «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Шляхетна фікція. Частина III». 190 арк.
66. Спр. 22. Докія Гуменна. «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Ізоляція. Частина IV. Пустеля. Частина V». 240 арк.
67. Спр. 23. Докія Гуменна. «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Кольорова терапія. Частина VI. Змаг Опіки з Долею. Частина VII». 284 арк.
68. Спр. 24. Докія Гуменна. «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Я мушу. Частина VIII. Чи ти працюєш? Частина IX». 251 арк.
69. Спр. 25. Докія Гуменна. «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Добра Богиня Вода. Частина X». 248 арк.
70. Спр. 26. Докія Гуменна. «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Чорторіки. Частина XI. Та й о! Програма. Частина XII». 275 арк.

**Науковий архів Інституту археології Національної академії наук
України (м. Київ)**

Ф. ПМК / Трипільська експедиція (1934-1936 рр.)

71. Спр. 172. Петров В. П. Щоденники розкопів «трипільської культури» в с. Халеп'є Київської області – 2 зош. олівцем, укр. мов, 1937 р., 174 арк. Кресленники на меліметровці різного розміру. 7 арк.

Ф. ІА / Трипільська експедиція

72. Спр. 354а. Петров В. П. Щоденник розкопів в с. Халеп'є. Уч. Коломийщина. Ділянка №17. 1938 р. Рукоп. олівцем. укр. мов., 1938, 66 арк. Кресленники на міліметр. 3 арк.
73. Спр. 358а. Т. С. Пассек. Краткий предварительный отчет о работах трипольской экспедиции в 1938 г. 17 арк.

Державний архів Київської області (м. Київ)

Оп. 1

Р – 2412 Музей-архів Переходової доби

- 74. Спр. 1. Книга наказів 1942 р., 32 арк.
- 75. Спр. 2. Положение, планы, отчеты и другие материалы о деятельности музея [апр.1942 – 29 апр. 1942], 47 арк.
- 76. Спр. 8. Отчеты сотрудников о работе от 29 апреля 1942 до 6 октября 1942 г., 116 арк.

б) опубліковані твори Докії Гуменної

- 77. Гуменна Д. Багато неба. Нью-Йорк: «Слово», 1966. 239 с.
- 78. Гуменна Д. Благослови, Мати! Нью-Йорк: «Слово», 1966. 282 с.
- 79. Гуменна Д. Благослови, Мати! К: КМ Academia, 1995. 287 с.
- 80. Гуменна Д. Велике Цабе. Нью-Йорк, 1952. 156 с.
- 81. Гуменна Д. Вірус. Радянська література. 1940. № 3. С. 57-87.
- 82. Гуменна Д. Вічні вогні Альберти. Едмонтон, 1959. 184 с.
- 83. Гуменна Д. Внуки столітнього запорожця. Торонто: Видавництво «Добра книжка». 1981. 143 с.
- 84. Гуменна Д. Дар Евдотеї: Іспит пам'яті. Кн. 1. Київ: Дніпро, 2004. 517 с.
- 85. Гуменна Д. Діти Чумацького шляху : роман у 4 книгах. Нью-Йорк: Науково-дослідне товариство української термінології, 1983. Кн. 1. 172 с.
- 86. Гуменна Д. Діти Чумацького шляху : роман у 4 книгах. Нью-Йорк: Науково-дослідне товариство української термінології, 1983. Кн. 2. 172 с.
- 87. Гуменна Д. Діти Чумацького шляху : роман у 4 книгах. Нью-Йорк: Науково-дослідне товариство української термінології, 1983. Кн. 3. 151 с.
- 88. Гуменна Д. Діти Чумацького Шляху: роман у 4 книгах. Нью-Йорк: Науково-дослідне товариство української термінології, 1983. Кн. 4. 217 с.
- 89. Гуменна Д. Ех, Кубань, ти, Кубань, хліборобна! Харків: Література і мистецтво, 1931. 49 с.

90. Гуменна Д. Жадоба. Оповідання. Нью-Йорк: «Слово», 1959. 222 с.
91. Гуменна Д. Золотий плуг. Роман. Нью-Йорк: «Слово» 1968. 294 с.
92. Гуменна Д. Епізод із життя Європи Критської. Нью-Йорк: «Слово», 1957. 143 с.
93. Гуменна Д. Із записної книжки. *Керма*. 1946. Ч. 1. С. 31 – 42.
94. Гуменна Д. Кампанія. Повість. Харків, Київ: Література і мистецтво, 1931. 111 с.
95. Гуменна Д. Куркульська вілія. 1948.
96. Гуменна Д. Листи із Степової України. *Плуг*. 1928. № 10
97. Гуменна Д. Листи із Степової України. *Scriptorium Nostrum*. 2015. №3. С. 265 – 273.
98. Гуменна Д. Мана. Повість. Нью-Йорк: Українсько-американське видавниче товариство, 1952. 100 с.
99. Гуменна Д. Минуле пливе в прийдешнє. Нью-Йорк: Видання 1978. 388 с.
100. Гуменна Д. Місія (Як народжувалися «Діти Чумацького шляху»). *Свобода. Український щоденник*. 1983. Ч. 154. С. 1 – 4.
101. Гуменна Д. Небесний змій. Нью-Йорк: Науково-дослідне товариство української термінології, 1982. 273 с.
102. Гуменна Д. Оповідання. *Альманах МУР*. 1946. Ч. 1. С.
103. Гуменна Д. Пастухи. *Плужанин*. 1925. № 6. С. 12 – 13.
104. Гуменна Д. Перший іспит кочовницького сина Чари. *Радянська література*. 1939. № 6. С. 70 – 89.
105. Гуменна Д. Премудрі розумники. *Керма*. 1946. Ч. 1. С. 57 – 71.
106. Гуменна Д. Прогулянка алеями мільйон століть. Нью-Йорк, Балтимор: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. 174 с.
107. Гуменна Д. Родинний альбом. Нью-Йорк: «Слово», 1971. 352 с.
108. Гуменна Д. Серед хмарочосів. Нью-Йорк: «Слово», 1962. 180 с.
109. Гуменна Д. Скарга майбутньому. Нью-Йорк: «Слово», 1964. 323 с.
110. Гуменна Д. Стрілка коливається. Нарис. Харків, Київ: Державне видавництво України, 1930. 30 с.

111. Гуменна Д. Чотири сонця. Нью-Йорк: «Слово», 1969. 251 с.
112. Гуменна Д. Хіба це справедливо. Сучасність. 1988. Ч. 9. С. 124 – 27.
113. Гуменна Д. Хрещатий яр. Нью-Йорк : «Слово», 1956. 489 с.
114. Гуменна Д. Хрещатий яр. К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. 408 с.
115. Д.Г. Позичені предки. *Керма*. 1946. Ч. 1. С. 157 – 163.
116. Листи Докії Гуменної до В. Пеппі.
117. Листи Докії Гуменної до Дмитра Нитченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yatran.com.ua/articles/563.html>

Опубліковані джерела та література

118. Абашина Н.С., Колеснікова В.А. Нарис історії Інституту археології. Інститут археології Національної академії наук України. 1918 – 2014. Київ: АДЕФ-Україна, 2015. С. 11 – 97.
119. Абліцов В.Г. Теліга Олена. Український Все-Світ. Т. 1. К.: КИТ, 2011. С. 293 – 295.
120. Агєєва В. Інтелектуальна біографія Соломії Павличко. *Дух і літера*. 2001. № 7 – 8. С. 248 – 261.
121. Агєєва В. Архетип та його витлумачення від К.Г. Юнга – психоаналітика до лінгвокогнітивної сучасності. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2013. Вип. 11. С. 18 – 26.
122. Антонюк Т. Особливості розвитку вищої освіти в Україні в 1920-х – 1930-х роках ХХ ст. *Українознавчий альманах*. 2008. Вип. 8. С. 198 – 201.
123. Андрєєв В. Віктор Петров: інтелектуальна біографія: дис. ... доктора. істор. наук : 07.00.06; Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2013. – 521 с.
124. Андрєєв В. Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого. Дніпропетровськ: Герда. 2012. 476 с.
125. Андрєєв В.М., Андрєєв С.С. Наукові та науково-популярні статті з вітчизняної історії, археології та етнографії в літературному журналі «Український Засів» (1942 – 1943) як засіб нацистської пропаганди на окупованій території України. *Пропаганда vs контрпропаганда у медіапросторі: минулу,*

сучасне, майбутнє. Запоріжжя: Інтер-М, 2018. С. 171 – 180.

126. Андреев В.М. «Интеллектуальная биография историка»:експлікація поняття. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. 2010. Вип. 5. С. 333 – 341.

127. Андреев В.М. Запорозький край та історія запорозького козацтва в рецепції Докії Гуменної. *Музейний вісник*. 2013. № 14. С. 281 – 285.

128. Андреев В. М. Інтегральний напрям сучасної історіографії: інтелектуальна історія. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. 2005. Вип.1. С. 17 – 23.

129. Андреев В. Скіфські студії Віктора Петрова. *Південний архів. Історичні науки*. 2009. Випуск 30. С. 138 – 147.

130. Андрусів С. Докія Гуменна. *Українки в історії*. Київ: Либідь, 2004. 326 с.

131. Атаманенко А. Українські інтелектуальні співтовариства в західній діаспорі: спроба типології. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. 2009. Вип. 4. С. 193–209.

132. Артеменко Ю. Докія Гуменна повертається на Батьківщину. УВПП. 2006. 69 с.

133. Базанов М. А. Интеллектуальная биография: контуры нового жанра в российской и украинской историографии. *Диалог со временем: альманах интеллектуальной истори*. М.: ИВИ, 2016. 400 с.

134. Басілія Х. Д. До історії Мистецького українського руху. *Наукові записки НАУКМА*. Київ. 2001. Т. 19. с. 51 – 55.

135. Барка В. Жовтий князь. Харків: Фоліо, 2014. 317 с.

136. Біляєв В. Вірний покликанню. Француженко-Вірний Микола Олександрович. Француженко-Вірний М. Заокеанські письменники України. Київ.: Смолоскип, 2015. С. 283 – 296.

137. Бибиков С.Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре: к истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на юго-востоке Европы. М.; Л.: Академия наук СССР, 1953. 458 с.

138. Білик І. Меч аріїв. К.: Веселка. 2003. 359 с.
139. Білоусов П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості. Житомир: Рута. 2009. 336 с.
140. Бонь О. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим у Києві в 1920-х рр.: соціальний контроль. *Київські історичні студії*. 2017. № 1 (4). С. 88 – 93.
141. Брюховецький В. День, що може вмістити вічність. Обрії особистості : Книга на пошану Івана Дзюби К.: Дух і літера, 2011. С. 185–205.
142. Буйських С. Б., Бунятян К. П. Славін Лазар Мойсейович. Інститут археології Національної академії наук України. 1918 – 2014. Київ: Адеф-Україна, 2015. С. 296 – 299.
143. Буряк Л. Фемінологія історична. Спеціальні історичні дисципліни. К.: Либідь, 2008. С. 495 – 503.
144. Васильєв В. От Киевской Руси к независимой Украине: новые концепции украинской истории. Национальные истории в советском и постсоветских государствах. М.: АИРО-XX, 1999. С. 209 – 231.
145. Ващенко В. Концепт «інтелектуальна біографія» та конструювання «наукових біографій» в українській історіографії. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. 2009. № 4. С. 475 – 486.
146. Відгуки читачів на книжку Докії Гуменної «Минуле пливе в прийдешнє». *Народна воля*. 1980. 21 лютого.
147. Відейко М.Ю. Т. Пасек – дослідниця трипільської культури. *Українознавство-2003: календар-щорічник*. Київ: Поліграфкнига, 2002. С. 222 – 224.
148. Верба І. Олександр Оглоблин. Життя і праця в Україні. Київ, 1999. 382 с.
149. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. Шлюбні обряди та звичаї на Україні. Прага, 1928. 280 с.
150. Водотика С.Г. Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування. Херсон: ХЮІ ХНУВС,

2006. 336 с.

151. Войтович В.М. Українська міфологія. К.: Либідь, 2017. 664 с.
152. Ганошенко Інтелектуальність в романі vs інтелектуальний роман: до проблеми дифініціювання жанру. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Вип. 5. С. 265 – 272.
153. Головченко В. Історико-інформаційна складова гібридної агресії Росії проти Української держави. *Науковий журнал*. 2017. № 1 (4). С. 35 – 45.
154. Голубенко С. Книжкова новина, що варта уваги молоді Докія Гуменна «Минуле пливе в прийдешнє». *Молода Україна*. 1980. Ч. 288. С. 8 – 9.
155. Горлиця Л. Казки Докії Гуменної. *Український голос*. 1982. № 50. С.9 – 10.
156. Горлиця Л. Таємниці – загадки землі. *Українські вісті*. 1978. Ч. 21 – 22. С. 17 – 18.
157. Горлиця Л. Фантастика чи факт? *Свобода*. 1982. Ч. 109. С.
158. Граков Б.Н. Каменское городище на Днепре. Материалы и исследования по археологии СССР. 1954. № 36. 240 с.
159. Гирич І. Чи суперечить національний міф історичній правді?. *Історія України*. 2001. № 2 (210). С. 4 – 5.
160. Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький (нарис інтелектуальної біографії). *Сучасність*. 1994. № 11.
161. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. Київ, 1996. 360 с.
162. Грушевський М.С. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка. 1991. 650 с.
163. Гунчак Т. ОУН і нацистська Німеччина: між колабораціонізмом та резистансом. *Український визвольний рух*. 2007. С. 61 – 80.
164. Гуцало Є. Голодомор. Сльози божої матері. К., 1990. С. 3 – 84.
165. Д.М. «Небесний змій» Докії Гуменної. *Нові дні*. 1983. Ч. 398. С. 21.
166. Даниленко В.Н. Энеолит Украины. Киев: Наукова думка, 1974. 257 с.
167. Девіс Н. Історія Європи. М.: АСТ, Транзит-книга, 2005. 943 с.

168. Державін В. Казка для дорослих, але молоді – скоріше містифікація. *Визвольний шлях*. 1953. Ч. 4. С. 37 – 38.
169. Джеймс Джойс. Улісс. Київ: Видавництво Жупанського. 2015. 736 с.
170. Документ доби. Публіцистика Уласа Самчука 1941 – 1943 рр. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2008. – 456.
171. Довганич Н. «Ми – всі сліпці. Бредемо у майбутнє навпомацки. Зрячі тільки в минуле»: динаміка пам'яті у романістиці Докії Гуменної. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. 2016. Вип. 2 (36). С. 107 – 113.
172. Домонтович В. Болотяна Лукроза. Календар-альманах. Мюнхен, 1948. С. 13 – 24.
173. Домонтович В. Доктор Серафікус. Без ґрунту. К: Критика, 1999. 381 с.
174. Дражевська Л. Перші кроки «недостріляних» українців у повоєнній Америці (очима свідка). *Слово і час*. 1991. № 10. С. 28 – 34.
175. Дюмезиля Д. Верховные Боги индоевропейцев. М.: Наука, ГРВЛ, 1986. 234 с.
176. Євтух В., Ковальчук О., Попок А., Трощинський В. Українська етнічність поза межами України. *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 1. С.48 – 57.
177. Ефименко. П.П. Первобытное общество. Очерки по истории палеолитического времени. Киев: Изд-во АН УССР. 1953. 664 с.
178. Живюк А. А., Комаренко Т. О. Самчук Улас Олексійович. Енциклопедія історії України: у 10 т. К.: Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 437.
179. Жила В. Про нову збірку оповідань. Докія Гуменна «Онуки столітнього запорожця». *Український голос*. 1984. Ч. 34. С. 9.
180. Жовтобрюх М.А. та інші. Куркульська контрабанда в літературі. *Плуг*. 1932. № 3. С. 67–72.
181. Журавський О. Між фактом і фантазією. *Вільний світ*. 1980. Ч. 15. С.6 – 7.
182. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. К.: Факт, 2007. 640 с.

183. Загребельний П. Роксолана. К.- А-ба-ба-га-ла-ма-га. 2003. 800 с.
184. Історіографічний словник. За ред. С.І. Посохова. Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. 320 с.
185. Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. Київ: Либідь, 1998. Кн. 1. 464 с.
186. Історія української літератури: у 8 т. К.: Наук. думка, 1970. Т.6: Література періоду боротьби за перемогу соціалізму (1917 – 1932). 516 с.
187. Історія української літератури: у 8 т. К.: Наук. думка, 1971. Т.7: Література періоду завершення будівництва соціалізму та Великої Вітчизняної війни (1933 – 1945). 402 с.
188. Ішук-Пазуняк Н. Вибрані студії з історії, лінгвістики, літературознавства і філософії. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2010. 536 с.
189. Калакура Я.С. Українська історіографія. К: Генеза, 2004. 496 с.
190. Капарулін Ю. Олександр Рябінін-Скляревський: інтелектуальна біографія історика (1878 – 1942 рр.). Херсон: Видавничий дім Гельветика, 2014. 236 с.
191. Качуровський І. Огляд книжки Докії Гуменної «Небесний змій». *Українські вісті*. 1985. Ч. 3. С. 4.
192. Кэмпбелл Дж. Маски бога. Созидательная мифология. Том I. Кн. 1. М.: Золотой Век, 1997. 332 с.
193. Кэмпбелл Дж. Мифический образ. М.: Изд-во АСТ, 2002. 686 с.
194. Кэмпбелл Дж. Мифы, в которых нам жить. К.: София; М.: ИД «Гелиос», 2002. 252 с.
195. Кібець Н. Докія Гуменна – Минуле пливе в прийдешнє. *Український голос*. 1978. Ч. 35.
196. Колесник І.І. Інтелектуальне співтовариство як засіб легітимації культурної історії України. ХІХ століття. *Український історичний журнал*. 2008. № 1. С. 169 – 193.
197. Колесник І.І. Українська історіографія: концептуальна історія. К.:

Вид-во Фенікс, 2013. 566.

198. Коломієць О.В. Проза Докії Гуменної (проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01; Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 18 с.

199. Коляструк О. Повсякденне життя інтелігенції УСРР в 1920-ті роки як об'єкт історичного дослідження. Історична пам'ять. 2015. №1. 160 – 165.

200. Комаренко Т. О. Шипович М. А. Влада і літературно-мистецька інтелігенція Радянської України: 20-ті роки XX ст. Київ: Інститут історії України. 1999. 63 с.

201. Кондрашевська Ю. Проблема збереження національної ідентичності української діаспори (на прикладі українців Канади в другій половині XX ст.). *Схід*. 2017. № 1. С. 64 – 69.

202. Корпусова В. Від упорядника. В. Корпусова. Петров В. Матері-родоначалницы. Антропоморфные изображения матерей-родоначалниц. Мислення родового суспільства (на підставі археологічних і етнографічних джерел). К., 2006. С. 91 – 96.

203. Копач О. Новий твір. *Новий шлях*. 1982. Ч. 3. С. 43.

204. Костюк Г. Вибрані праці: У 5 т. Київ: Смолоскип, 2015. Т.1: Літературознавство. Критика. 974 с.

205. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Кн. 1 / Г. Костюк. Едмонтон: КІУС, 1987. 743 с.

206. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади. Кн. 2 / Г. Костюк. Едмонтон ; Торонто: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1998. 607 с.

207. Костюк Г. На перехрестях життя та історії: До 70-річчя життя і 50-річчя літературної діяльності Докії Гуменної. *Сучасність*. 1975. № 3. С. 52 – 71.

208. Кульчицький С. В. Голод 1932–1933 рр. в Україні як геноцид. К., 2005. 220 с.

209. Курінний П. Лист-рецензія. Гуменна Д. Велике Цабе. Нью-Йорк, 1952. С. 144 – 148.

210. Куруківська О. Щоденникові нотатки Докії Гуменної у фондах Національного музею літератури України (загальний огляд та спроби аналізу деяких аспектів). *Національний музей літератури України: Пошуки, Дослідження, Перспективи*. 2011. Вип. 6. С. 228 – 241.

211. Лаврусенко М. Праісторія в українській літературі: проблема кореляції наукового і художнього пізнання. Кіровоград: ПП «Центр оперативної поліграфії», 2014. 252 с.

212. Лаврусенко М. Трипільський світ в художньому осмисленні Докії Гуменної (на матеріалі повісті «Велике Цабе»). *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2004. №3. С. 192 – 204.

213. Латышев В.В. Известия древних писателей греческих и о Скифии и Кавказе. Вестник древней истории. 1947. № 1 – 4; 1948. № 1 – 4; 1949. № 1 – 4.

214. Лопушан Т. Ідея абсурдності буття в романах Докії Гуменної «Хрещатий яр» та А. Камю «Чума». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2008. № 7 – 8. С. 19 – 21.

215. Любомирський С. Слідами заповіту: політ. роман-візія: в 3 т. Т.1: Поховайте – та вставайте!. Лондон: Укр. Вид. Спілка; Торонто: Гомін України, 1985. 371 с.

216. Любомирський С. Слідами заповіту: політ. роман-візія: в 3 т. Т.2: Кайдани порвіте! Лондон: Укр. Вид. Спілка; Торонто: Гомін України, 1985. 361 с.

217. Любомирський С. Слідами заповіту: політ. роман-візія: в 3 т. Т. 3: І вражою злою кров'ю – волю окропіте! Лондон: Укр. Вид. Спілка; Торонто: Гомін України, 1986. 472 с.

218. Малик В. Таємний посол. К.: Дніпро. 1986. 440 с.

219. Маловичко С.И. Интеллектуальная истории. *Теория и методология исторической науки: историографический словарь*. М., 2014. С. 135 – 137.

220. Маляр П. Минуле пливе в прийдешнє. *Українські вісті*. 1978. Ч. 33 – 34. С. 6 – 8.

221. Марунчак М. Історія українців Канади. Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1991. 515 с.

222. Маруняк В. Українська еміграція в Нмеччині і Австрії по другій світовій війні. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985. 435 с.

223. Марценішко В. Синтез історіософського та міфологічного у творчості Докії Гуменної. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки*. 2004. Вип. 58. С. 40 – 45.

224. Масненко В.В. Історична думка та націє творення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст. Київ, Черкаси: Відлуння – Плюс, 2001. 440 с.

225. Мироненко М. До статті В. Чапленка. *Вільний світ*. 1980. Ч. 10. С. 6 – 9

226. Михайленко Г. Олександр Лотоцький (1879 –1939 рр.): інтелектуальна біографія історика. Херсон: Видавничий дім Гельветика, 2014. 312 с.

227. Міщенко Д. Синьоока Тивір. К.: Дніпро 1985. 411 с.

228. Мовша Т.Г. Скарб прикрас з пізньюотрипільського поселення в с.Цвіклівці. *Археологія*. 1965. Вип. XVIII. С. 161 – 170.

229. Мушинка М. «Докія Гуменна і її «Діти...». *Слово і час*. 1993. № 1. С.26–35.

230. Мушинка М. П'ять разів «похоронена», а все ж таки жива. *Сучасність*. 1995. № 4. С. 139 – 143.

231. Нейман А.М. Биография.в истории экономической мысли и опыт интеллектуальной биографии Дж. М. Кейнса. *Диалог со временем: альманах интеллектуальной истори*. 2002. Вип. 8. С. 8 – 31.

232. Несіна О. «Родинний альбом» Гуменної та «Золота гілка» Фрейзера. *Нові дні*. 1971. Ч. 263. С. 13 –15.

233. Николук Т. Інтертекстуальність як спосіб «інакомовлення» у повісті Докії Гуменної «Небесний змій». *Слово і час*. 2005. № 10. С. 22 – 30.

234. Онишкевич Л. Гуменна Докія. Енциклопедія української діаспори. Нью-Йорк. Чикаго, 2009. Кн. 1.С. 192 – 193

235. Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк Торонто: Життя і мисль. 1965. 242 с.

236. Пассек Т.С. Периодизация трепольских поселений. *МИА*. 1949. № 10.

237. Пепа В. Воскресіння Докії Гуменної. Гуменна Д. Дар Евдотеї. Іспит пам'яті. К.: Дніпро. 2004. С. 7 – 9.

238. Піскун О. Ю. Українське письменство 20 – 30-х років: феномен «людей зі страху». *Вісник Черкаського університету. Серія: філологічні науки*. 2005. Випуск 67. С. 36 – 45.

239. Петров. В. Лист-рецензія. Гуменна Д. Велике Цабе. Нью-Йорк, 1952. С. 149 – 155.

240. Петров В. Етногенез слов'ян. Джерела, стан розвитку і проблематика. К., 1972. 214 с.

241. Петров В.П. Основні проблеми фольклору і ідеології первіснообщинного періоду. Мислення родового суспільства (на підставі археологічних та етнографічних джерел). К.: ІМФЕ ім.М.Рильського НАН України, 2006. С. 7 – 86.

242. Петров В. Матери – родоначальниці. Антропоморфные изображения матерей – родоначальниц. Мислення родового суспільства (на підставі археологічних та етнографічних джерел). К.: ІМФЕ ім. М.Рильського НАН України, 2006. С. 97 – 149.

243. Петров В. Походження українського народу. Регенсбург: Українська Студентська Громада, 1947. 77 с.

244. Петров В. Скіфи. Мова і етнос. К. : Наук. думка, 1968. 149 с.

245. Петров В. П. Скіфська релігія. Імена скіфських божеств у Геродота. *Археологія*. 1963. Т. 15. С. 19 – 32.

246. Петров В. Діячі української культури (1920–1940 рр.) – жертви більшовицького терору. К.: Воскресіння, 1992. 80 с.

247. Пилипенко С. В чім помилка Д. Гуменної? *Плуг*. 1929. № 1. С. 43 – 47.

248. Пісочинець С. Трохи про шанобу, трохи про жадобу... *Нові дні*. 1960. Ч. 129. С. 15 – 19.

249. Плазова Т. Діяльність наукових та освітньо-виховних осередків української діаспори у повоєнні роки. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2013. Вип. 25. С. 147–152.

250. Погрібний А. Повернення Докії Гуменної. Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття: У 3 кн. К.: Дніпро, 1994. Кн. 1. С. 444 – 452.

251. Погрібний А. Поклик дужого чину: статті, портрети, силуети, наближення, публіцистика. Київ: ВЦ «Просвіта», 2009. 680 с.

252. Полонська-Василенко Н. Київ часів М.Зерова та П. Филиповича. Полонська-Василенко Н. Спогади. С. 318 – 336.

253. Попова Т.Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика. Одесса: Бондаренко М. А., 2017. 456 с.

254. Приймаченко І. За корінну перебудову пролетарсько-колгоспної літератури. *Молодий більшовик*. 1932. № 2. С. 25 – 26.

255. Прилуцький В. Побут студентів в УСРР в 1920-х рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2006. № 15. С. 85 – 107.

256. Репина Л.П. «Персональная история»: биография как средство исторического познания. *Казус: индивидуальное и уникальное в истории*. 1999. Вып. 2. С. 76 – 100.

257. Репина Л.П. Историческая биография и интеллектуальная история. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. 2009. Вып. 4. С. 337 – 464.

258. Рижов С. О. Кандиба (Ольжич) – славетний український археолог. О. Ольжич. Археологія. К.: Видавництво імені Олени Теліги. 2007. С. 5 – 20.

259. Родигіна В. Докія Гуменна: шукання себе у спогадах часів еміграції. *Дивослово*. 2014. № 4. С. 45-51.

260. Родигіна В.Ю. Мемуаристика Докії Гуменної: інтерпретація української ідентичності в літературі та культурі : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01; Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2010. 16 с.

261. Родигіна В. Творчість Докії Гуменної в контексті літератури української еміграції та діаспори. *Вісник Запорізького осередку вивчення української діаспори*. 2009. Вып. 7. С. 45 – 59.

262. Розмова з читача з автором («Чотири сонця» Д. Гуменної). *Нові дні*.

1971. Ч. 262. С. 19 – 20.

263. Розмова читачів з автором (Докія Гуменна «Минуле пливе в прийдешнє»). *Українські вісті*. 1978. Ч. 24.

264. Романчук І. Орда. К.: Український центр духовної культури, 1994. 111 с.

265. Романенчук Б. Азбуковник: Енциклопедія української літератури. Філядельфія, 1973. Т. 2. 536 с.

266. Романенчук Б. Докія Гуменна. Скарга майбутньому. *Київ*. 1964. № 5. С. 166.

267. Романенчук Б. Докія Гуменна. Хрещатий Яр. *Київ*. 1958. № 3. С. 139 – 140.

268. Романенчук Б. З мандрівки по книгарських полицях. *Київ*. 1958. № 3. С. 40 – 48

269. Рудик С.Я. Переселення українських біженців і переміщених осіб до США та Канади після Другої світової війни: причини, особливості, наслідки (1945 – 1953 рр.): автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 „Всесвітня історія “. К., 2003. 20 с.

270. Руденко М. Хрест. К.: Смолоскип, 1996. 60 с.

271. Рудинський М.Я. Кам'яна Могила, К., 1961.

272. Рыклин Г. Проказы тети Хиври. *Известия*. 1929. № 3. С. 37.

273. Рябченко О. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації. Харків: ХНАМГ, 2012. 456 с.

274. Садівська Т. Твори Докії Гуменної в контексті “наукової белетристики”. *Слово і час*. 2004. №3. С. 70 – 76.

275. Салата О. О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті України та в зоні військової адміністрації (червень 1941 – 1944рр.). Донецьк : Норд Прес, 2010. 361 с.

276. Самчук У. Марія. Київ: Смолоскип, 2014. 224 с.

277. Самчук У. Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи. Вінніпег, 1979. 355 с.

278. Самчук У. Ост: роман у 3 томах: Т 1. Морозів хутір. Регенсбург: видання Михайла Борецького, 1948. 584 с.

279. Самчук У. Ост: роман у 3 томах: Т.2. Темнота. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1957. 495 с.

280. Самчук У. Ост: роман у 3 томах: Т.2. Втеча від себе. Вінніпег: видання Товариство Волинь, 1982. 429 с.

281. Саранча Г. Докія Гуменна: проблема становлення та початок літературної творчості письменниці. *Наукові записки. Серія: Літературознавство. Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка*. Тернопіль, 2013. Вип. 37. С. 137 – 150.

282. Сачко Д. В. Докія Гуменна: життя радянської студентки 1920-х рр. (за матеріалами художніх творів та спогадів письменниці). *Scriptorium Nostrum*. 2014. № 1. С. 87 – 197.

283. Сачко Д. В. Докія Гуменна – співзасновниця Організації українських письменників «Слово». *Scriptorium nostrum*. 2018. № 1. С. 122 – 131.

284. Сачко Д. В. Ідея об'єднаної Європи у поглядах Докії Гуменної. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. Харків. 2017. Вип. 25. С. 120 – 125.

285. Сачко Д. В. «Листи із Степової України» Докії Гуменної. *Scriptorium nostrum*. 2015. № 3. С. 259 – 265.

286. Сачко Д.В. Скіфська проблематика у творчості Докії Гуменної. *Scriptorium Nostrum*. 2017. № 1 (7). С. 38 – 49.

287. Сачко Д.В. Участь Докії Гуменної у трипільській експедиції Державної академії історії матеріальної культури на поселенні Коломийщина І. *Scriptorium Nostrum*. 2017. № 2 (8). С. 295 – 302.

288. Сачко Д. В. Формування особистості та історичних зацікавлень Докії Гуменної. *Scriptorium Nostrum*. 2016. № 1 (4). С. 59 – 67.

289. Сварог В. Життя і смерть Петра Поліщука (Докія Гуменна «Серед хмаросягів»). *Нові дні*. 1962. Ч.153. С. 13 – 15.

290. Сварог В. Книга, що будить думки (Докія Гуменна: Вічні вогні Альберти. Едмонтон. 1959 р.). *Нові дні*. 1959. Ч. 112. С. 19 – 21.
291. Скляреко С. Володимир. К. Дніпро. 1987. 547с.
292. Скорина Л. Література та літературознавство української діаспори. Черкаси Брама-Україна, 2005. 384 с.
293. Слово читача про книжку Докії Гуменної «Минуле пливе в прийдешнє». *Промінь*. 1979. Лютий. С.13.
294. Смолич І. Докія Гуменна. «Минуле пливе в прийдешнє». Розповідь про минуле. Видання Української Вільної Академії Наук у США, Нью-Йорк, 1978. Стор 384 з ілюстраціями в тексті. *Народна воля*. 1978. Ч. 35. С. 5 – 6.
295. Смолій І. Серед нової тематики. *Свобода*. 1962. Ч. 181. С. 2.
296. Соколишин О. Докія Гуменна. Минуле пливе в прийдешнє. Розповідь про минуле. Видання УВАН. Серія: із нашого минулого, Нью-Йорк, 1978. Стор. 384. *Українська книга*. 1978. Ч. 4. С. 115.
297. Сорока П. Докія Гуменна. Літературний портрет. Тернопіль: Арій, 2003. 495 с.
298. Стебун І. За радянську літературну класику. *Літературна критика*. 1940. Ч. 8 – 9.
299. Степаненко М. Перечитуючи роман Докії Гуменної «Діти Чумацького Шляху». *Америка*. 1983. Ч. 136. С.
300. Стех Я. Століття Докії Гуменної [Електронний ресурс]. Українознавство: електронне наукове фахове видання. 2004. № 2 (11). С. 147–148. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/text.html?id=1064&number=50&category=2&skip=20>.
301. Сухіно-Хоменко В. Думки з приводу... Із степових нотаток. *Критика*. 1931. № 3. С. 87 – 109.
302. Тарнавський О. Літературний шлях Докії Гуменної. Відоме й позавідоме. К.: Час, 1999. С. 30 – 35.
303. Тарнавський О. Шостий з'їзд українських письменників в еміграції. *Слово: збірник українських письменників*. 1983. № 10. С. 440 – 453.

304. Тарнавський О. Об'єднання українських письменників «Слово». *Слово: збірник українських письменників*. 1990. № 12. С. 169 – 219.

305. Тетерина Д. Об'єднання українських письменників «Слово» на еміграції в Європі. Київ; Мюнхен: МВЦ «Медінф.рм», 2005. Т. 1: Історія, літературознавство. 2005. 262 с.

306. Трощинський В.П. Українці в світі. К.: Альтернативи, 1999. 352 с.

307. Українська Літературна Енциклопедія: В 5 т. / Редкол.: І. О. Дзеверін (відповід. ред.) та ін. К.: Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. Т. 1: А-Г. 536 с.

308. Фарбер А. Лживая повесть. *Правда*. 1940. № 295. С. 4.

309. Федорівський С. Археологія й література. *Свобода*. Ч. 184. С. 3.

310. Філіпенко О. І. Естетичні функції символів у творчості Докії Гуменної [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2017. 22 с.

311. Філіпенко О. І. Символіка значень образу матері в казці-есеї «Благослови, Мати!» Докії Гуменної. Сучасна українська нація: мова, історія, культура: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю. 2016. С. 386 – 387.

312. Філіпенко О.І. Фольклорні мотиви у творі Докії Гуменної «Благослови, Мати!». *Вісник Запорозького національного університету. Філологічні науки*. 2016. № 2. С. 233 – 235.

313. Француженко-Вірний М. Француженко-Вірний М. Багрянний І. Заокеанські письменники України. Київ.: Смолоскип, 2015. С. 31 – 44.

314. Француженко-Вірний М. Барка В. Заокеанські письменники України. Київ.: Смолоскип, 2015. С. 45 – 52.

315. Француженко-Вірний М. Кациельсон А. Заокеанські письменники України. Київ.: Смолоскип, 2015. С. 190 – 117.

316. Француженко-Вірний М. Костецький І. Заокеанські письменники України. Київ.: Смолоскип, 2015. С. 119-123.

317. Француженко-Вірний М. Полтава Л. Заокеанські письменники України. Київ.: Смолоскип, 2015. С. 133 – 138.

318. Француженко-Вірний М. Костюк Г. Заокеанські письменники України. Київ.: Смолоскип, 2015. С. 233 – 239.
319. Француженко-Вірний М. Лавріненко Ю. Заокеанські письменники України. Київ.: Смолоскип, 2015. С. 241 – 255.
320. Француженко-Вірний М. Шевельов Ю. Заокеанські письменники України. Київ.: Смолоскип, 2015. С. 271 – 280.
321. Фрэзер Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. Т. 1. М.: ТЕРРА-Книжный клуб. 2001. 528 с.
322. Хвиля А. Зустріч. *Критика*. 1929. № 5. С. 3 – 24.
323. Хвиля А. Нотатки про літературу. *Критика*. 1930. № 4. С. 3 – 24.
324. Хоруженко Х. Стан здоров'я студентів УСРР у 1920-ті роки. *Схід*. 2014. № 2 (128). С. 116 – 119.
325. Цалик С.М., Селігей П.О. Олександр Корнійчук: Таємниці червоного Шекспіра. Таємниці письменницьких шухляд: Детективна історія української літератури. К.: Наш час, 2010. С. 116 – 139.
326. Чапленко В. Про одне псевдонаукове видання. *Вільний світ*. 1979. Ч. 45. С. 6 – 8.
327. Чапленко В. Про одне псевдонаукове видання (закінчення). *Вільний світ*. 1979. Ч. 46. С. 6 – 7.
328. Черемошний Д. Фрагментарний огляд. *Критика*. 1928. Ч. 5. С. 116 – 117.
329. Читачі про «Родинний альбом» Докії Гуменної. *Нові дні*. 1972. Ч. 273. С. 29 90 31.
330. Читачі про «Родинний альбом» Докії Гуменної. *Нові дні*. 1973. Ч. 278. С. 25 – 26.
331. Чого ми хочемо. *МУР. Збірник літературно-мистецької проблематики*. 1946. Ч. 1. С. 3–7.
332. Чуб Д. Нова книжка Докії Гуменної («Онуки столітнього запорожця»). *Українські вісті*. 1982. Ч. 21. С. 5.
333. Чубынский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в

Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования. 1872 – 1878.

334. Швець Т.В. Щоденник Докії Гуменної: типологія жанру, історико-літературний контекст [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2017. 19 с.

335. Шептицька Т. «Хрещатий яр» Докії Гуменної: кийівські голоси воєнного минулого. *Studia Methodologica*. Тернопіль: ТНПУ, 2011. Вип. 32. С. 223–226.

336. Шерех Ю. Третя сторожа. Балтимор-Торонто, Смолоскип, 1991. 454 с.

337. Шовкопляс І.О. Основи археології. К: Радянська школа, 1964. 270 с.

338. Шостак О. О. Досвід війни в романі Докії Гуменної «Хрещатий Яр». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Філологічні науки*. 2015. Вип. 40. С. 44 – 48.

339. Юнг К. Архетип и символ. М.: Ренесанс, 1991. 304 с.

340. Якубова Л., Примаченко Я. В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 544 с.

341. Юриняк А. Мозаїка смішного і сумного в нашому житті в американському місті. *Молода Україна*. 1962. Ч. 99. С. 11 – 15.

342. Юриняк А. Що стверджує і до чого кличе «Розповідь про Трипілля» Докії Гуменної. *Українські вісті*. 1979. Ч. 4. С. 6 – 8.

343. Яремчук В. Українська історіографія: суспільно-політична історія. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. 288 с.

344. Ясь О.В. Міф історичний [електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: т. 6: Ла-Мі. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2009. – 790 с. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Mif_istorychny

345. Ясь О.В. Поняття «стиль мислення»: функціональність, зміст, інструментальний потенціал. *Історичний журнал*. 2006. № 6. С. 52 – 61.

346. Armstrong J. A. Myth and History in the Evolution of Ukrainian History. Potichnyj P.J., Raeff M., Pelenski J., Zekulin G. (eds). *Ukraine and Russia in Their*

Historical Encounter. Edmonton, 1992. P. 135 – 136.

347. Berlin I. *My Intellectual Path*. London, 2000. 398 p.

348. Brown D. *Richard Hofstadter: An intellectual biography*. Chicago; London: The University of Chicago Press, 2006. 358 p.

349. Colwell B. *Hayek's Challenge: An intellectual biography of F. A. Hayek*. Chicago: University of Chicago Press, 2003. 396 p.

350. Fitzgerald K. *The Face of the Nation. Immigration, the State and the National Identity*. Stanford University Press. Stanford, California. 1996. 285 p.

351. Hall J.A. *Ernest Gellner: An intellectual biography*. Montreal, 2010. 486 p.

352. Johnston B. V. *Pitirim A. Sorokin: An intellectual biography*. Kansas, 1995. 477 p.

353. Wolker D. William Jaffé, Officier de liaison intellectual. *Research in the History of Economic Thought and Methodology*. Greenwich, Conn: JAI Press, 1983. Vol. 1: *The Craft of the Historian of Economic*. Edited by Warren J. Samuels. P. 19 – 39.

354. Wolker D. Keynes as a Historian of Economic Thought: The Perspectives of the General Theory. *Research in the History of Economic Thought and Methodology*. Greenwich, Conn: JAI Press, 1986. Vol. 4. Edited by Warren J. Samuels. P. 1 – 36.

ДОДАТКИ

Додаток А

Бібліографія праць Докії Гуменної

Неопубліковані праці

1. Гуменна Д. Данапріс, 1991. Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 33.
2. Гуменна Д. «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Хапайся за вітер.... Частина I. Загнuzдана неможливість. Частина II». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр.19. 227 арк.
3. Гуменна Д. «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Шляхетна фікція. Частина III.». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр.20. 190 арк.
4. Гуменна Д. «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Ізоляція. Частина IV. Пустеля. Частина V». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 21. 240 арк.
5. Гуменна Д. «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Кольорова терапія. Частина VI. Змаг Опіки з Долею. Частина VII». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 22. 284 арк.
6. Гуменна Д. «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Я мушу. Частина VIII. Чи ти працюєш? Частина IX». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 25. 251 арк.
7. Гуменна Д. «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Добра Богиня Вода. Частина X». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 26.

248 арк.

8. Гуменна Д. «Дар Евдотеї. Друга серія – (Америка). Чорторіки. Частина XI. Та й о! Програма. Частина XII». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 27. 275 арк.

9. Гуменна Д. «Іспит пам'яті. Перша серія – (Європа). Смерч. Частина VII. Не на Схід, а на Захід. Частина VIII». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 18. 283 арк.

10. Гуменна Д. Край без міру, 1990. Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 32. 75 арк.

11. Гуменна Д. Тайнопис кам'яної книги, Край без міру, 1990. Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 35. 185 арк.

12. Гуменна Д. Щоденник. Зошити 20, 21, 22, 23, 24. Роки : 1948, 1949, 1950. «5 зв'язка». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 1. 111 арк.

13. Гуменна Д. Щоденник. Зошити 25, 26, 27, 28, 29. Роки : 1950, 1951, 1952, 1953. «6 зв'язка». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 2. 110 арк.

14. Докія Гуменна. Щоденник. Зошити 30, 31, 32, 33. Роки : 1953, 1954. «7 зв'язка». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 3. 111 арк.

15. Гуменна Д. Щоденник. Зошити 34, 35, 36, 37. Роки : 1954, 1955, 1956. «8 зв'язка». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 4. 110 арк.

16. Гуменна Д. Щоденник. Зошити 40, 41, 42. Роки : 1957, 1958. «10 зв'язка». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 5. 118 арк.

17. Гуменна Д. Щоденник. Зошити 43, 44, 45. Роки : 1958, 1959. «11 зв'язка». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 6. 104 арк.

18. Гуменна Д. Щоденник.. Зошити: 46, 47, 48. Роки: 1959, 1960, 1961. «12 зв'язка», Спр. 7.137 арк.

19. Гуменна Д. Щоденник.. Зошити: 49,50,51. Роки: 1961, 1962, 1963. «13 зв'язка», Спр. 8. 107 арк.

20. Гуменна Д. Щоденник. Зошити 52, 53. Роки : 1964, 1965, 1966, 1967. «14 зв'язка». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 9. 107 арк.

21. Гуменна Д. Щоденник. Зошити 54, 55. Роки : 1968, 1969, 1970, 1971, 1972. «15 зв'язка». Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 10 . 104 арк.

22. Гуменна Д. Щоденник. Зошити 56, 57. Роки: 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977. 16 зв'язка. Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, – Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 11. 112 арк.

23. Гуменна Д. Щоденник. Зошити 58, 59. Роки : 1977, 1978, 1979, 1980. 17 зв'язка. Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Ф. 234 Д. Гуменна. Спр. 12. 119 арк.

24. Гуменна Д. Щоденник участі в археологічних розкопках трипільської культури в с. Халеп`я, 16.07.1938–20.08.1938 р., Національний музей літератури України. Р 2278. 48 арк.

25. Гуменна Д. Щоденник. Рукопис. 09.10.1939–21.11.1939 р.,

Національний музей літератури України. Р 2279. 46 арк.

26. Гуменна Д. Щоденник. Рукопис. Національний музей літератури України. Р 2280. 15.01.–30.02.1940 р., 40 арк.

27. Гуменна Д. Щоденник. Рукопис. Національний музей літератури України. Р 2281. 19.03.–08.05.1941 р., 25 арк.

Опубліковані праці

28. Гуменна Д. Абстрактна справа. *Український вісник*. 1944.

29. Гуменна Д. Багато неба. Нью-Йорк: «Слово», 1966.

30. Гуменна Д. Барбос п'ятий. *Дорога* 1943. ч.10.

31. Гуменна Д. Благослови, Мати! Нью-Йорк: «Слово», 1966. 282 с.

32. Гуменна Д. Благослови, Мати! К: КМ Academia, 1995. 287 с.

33. Гуменна Д. Велике Цабе. Нью-Йорк, 1952. 156 с.

34. Гуменна Д. Вифлеємська зірка. *Український вісник*. 1945.

35. Гуменна Д. Вірус. *Радянська література*. 1940. № 3. С. 57–87.

36. Гуменна Д. Вічні вогні Альберти. Едмонтон, 1959. 184 с.

37. Гуменна Д. Внуки столітнього запорожця. Торонто: Видавництво «Добра книжка». 1981. 143 с.

38. Гуменна Д. Дар Евдотеї: Іспит пам'яті. Кн. 1. Київ: Дніпро, 2004. 517 с.

39. Гуменна Д. Два вечори. *Вечірня година* 1943. ч.12.

40. Гуменна Д. Дві. *Вечірня година* 1943. ч.8.

41. Гуменна Д. Діловий підхід. *Нові дні*. 1970 ч. 245–246.

42. Гуменна Д. Діти Чумацького шляху: роман у 4 книгах. Мюнхен: Українська трибуна. 1948. Кн. 1. 140 с.

43. Гуменна Д. Діти Чумацького шляху: роман у 4 книгах. Мюнхен: Українська трибуна. 1948. Кн. 2. 167 с.

44. Гуменна Д. Діти Чумацького шляху: роман у 4 книгах. Мюнхен: Українська трибуна. 1948. Кн. 3. 165 с.

45. Гуменна Д. Діти Чумацького шляху: роман у 4 книгах. Нью-Йорк.

1951. Кн. 4. 247 с.

46. Гуменна Д. Діти Чумацького шляху: роман у 4 книгах. Нью-Йорк: Науково-дослідне товариство української термінології, 1983. Кн.1. 172 с.

47. Гуменна Д. Діти Чумацького шляху: роман у 4 книгах. Нью-Йорк: Науково-дослідне товариство української термінології, 1983. Кн.2. 172 с.

48. Гуменна Д. Діти Чумацького шляху: роман у 4 книгах. Нью-Йорк: Науково-дослідне товариство української термінології, 1983. Кн.3. 151 с.

49. Гуменна Д. Діти Чумацького Шляху: роман у 4 книгах. Нью-Йорк: Науково-дослідне товариство української термінології, 1983. Кн.4. 217 с.

50. Гуменна Д. Діти Чумацького Шляху: роман у 4 кн., передм. А. Погрібний. К.: Український Центр духовної культури, 1998. 576 с.

51. Гуменна Д. Ех, Кубань, ти, Кубань, хліборобна! Харків: Література і мистецтво, 1930.

52. Гуменна Д. Епізод із життя Європи Критської. Нью-Йорк: «Слово», 1957. 143 с.

53. Гуменна Д. Жадоба. Оповідання. Нью-Йорк: «Слово», 1959. 222 с.

54. Гуменна Д. Золотий плуг. Роман. Нью-Йорк: «Слово» 1968. 294 с.

55. Гуменна Д. Ідеї бувають всякі. *Слово: альманах*. 1973. 5.

56. Гуменна Д. Із записної книжки. *Керма*. 1946. Ч. 1. С. 31–42.

57. Гуменна Д. Кампанія. Повість. Харків, Київ: Література і мистецтво, 1931. 111 с.

58. Гуменна Д. Кімната з примусом. *Наші дні*. 1944.

59. Гуменна Д. Крилате письмо. *Дорога* 1943.

60. Гуменна Д. Куркульська вілія. *Дозвілля*. 1944.

61. Гуменна Д. Куркульська вілія. Зальцбург: Нові дні, 1946, 43 с.

62. Гуменна Д. Листи із Степової України. *Плуг*. 1928. № 10

63. Гуменна Д. Листи із Степової України. *Scriptorium Nostrum*. 2015. № 3. С. 265–282.

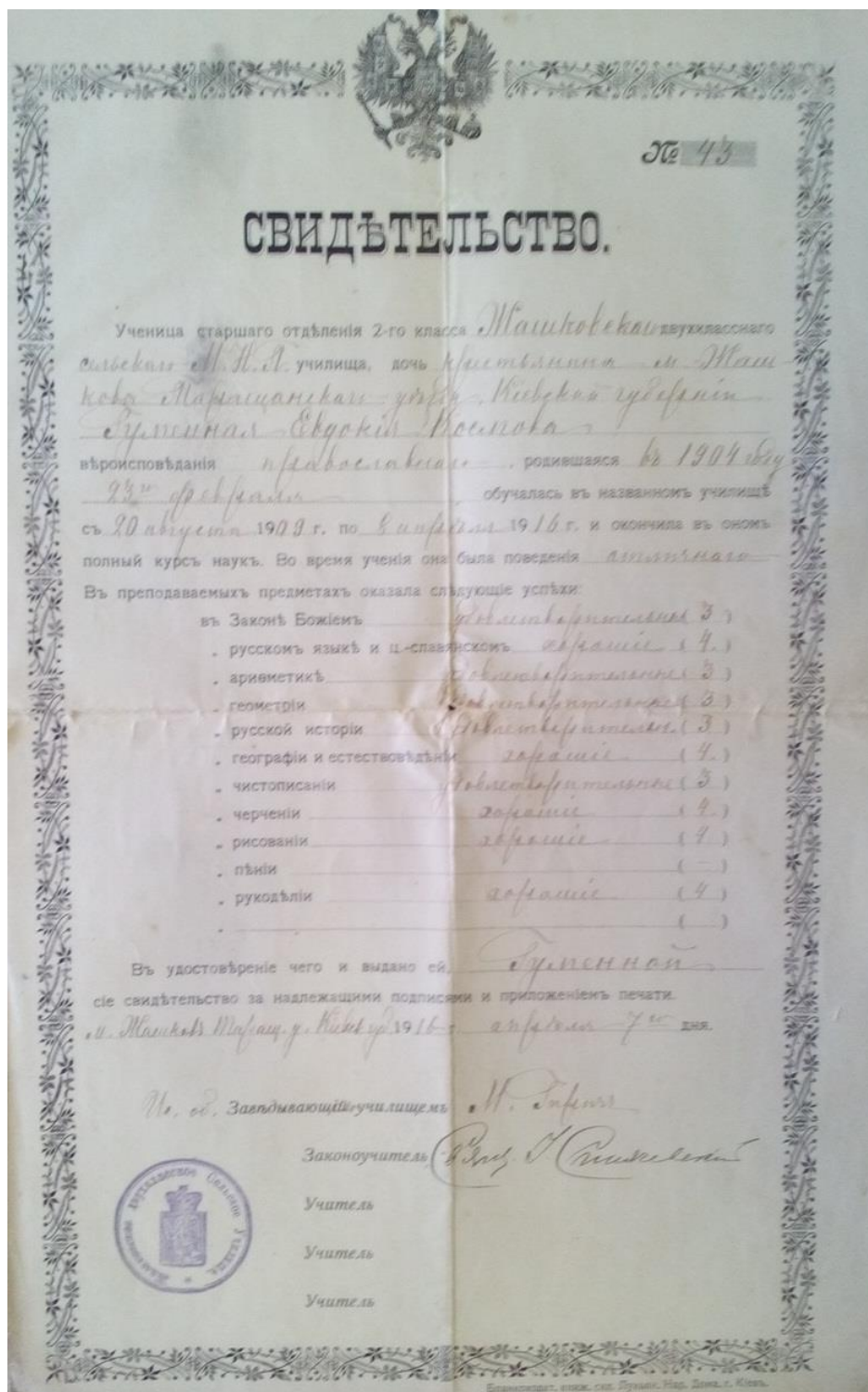
64. Гуменна Д. Лілея і ряса. *Слово: альманах*. 1962. № 1.

65. Гуменна Д. Мана. Повість. Нью-Йорк: Українсько-американське видавниче товариство, 1952. 100 с.

66. Гуменна Д. Минуле пливе в прийдешнє. Нью-Йорк: Видання 1978. 388 с.
67. Гуменна Д. Місія (Як народжувалися «Діти Чумацького шляху»). *Свобода. Український щоденник*. 1983. Ч. 154. С. 1–4.
68. Гуменна Д. На натягненій струні. *Наші дні*. 1943.
69. Гуменна Д. Невільник. *Українські вісті*. 1943. 12 листопада
70. Гуменна Д. Небесний змій. Нью-Йорк: Науково-дослідне товариство української термінології, 1982. 273 с.
71. Гуменна Д. Оповідання. *Альманах МУР*. 1946. Ч. 1.
72. Гуменна Д. Пастухи. *Плужанин*. 1925. № 6. С. 12–13.
73. Гуменна Д. Перший іспит кочовницького сина Чари. *Радянська література*. 1939. № 6. С. 70 – 89.
74. Гуменна Д. Пахощі польових квітів. *Літаври*. 1941. ч. 2.
75. Гуменна Д. Премудрі розумники. *Керма*. 1946. Ч. 1. С. 57–71.
76. Гуменна Д. Прогулянка алеями мільйон століть. Нью-Йорк, Балтимор: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. 174 с.
77. Гуменна Д. Романтична пригода Рудольфа Уберменша. 1973. ч. 279.
78. Гуменна Д. Родинний альбом. Нью-Йорк: «Слово», 1971. 352 с.
79. Гуменна Д. Серед хмарочосів. Нью-Йорк: «Слово», 1962. 180 с.
80. Гуменна Д. Скарга майбутньому. Нью-Йорк: «Слово», 1964. 323 с.
81. Гуменна Д. Сойки, їсти! *Нові дні*. 1969. Ч. 233. С. 11–14.
82. Гуменна Д. Стрілка коливається. Нарис. Харків, Київ: Державне видавництво України, 1930. 30 с.
83. Гуменна Д. Трипільська статуетка. *На зміну*. 1939. № 1.
84. Гуменна Д. Хіба це справедливо. *Сучасність*. 1988. Ч. 9. С. 124–127.
85. Гуменна Д. Хрещатий яр. Нью-Йорк : «Слово», 1956. 489 с.
86. Гуменна Д. Хрещатий яр. К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. 408 с.
87. Гуменна Д. Чорне – це біле. *Львівські вісті* 1943. 29 жовтня.
88. Гуменна Д. Чотири сонця. Нью-Йорк: «Слово», 1969. 251 с.
89. Гуменна Д. Як у казці. *Нові дні*. 1966. Ч. 196. С. 3 – 4.

Документальні джерела

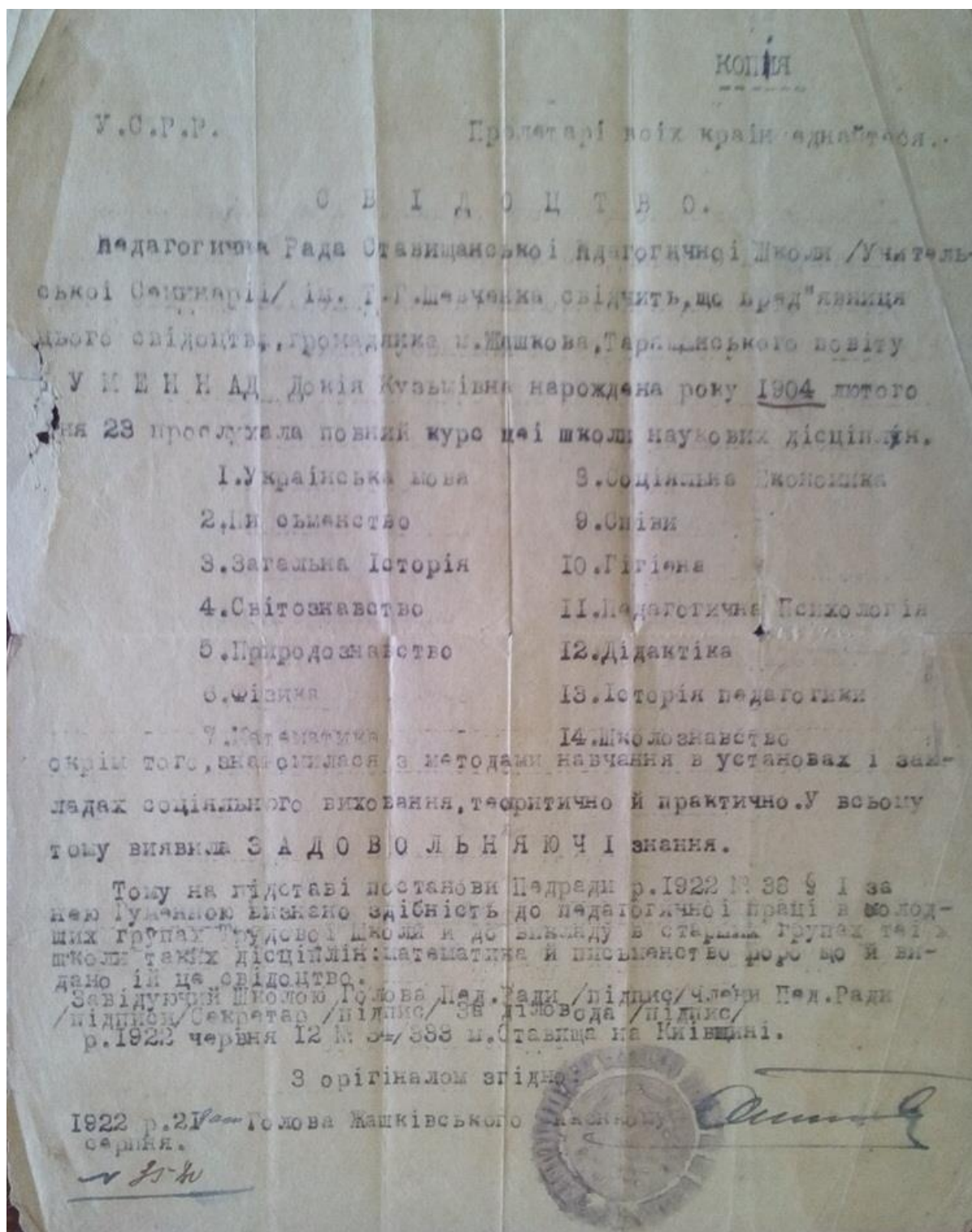
Додаток Б. 1.

Свідощтво про закінчення Жашківської початкової школи (1916 р.).

Фото. [6]

Національний музей літератури України (м Київ)

Свідомство про закінчення Ставищанської педагогічної школи (1922 р.).

Фото. [1]

Національний музей літератури України (м Київ)

Додаток Б. 3

**Спілка Селянських Письменників
„ПЛУГ“**

Пред'явник цього Докія
(ім'я)
Гуменна
(прізвище)

є дійсно член Спілки Селянських
Письменників «ПЛУГ».

Адреса: м. Київ
(село) (волость)
В. Ж. Р. Ч. Б. П. С. П. Кор. 18
(повіт) (губерня)

Вступив у Спілку: 20/1 24р.
(чис., міс., рік)

Власноручний підпис: Ткард.

Вніс членську внеску Ткард.
(вступну)
Ткард.
(річну) (річну) (річну)

Печать організації *Пігниси* *С. М. Шевченко*
Г. М. Шевченко

ПЕЧАТ Спілки Селянських Письменників «ПЛУГ»

**Членський квиток Спілки селянських письменників «Плуг» Докії
Гуменної (1924 р.). Фото. [7]**

Національний музей літератури України (м Київ)

Додаток Б. 4.

ДРУГИЙ ПОДІЛ
ДАНИ ПРО ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ

В хронологічному порядку зазначити: зарахування, призначення, звільнення, усунення, в посади, виконання окремих завдань, заохочування, нагороди, кари та штрафи, що зв'язані з проходженням служби (судові й адміністративні), відпустки.

№ запису	ДАТА			ФАКТ
	Рік	Міс	Чи-сло	
1	1926	березень		м. Запоріжжя викладач мови в трудовій школі
2	1927	липень		вигідна стаж, переїхав до Києва
3	1927			Товаришчий співробітник видавництва
4	1933	жовтень	12	Пом. зав. сектору Київ. конструкторської фірми
5	1934	травень	12	керівник роботи стенографістки
6	1934	липень	16	Обліз, посада біометристки
7	1935	липень	1	Звільнення з роботи в Обліз, за звільненням
8	1936	VI	1	Правління на посади стенографістки позаштатно
9	1936	VII	13	Призначення на посади стенографістки, згідно постанови НКЗ в Укр. Інституті Біології та Медичині
10	1937	VII	5	Звільнення в зв'язку з потребою інституту мати машинистку-стенографістку

Секретар інституту *Л. Яс*

ВТОРОЙ РАЗДЕЛ
ДАНИЕ О ПРОХОЖДЕНИИ СЛУЖБЫ

В хронологической последовательности указывать: зачисления, назначения, увольнения, освобождения от должности, выполнения особых заданий, поощрения, награждения, наказания и взыскания, связанные с прохождением службы (судебные и административные), отпуска.

ПІДСТАВА ОСНОВАНИЕ		УВАГА ПРИМЕЧАНИЯ
4	довідка Забудини, зі слів	
5	різні джерела, зі слів	
6	довідка № 65, 18/35р.	
7	Наказ № 221 Обліз-Київ	
8	Обліз <i>Київ</i> (відпис)	
9	Наказ № 1445 на довідку № 2-05/2	15.11.36
10	довідка № 1208 б/з 16/07/36 р.	
11	Наказ № 528 13/VI-1936 р.	
12	Наказ № N	

БІОЛОГІЯ ТА МЕДИЦИНА

Фото. Трудовий список Докії Гуменної до 1937 р. [4]

Національний музей літератури України (м. Київ)

Особисті фото

Додаток В.1

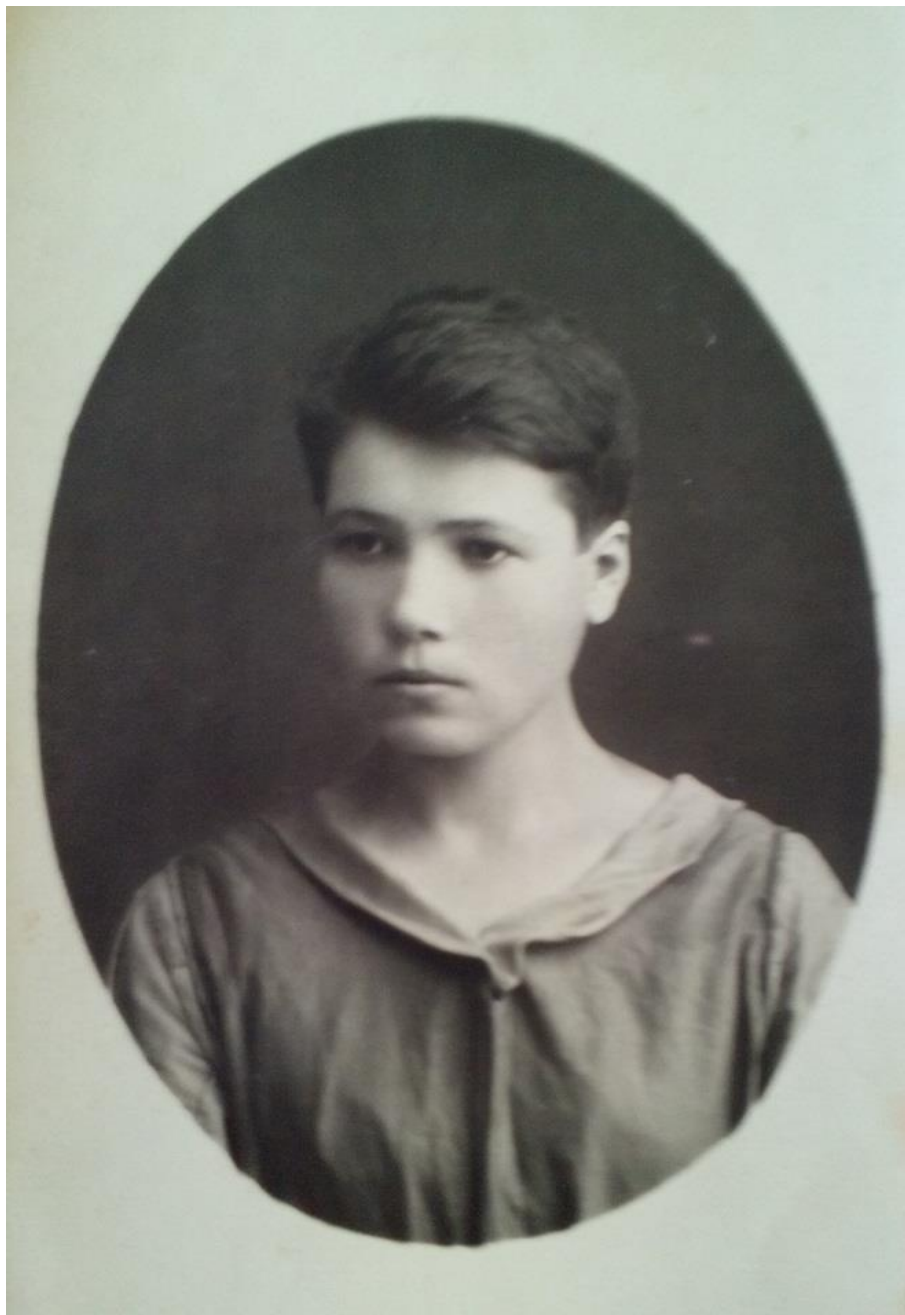

Фото. Докія Гуменна, 1922 р.

Національний музей літератури України (м Київ)

**Фото Докії Гуменної (перша з права), із сестрами
Оленою, Ганною, братом Миколою.**

Національний музей літератури України (м. Київ)

**Фото. Докія Гуменна. Нью-Йорк (США) (1957 р.)
Національний музей літератури України (м. Київ)**

Епістолярні джерела

Додаток Г. 1

13 травня, 1998, Нью-Йорк

До
Євгенія Віталійовича
Безносюка

Шановний! Дорогий Євгене Віталійовичу!

Дякую за Вашого зворушливого листа, вкрай несподіваного. Навіть не знаю, як звертатися, дп... Вас чи Тебе. Сприймаю, як продовження того Віті, що виростав на очах. Отже, я схильна звертатися до тебе, як до внука, шр воно, власне, й виходить. А може це "ти" неприйнятне?

Листа від сестри Льони я не дістала, Я тільки прочитала в газеті, що на вечорі 25-го лютого були родичі, а які? Чомусь організатори не подали мені адреси сестри і я чекала, що ось вона обізветься. Отже, ще раз дякую за вістку і ініціативу налагодження зв'язку.

Тепер я написала до Олени Кузьмівни листа і чекаю від неї відповіді. Подала свій телефон. Мій такий: 1 -212-475-37-32

В коротких словах про себе. Живу я в Нью-Йорку з 1950-го року, Старалася при всіх обставинах видати свої книжки. Це є у дальшому тягові книжки, ще не виданої "Дар Евдотеї". Тепер я на пенсії, живу на 15-му поверсі у однокімнатному мешканні, де є все, потрібне для одної людини. В останні чотири роки вхопив мене артрит і я щораз більше скорочуюся в своїх задумах і справах, саме тепер, коли передо мною широко розчинені двері, А я - старушка з паличкою і ще слава Богу, що перейду один квартал. Такої подорожі, щоб до Києва, вже мені не витримати і Києва мені не бачити.

Напиши про себе. Скільки тобі років? Яка твоя професія? Чи маєш сім'ю? Хто зберігав мій архів/рукописи/ і фота? Я була певна: шр все пропало.

До речі: як знайде таке, щоб від цього звільнитися, то в Києві є ДЕРЖАВНИЙ МУЗЕЙ ЛІТЕРАТУРИ, 252030, КИЇВ, Вул. Леніна 11. Вони писали мені, щоб я вислала їм. ^{адресу} Подаю на всякий випадок.

Щодо того, ким ти себе почуваш, то я думаю так: весь твій родовід по лінії батьків, мамів, дідів-прадідів - український і ти від того не можеш втікати, а мова - діло набуте і я ж знаю всіх - і Гуменних,

Лист Докії Гуменної до Євгена Безносюка, 1998 р. Фрагмент фото.
Національний музей літератури України (м. Київ)

До правління МУР'у

Два роки тому я з радістю підписалася під декларацією письменницького об'єднання МУР, віривши у те, що проголошено в ній, - ~~що~~ у "об'єднання мистців слова, щоб у товариській співпраці змагати до вершин справжнього мистецтва", у "гасло досконалого ідейно і формально зрілого, вічно шукаючого мистецтва".

Там тільки було написано не "шукаючого", а "укаючого". Минуло два роки - і я переконалася, що даремно виправила це слово. МУР за цей короткий час став організацією не шукаючого, а укаючого мистецтва. Небагато, лише два роки проби - і МУР став уже не організацією товариської співпраці, а організацією роз'єднаної гризні, сімейності, ареною змагання за престиж і командування, зневаги колег по об'єднанню у підложжю якої лежить конкуренція. Окремі члени пішли на службу до приватних власників, або ворогуючих між собою політичних партій. За два роки сенс МУР'у вивітрився і МУР опинився на грані розкладу. МУР неспроможний керувати літературним процесом і направляти його в нормальне здорове річисте, а плентається в хвості безладної стихії.

В декларації проголошено було також розгортання видавничої діяльності. І на це МУР не спромігся. Ті самі члени, які тепер на службі у приватника, могли б з успіхом змонтувати МУР'івську кооперативну видавничу базу (приватники також з нічого починали, з циклостилю), а це єдине було б ~~поносивши~~ основою впливів МУР'у і провідної ролі його в літературному та громадському житті, - в протилежність до сучасної ситуації.

МУР виявив себе неспроможним консолідувати українські письменницькі сили, один за одним відходяць від нього письменники. Самі ж члени правління більше прислужуються до роз'єднання, розрекламуючи ~~шпін~~ себе аж до непристойності і ігноруючи, аж до тенденційно-зневажливого, ~~отже й~~ ворожого насвітлювання у пресі творчості своїх колег.

Вважаю своїм обов'язком скласти цю заяву до правління МУР'у, бо - або члени у товариській співпраці мусять одне з одного поправляти, або ж такі члени, яких всіляко забивають і скидають з рахівниць, не мають чого в МУР'і робити.

Я маю велику потребу в літературному об'єднанні, здекларованому так, як проголосив МУР на початку свого існування. Але поденний досвід і практика переконують мене, що в такому МУР'і, як його бачу - не маю чого робити. Як досі мусіла йти власними шляхами, так і тепер доведеться, - бо ніколи не погоджуся я на ту суспільну мораль, яка набула найширших прав у МУР'і

Докія Гуменю

ІЗ.УП.47.

Лист Докії Гуменної до Правління МУРу, 1947 р. Фото.
Інститут літератури НАН України (м. Київ)

3 червня, Нью-Йорк, 93.,

Дорога Льоно!

З радістю пістала я, нарешті, твого листа, цю першу вістку від тебе за 50 років. Я не раз намагалася уявити, що там з тобою діялося, і з Ганею та Вітею, але ніяких вісток не було і я почала думати, що ви пропали в останніх днях війни і повороту червоних. Уявлялися різні капри. Всіх вас не можу уявити і іншими, як були в тих роках. А ти пишеш, що Ганя жила ще до 1981р. Та й Вітя недовго пережив Ганю?

Як ти прожила? Чи все в тому самому Київторзі працювала? Які попії були в родині? Як це Вітя опинився в Москві і там, як я здогадуюсь, заснував свою родину. Ото дзвонила Маруся, то я здогадуюсь, що це Вітіна вдова, а Євгенова/чи Жені/мама, Тішуся, що вони дуже добре ставляться до тебе і прагнуть у своїй сім'ї.

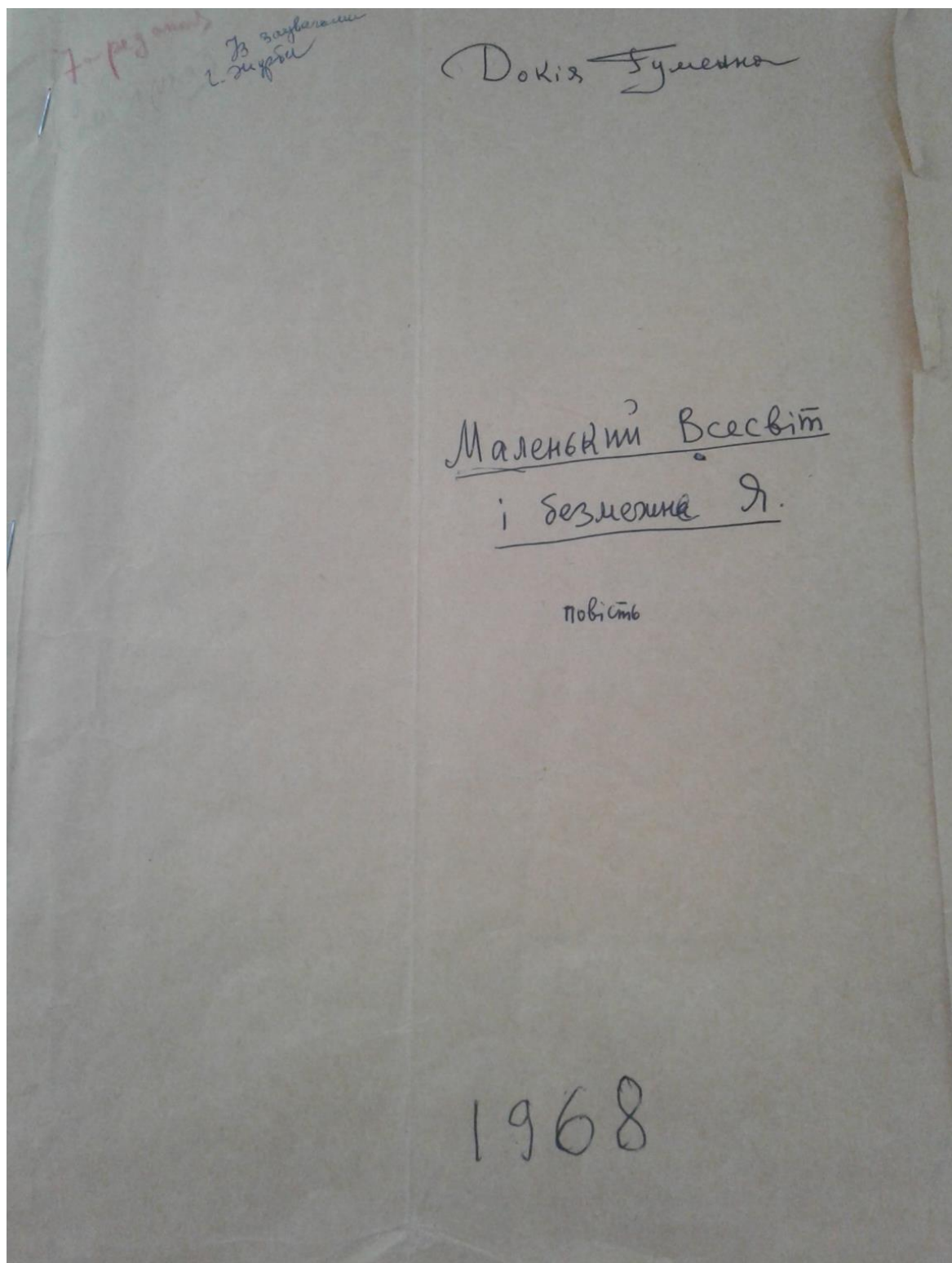
Багато питань у мене. Що це за вулиця Празька? Це не Лук'янівка? Якийсь новий район? Вилно, що це новобудова. На якому поверсі ти живеш? Чим ти хворієш? Хто тобі допомагає, от хоч би робити закупки. Чи ця Маруся живе з тобою постійно, чи це тільки тимчасово? Чи є трохи зелені на твоїй вулиці біля дому? Це дуже добре, що маєш телефон, але як ти глухнеш, то як же можеш порозуміватися?

Я також три рази вже глухла. Перші рази ^{с. 18, 19} само випійшло, а останнє ^{с. 18, 19} прийшлося в клініці робити промивання і тепер чую, але не зовсім, та добре хоч так, бо глухому погано.

Моє здоров'я теж неважнецьке. Артрит, найбільше болить права нога в коліні. Було вже шість приступів гострого болю, тепер не так гостро, я можу непалеко біля хати ходити в своїх малих справунках, за хату заплатити, тощо/купити, що тут близько є. Але боюсь, щоб не повернулися ті гострі болі, що вхопить і тоді неможливо поворухнутися. тому не їзжу лесь далеко. Моє мешкання на 15-му поверсі, з вікна можу бачити зелень, дерева, можна й посиліти на лавочці. І це вся "моя природа". Колись їздила на океан /це 40 хвилин їзди підземкою, та ще багато сходами вниз-угору. А тепер ні. Так само їздила я щороку на Провінну неділю до українського православного цвинтаря, уковїнське село (автобус, година їзди). На Проводи тули з'їжджаються всі з усієї США та Канади, можна було хоч кого побачити. ... Дуже любила я на Провіди там бути. А вже три роки не їду, щоб не вхопив мене новий приступ серця, американської України.

Лист Докії Гуменної до Льони (сестра), 1993 р. Фрагмент фото.

Національний музей літератури України (м. Київ)

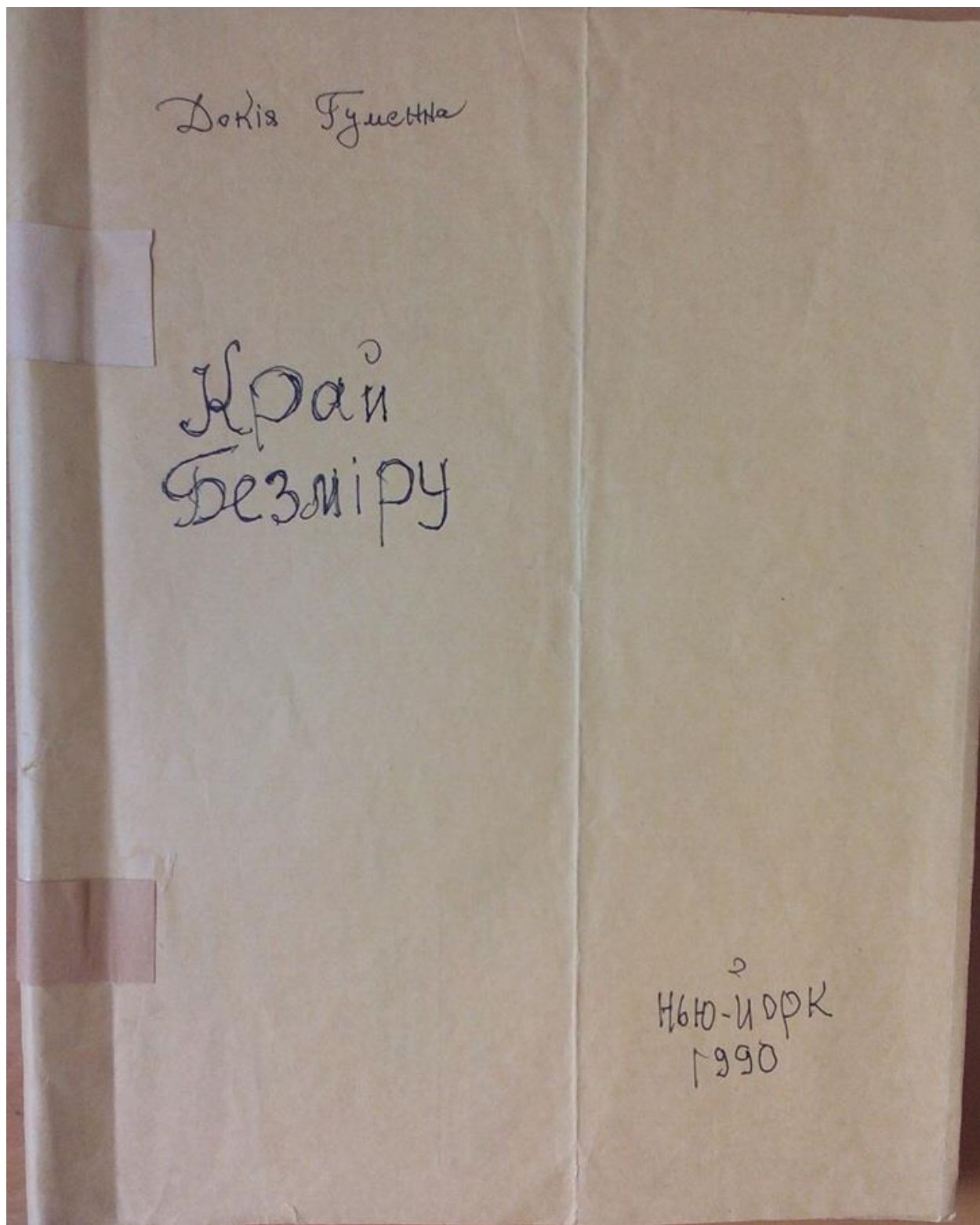
Титульна сторінка повісті «Маленький всесвіт і Безмежне Я»», 1968 р.

Фото

Національний музей літератури України (м. Київ)

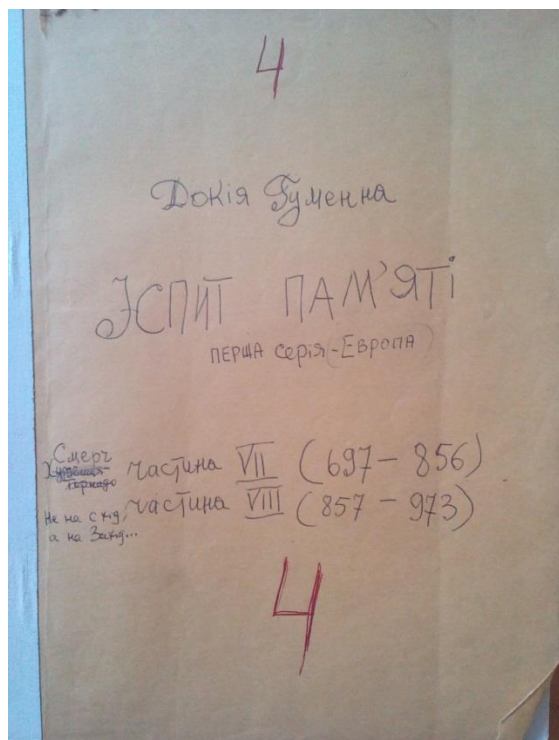
**Титульна сторінка роману-повісті «Данапріс», 1991 р. Фото
Інститут літератури НАН України (м. Київ)**

Титульна сторінка повісті-фантазії «Край Безміру» (1990 р). Фото
Архів відділу Інститут літератури НАН України (м. Київ)

Титульні сторінки спогадів Докії Гуменної

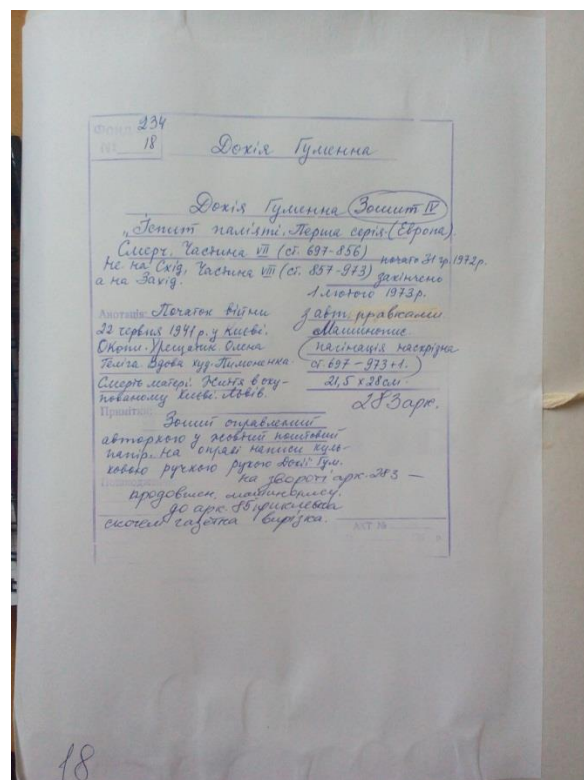
Додаток Ж.1

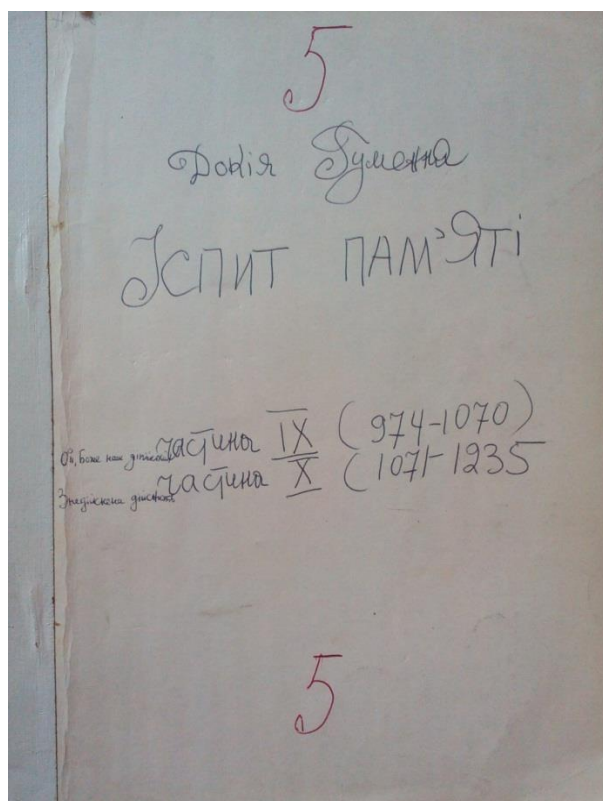

Титульна сторінка спогадів Докії Гуменної «Іспит пам'яті». Фото Інститут літератури НАН України (м. Київ)

Титульна сторінка архівної справи № 18 Докія Гуменна «Іспит пам'яті. Перша серія – (Європа). Смерч. Частина VII. Не на Схід, а на Захід. Частина VIII». Фото.

Інститут літератури НАН України (м. Київ)

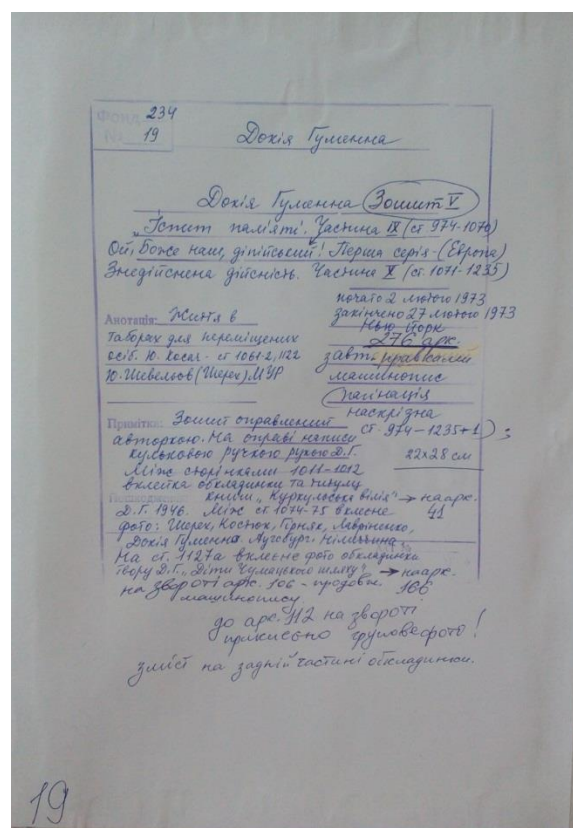

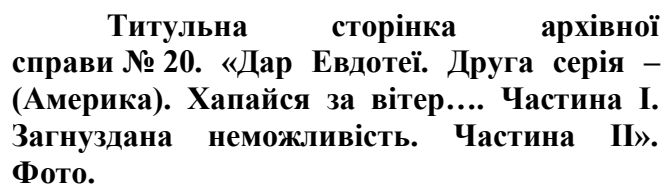
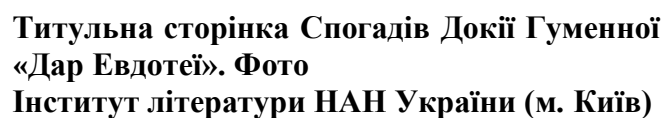

Титульна сторінка спогадів Докії Гуменної «Іспит пам'яті». Фото Інститут літератури НАН України (м. Київ)

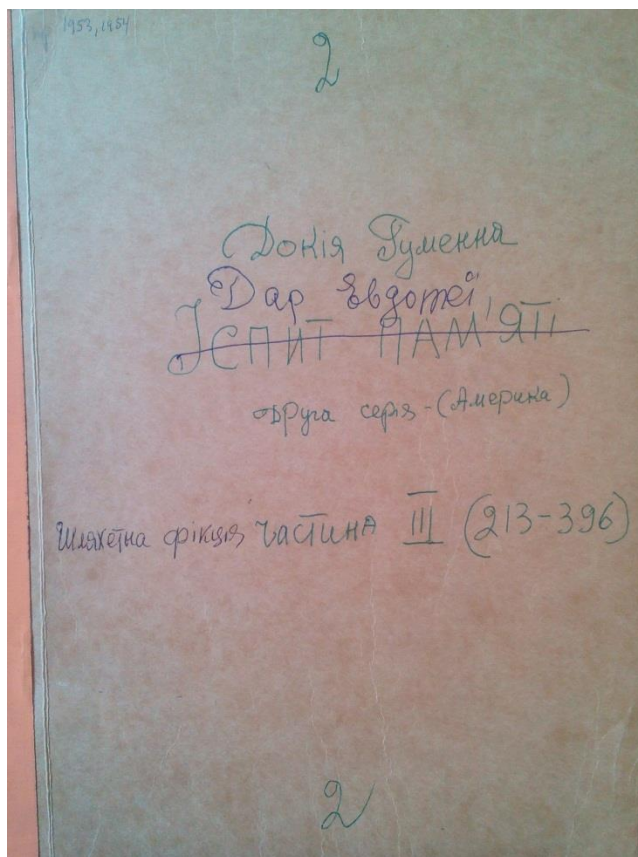
Титульна сторінка архівної справи № 19. «Іспит пам'яті. Частина IX Ой, Боже, наш, діпійський! Перша серія – (Європа). Знейдіснення дійсність. Частина X». Фото.

Інститут літератури НАН України (м. Київ)

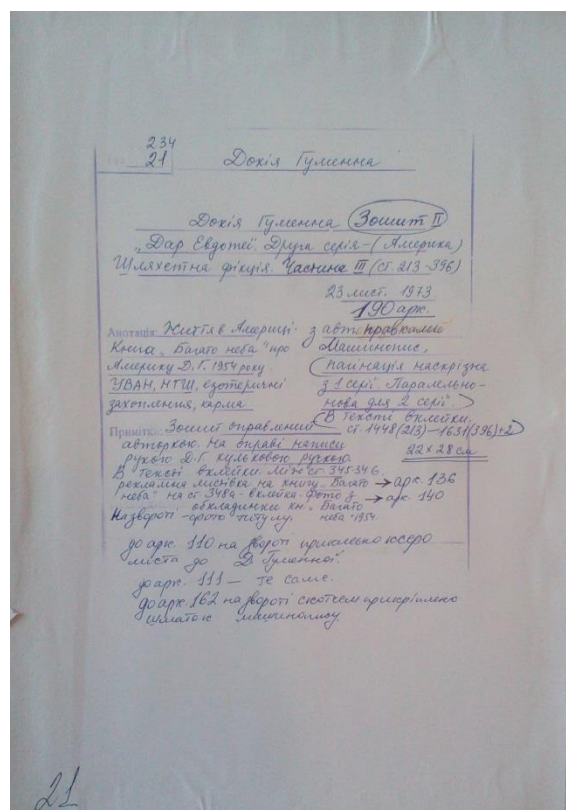

**Інститут літератури НАН України
(м. Київ)**

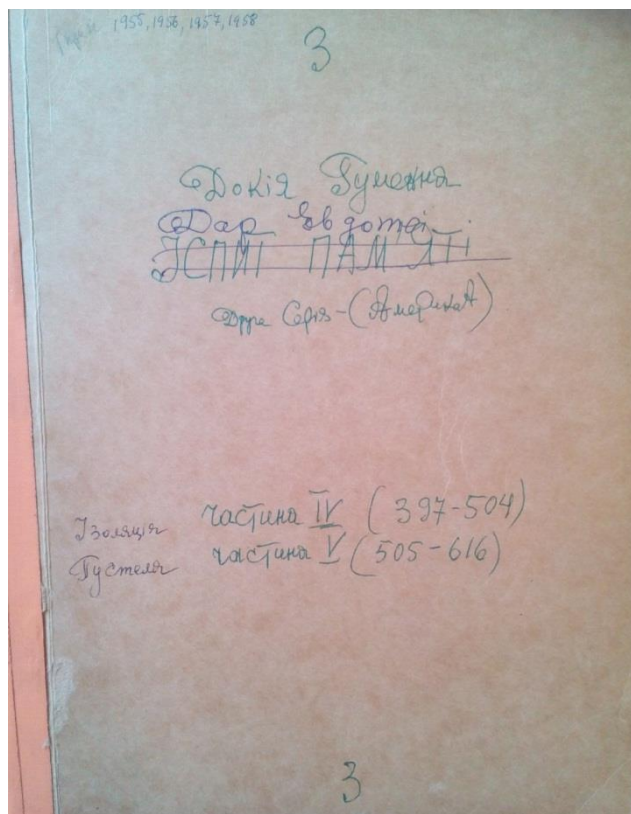

Титульна сторінка Спогадів Докії Гуменної
«Дар Евдотей». Фото
Інститут літератури НАН України (м. Київ)

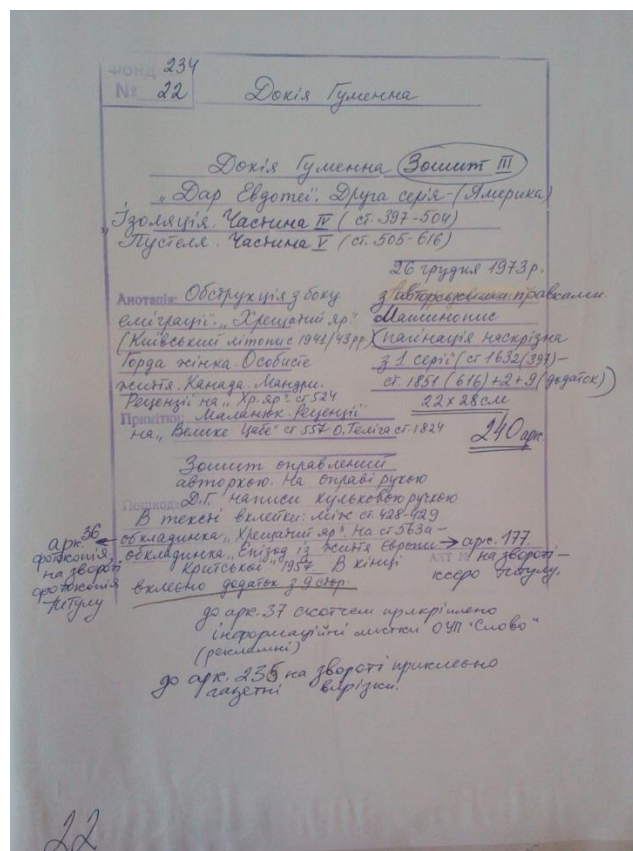

Титульна сторінка архівної
справи № 21. «Дар Евдотей. Друга серія –
(Америка). Шляхетна фікція. Частина III».
Фото.

Інститут літератури НАН України
(м. Київ)

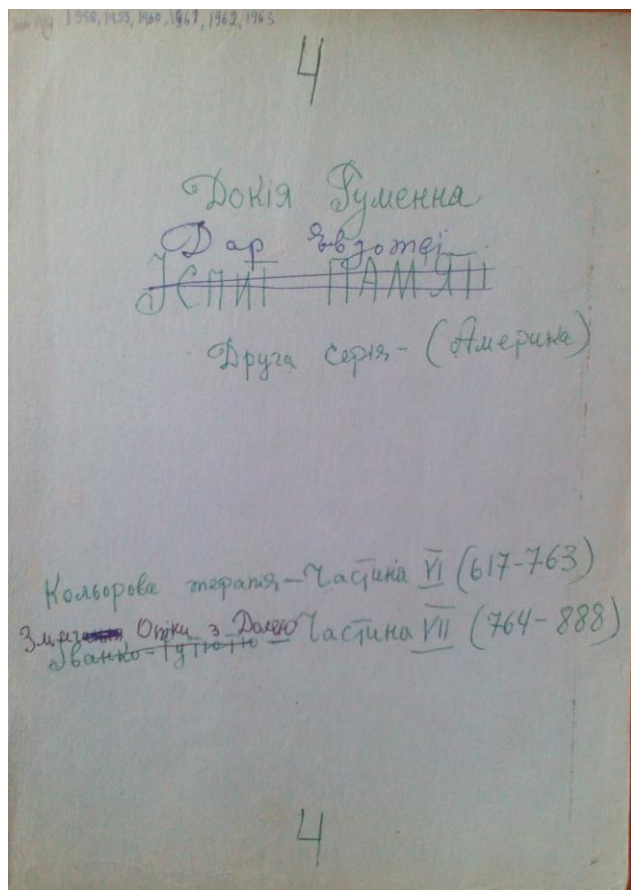
Титульна сторінка Спогадів Докії Гуменної
«Дар Евдотей». Фото
Інститут літератури НАН України (м. Київ)

Титульна сторінка архівної справи № 22.
«Дар Евдотей. Друга серія – (Америка).
Ізоляція. Частина IV. Пустеля. Частина V».
Фото.

Інститут літератури НАН України
(м. Київ)

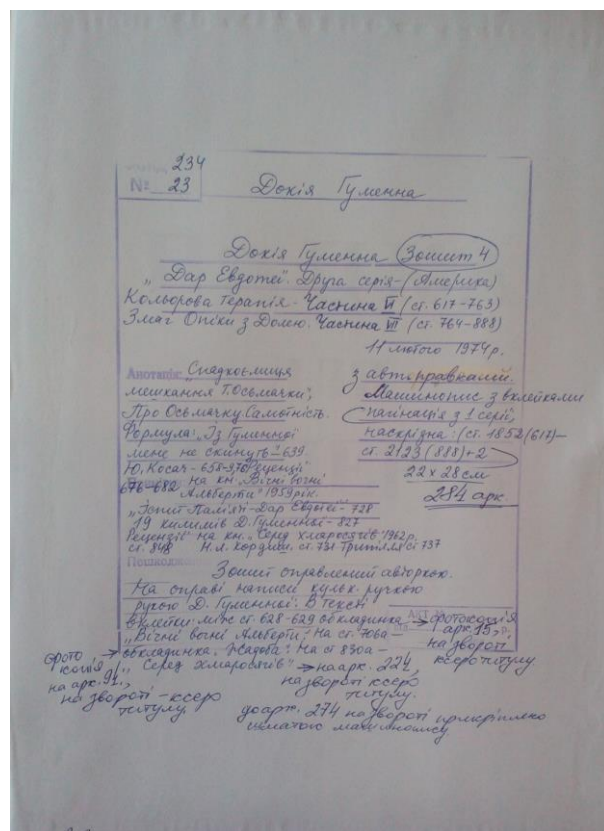
Додаток Ж.6

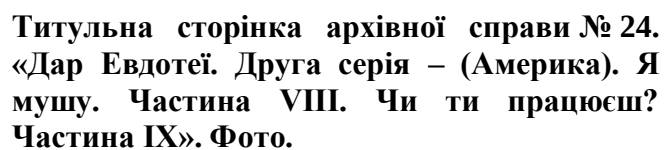
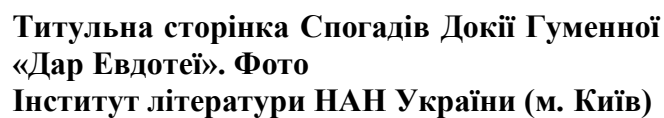

Титульна сторінка Спогадів Докії Гуменної
«Дар Евдотей». Фото
Інститут літератури НАН України (м. Київ)

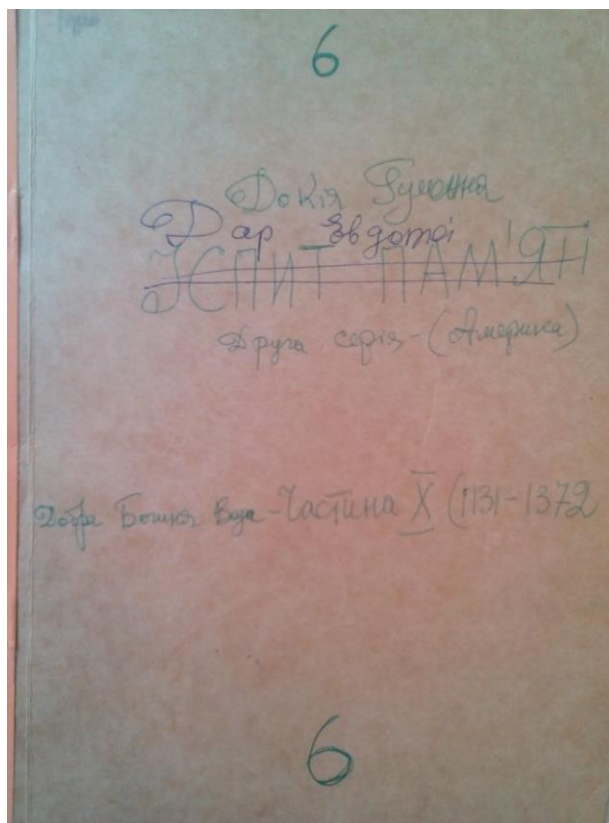
Титульна сторінка архівної справи № 23.
«Дар Евдотей. Друга серія – (Америка).
Кольорова терапія. Частина VI. Змаг Опіки
з Долею. Частина VII». Фото.

Інститут літератури НАН України
(м. Київ)

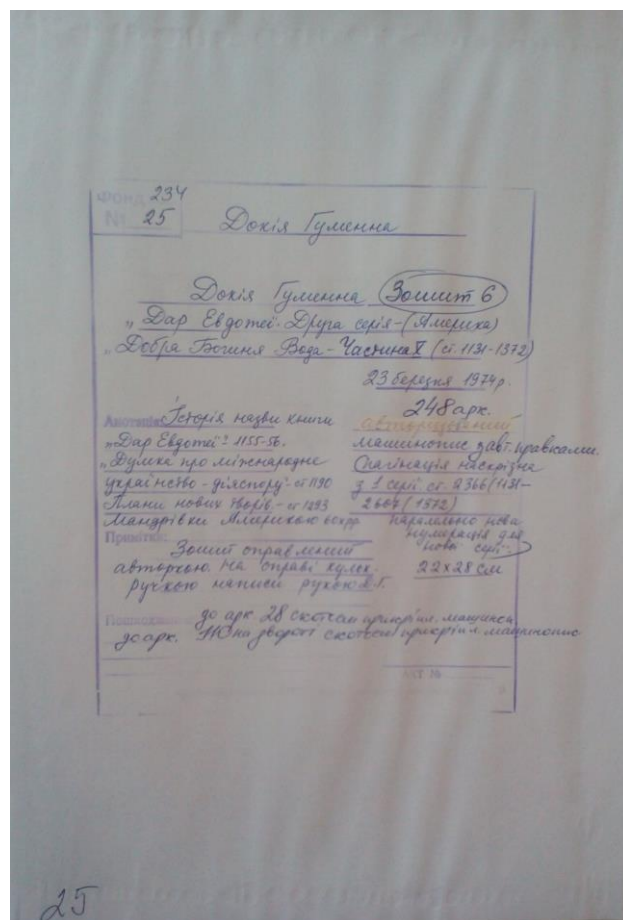

**Інститут літератури НАН України
(м. Київ)**

Титульна сторінка Спогадів Докії Гуменної «Дар Евдотей». Фото Інститут літератури НАН України (м. Київ)

Титульна сторінка архівної справи № 25. «Дар Евдотей. Друга серія – (Америка). Добра Богиня Вода. Частина X». Фото. Інститут літератури НАН України (м. Київ)

